

ВЯПКАЯ

АЙЧЫННАЯ ВАЙНА САВЕЦКАГА НАРОДА

(у кантэксте Другой сусветнай вайны)

СВЕТ НАПЯРЭДАДНІ ДРУГОЙ
СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ.
АЧАГІ ВАЙНЫ

МАШТАБ 1:105 000 000
(у 1 см 1050 км)

Граніцы на 1.03.1938 г.
----- дзяржаў і уладанняў
..... паміж уладаннямі
адной дзяржавы
○ Ліма Сталіцы дзяржаў
○ Дэлі Іншыя гарады

Тэрыторыя Бесарабіі, якая была
захоплена Румыніяй у 1918 г.
Тэрыторыя Віленскага краю, якая
была акупіравана Польшчай у 1920 г.
Захопніцкія планы дзяржаў-агрэсараў
➔ Германіі ➔ Італіі ➔ Японіі
1931 Пачатак уварвання японскіх войскаў
у Паўночна-Усходні Кітай
Тэрыторыя Кітая, якая была акупіравана
Японіяй у 1931—1939 гг.
➔ Захоп Эфіопіі Італіяй у 1935—1936 гг.
➔ Інтэрвенцыя ў Іспанію нямецка-італьянскіх
войскаў у 1936—1939 гг.
★ Напад японскіх войскаў на тэрыторыю СССР
у раёне возера Хасан у 1938 г. і разгром іх
савецкімі войскамі
★ Напад японскіх войскаў на тэрыторыю
Манголіі ў раёне ракі Халхін-Гол у 1939 г.
і разгром іх савецка-мангольскімі войскамі
Тэрыторыі еўрапейскіх дзяржаў, якія былі
захоплены фашысцкімі агрэсарамі да 1.09.1939 г.

ЛІЧБАМІ НА КАРЦЕ ПАЗНАЧАНЫ:

У ЕЎРОПЕ	14 Швейцарыя	26 Палесціна	38 Новая Гвінея	46 Эрытрэя (Іт.)	АБАЗНАЧЭННІ ДЗЯРЖАЎНАЙ
1 Вялікабрытанія	15 Венгрыя	(мандат Брыт.)	(мандат Аўстрал.)	47 Самалі (Фр.)	ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ ТЭРЫТОРЫЙ
2 Данія	16 Румынія	27 Трансіарданія	39 Папуа (Аўстрал.)	48 Самалі (Брыт.)	(Аўстрал.) Аўстраліі
3 Эстонія	17 Югаславія	(мандат Брыт.)	У ЦЭНТРАЛЬНАЙ	49 Тога (мандат Фр.)	(Бельг.) Бельгіі
4 Латвія	18 Балгарыя	28 Кувейт (Брыт.)	І ПАЎДНЁВАЙ АМЕРЫЦЫ	50 Тога (мандат Брыт.)	(Брыт.) Вялікабрытаніі
5 Літва	19 Партугалія	29 Непал	40 Гаіці	51 Камерун (мандат Брыт.)	(Дан.) Даніі
6 «Вольны горад	20 Албанія	30 Бутан (Брыт.)	41 Дамініканская	52 Камерун (мандат Фр.)	(Ісп.) Іспаніі
Данцыг»	У АЗІІ І АКІЯНІ	31 Катар (Брыт.)	Рэспубліка	53 Уганда (Брыт.)	(Іт.) Італіі
7 Нідэрланды	21 Кіпр (Брыт.)	32 Дагаворны	Аман (Брыт.)	54 Рыю-Муні (Ісп.)	(Нід.) Нідэрландам
8 Бельгія	22 Тувінская Народная	Аман (Брыт.)	42 Гандурас (Брыт.)	55 Руанда-Урундзі	(Н.Зел.) Новай Зеландыі
9 Люксембург	Рэспубліка	33 Аман (Брыт.)	43 Гандурас	(мандат Бельг.)	(Парт.) Партугаліі
10 Германія	23 Афганістан	34 Йемен	44 Парагвай	56 Ньясаленд (Брыт.)	(ЗША) Штатам Амерыкі
11 Польшча	24 Сірыя (мандат Фр.)	35 Малая (Брыт.)	У АФРЫЦЫ	57 Паўд. Радэзія (Брыт.)	Францыі
12 Чэхаславакія	25 Ліван (мандат Фр.)	36 Паўн. Барнео (Брыт.)	45 Марока (Ісп.)	58 Бечуаналенд (Брыт.)	(Фр.) Францыі
13 Аўстрыя		37 Саравак (Брыт.)		59 Свазіленд (Брыт.)	(Яп.) Японіі

ТЭРЫТАРЫАЛЬНЫЯ ЗМЭНЫ Ў ЕЎРОПЕ ПАСЛЯ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

МАШТАБ 1 : 20 000 000 (у 1 см 200 км)

Зоны акупацыі Германіі і Аўстрыі, якія былі ўстаноўлены паводле рашэнняў Крымскай канферэнцыі 4—11 лютага 1945 г. і Патсдамскай канферэнцыі 17 ліпеня—2 жніўня 1945 г.

- СССР
- Вялікабрытанія
- Францыя
- ЗША

Тэрыторыі Германіі і раён Данцыга (Гданьска), якія адышлі паводле рашэння Патсдамскай канферэнцыі

- да СССР
- да Польшчы
- Закарпацкая Украіна, якая была перададзена СССР паводле дагавора паміж СССР і Чэхаславакіяй ад 29 чэрвеня 1945 г.
- Тэрыторыя, якая была перададзена Польшчы паводле дагавора паміж СССР і Польшчай ад 16 жніўня 1945 г.
- Тэрыторыя, якая была перададзена СССР паводле мірнага дагавора з Фінляндыяй ад 10 лютага 1947 г.

Тэрыторыі, якія адышлі ад Італіі паводле Парыжскага дагавора ад 10 лютага 1947 г.

- да Югаславіі
- да Грэцыі
- Свабодная тэрыторыя Трыест (у 1954 г. паўночная частка з горадам Трыест адышла да Італіі, паўднёвая — да Югаславіі)

Заўвагі. 1. Границы дзяржаў дадзены на канец 1949 г.
2. У дужках дадзены сучасныя назвы гарадоў

- Лічбамі на карце пазначаны:
- 1 Люксембург
 - 2 Ліхтэнштэйн
 - 3 Ліван (Фр.)
 - 4 Ірданія

ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА САВЕЦКАГА НАРОДА

(у кантэксце Другой сусветнай вайны)

Вучэбны дапаможнік
для 9 (11) класа
ўстаноў агульнай
сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай
навучання

Пад рэдакцыяй
акадэміка НАН Беларусі
А. А. Кавалені

*Данушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

**МІНСК
ВЫДАВЕЦКІ ЦЭНТР БДУ
2022**

Правообладатель Выдавецкі цэнтр БДУ

УДК 94(47)"1941/1945"(075.3)

ББК 63.3(2)622я73-1

В99

Аўтары:

*А.А. Каваленя, М.А. Краснова, У.І. Лемяшонак, С.Я. Новікаў,
Б.Д. Далгатовіч, М.Г. Жылінскі, К.І. Козак, У.В. Здановіч, А.М. Мох*

Рэцэнзенты:

кафедра гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных
дысцыплін факультэта гісторыі, камунікацыі і турызму ўстановы
адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы»
(прафесар кафедры доктар гістарычных навук *Э.С. Ярмусік*);
доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта *А.Г. Каханоўскі*;
настаўнік гісторыі вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай
установы адукацыі «Гімназія № 56 г. Мінска» *П.М. Глэмбоцкі*

Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай
вайны): вучэб. дапам. для 9 (11) кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай
навучання / А.А. Каваленя [і інш.] ; пад рэд. А.А. Кавалені. — Мінск : Выд.
цэнтр БДУ, 2022. — 246 с.: іл., карт.

ISBN 978-985-553-769-5.

УДК 94(47)"1941/1945"(075.3)

ББК 63.3(2)622я73-1

ISBN 978-985-553-769-5

© Калектыў аўтараў, 2022.

© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2022

© Картаграфічная аснова. Камітэт па зямельных рэсурсах,
геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі
Беларусь, 2004.

© Ермаковіч В.Р., пераклад. 2022

Умоўныя абзначэнні:

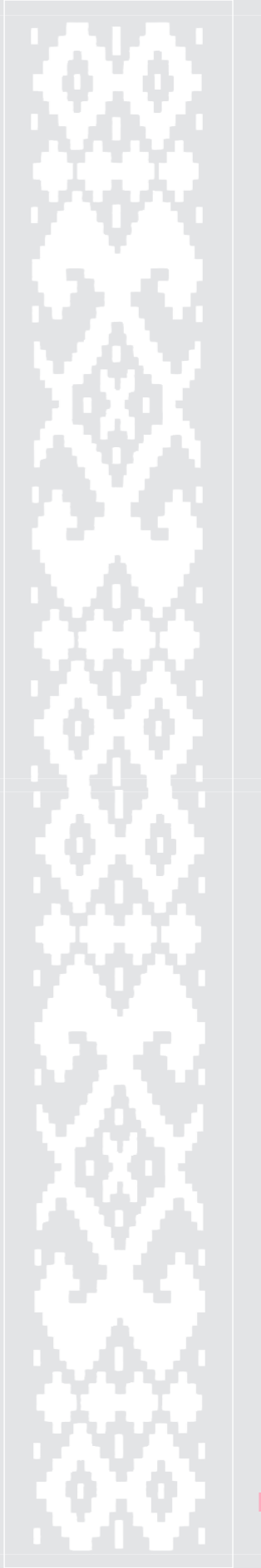
- Гістарычны партрэт
- Вайна на экране
- За радкамі дакумента
- Ураджэнцы Беларусі
- Ствараем летапіс вайны
- Спасылка (QR-код) на дадатковы матэрыял
(адкрываецца з дапамогай смартфона ці планшэта)

Умоўныя знакі на картах:

◎ МАСКВА	Сталіцы дзяржаў	Граніцы
◎ МІНСК	Сталіцы саюзных рэспублік СССР	----- дзяржаў
◎ Алжыр	Цэнтры калоній і залежных тэрыторый	----- саюзных рэспублік СССР
◎ Магілёў	Цэнтры абласцей (на картах БССР)	----- абласцей БССР
○ Харкаў	Іншыя значныя населеныя пункты	<i>Заўвага.</i> Граніцы СССР дадзены на 22.06.1941 г., граніцы іншых дзяржаў — на 01.03.1938 г.
○ Лоеў	Іншыя населеныя пункты	

Спіс скарачэнняў:

ЦК — Цэнтральны камітэт
КП(б)Б — Камуністычная партыя (большавікоў) Беларусі
ГПА — Гатовы да працы і абароны
ГСА — Гатовы да санітарнай абароны
СНК — Савет Народных Камісараў
НКА — Народны камісарыят абароны
РСЧА — Рабоча-Сялянская Чырвоная Армія
ДКА — Дзяржаўны камітэт абароны
СВГК — Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання
ЦШПР — Цэнтральны штаб партызанскага руху
БШПР — Беларускі штаб партызанскага руху

І сёння ля святога Вечнага агню мы схіляемся перад нашымі ветэранамі, аддаем даніну памяці тым, хто загінуў, абараняючы наша права жыць. Жыць свабодна на роднай зямлі і ў сваёй дзяржаве.

Мы памятаем усіх, хто да апошняга патрона стрымліваў ворага на граніцы і ў Брэсцкай крэпасці, пад Мінскам і Магілёвам, хто быў закатаваны ў засценках гестапа, хто згарэў у Хатыні, Дальве і Трасцянеццы. Усіх, чыёй крывёю прасякнута кожная пядзя нашай беларускай зямлі.

Гора і смерць прынеслі свету гітлераўскія каты. Нас, беларусаў, рускіх, украінцаў, яны хацелі сцерці з твару зямлі, а заадно з намі яўрэяў, цыганоў, татароў і, на іх думку, іншых «недачалавекаў».

Мільёны жыхароў паклала на алтар Перамогі наша вялікая агульная радзіма — Савецкі Саюз.

І восемдзесят мінулых гадоў не заглушылі гэты боль.

Гонар і слава пераможцам!

Вечная слава загінулым!

З Выступлення Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі на цырымоніі ўскладання вяноў да манумента Перамогі з нагоды 77-й гадавіны Вялікай Перамогі 9 мая 2022 г.

УВОДЗІНЫ

Вялікая Айчынная вайна ў гістарычнай памяці беларускага народа. У пачатку ХХІ ст. у жыцці сусветнай супольнасці адбываюцца ашаламляльныя змены, выкліканыя найноўшымі дасягненнямі навукова-тэхнічнага прагрэсу. Цяпер час глабальнага развіцця інфармацыйных тэхналогій, якія прыбіраюць прасторавыя, часавыя, сацыяльныя і моўныя бар'еры, становячыся магутным сродкам улады над людзьмі. Інфармацыя фарміруе грамадскае меркаванне, стаўленне да лёсавызначальных падзей, з'яўляецца спосабам умацавання стабільнасці або, наадварот, інструментам жорсткіх канфліктаў і супрацьборстваў.

Найважнейшую ролю ў жыцці грамадства адыгрывае гістарычная памяць народа — духоўны стрыжань гісторыка-культурнай пераемнасці пакаленняў, які выклікае пачуцці велічы, захаплення, пакланення, суперажывання і гонару за сваю краіну. Гістарычная памяць — сімвалічны цэнтр, у якім сыходзяцца мінулае, сучаснасць і будучыня.

Асаблівае месца ў гістарычнай памяці займае ратны подзвіг абаронцаў Айчыны, з'яўляючыся найважнейшай светапогляднай каштоўнасцю народа. Даўно адгрымелі залпы Вялікай Айчыннай вайны, аднак да нашых дзён яшчэ не да канца ўсвядомлены ўся глыбіня мінулай трагедыі і вышыня маральнага духу савецкіх воінаў, партызан і падпольшчыкаў, якія ў часіну небяспекі, што навісла над краінай, здолелі падняцца на свяшчэнную барацьбу з германскім нацызмам. На жаль, сёння здзяйсняецца нямала спроб падвергнуць сумневу іх вялікі подзвіг, каб перапісаць гераічныя старонкі нашай слаўнай гісторыі, прасякнутыя крывёю. Гісторыя Вялікай Айчыннай вайны застаецца фронтам вострай ідэалагічнай і інфармацыйна-псіхалагічнай барацьбы. Робяцца спробы перагледзець яе вынікі, свядома сказіць карціну вайны. Асаблівы акцэнт робіцца ў фальсіфікацыях на абвінавачванні СССР у развязванні Другой сусветнай вайны. Падзеі самага цяжкага для краіны 1941 г. паказваюцца як суцэльныя панічныя ўцёкі і здача ў палон без супраціўлення, прыніжаюцца значэнне выйграных бітваў, дзейнасць і ваенны талент савецкіх палкаводцаў, партыйнага і ваеннага кіраўніцтва краіны, адмаўляюцца патрыятызм і масавы гераізм савецкага народа. Усё гэта робіцца для таго, каб паставіць пад сумнеў самае святое — значэнне перамогі Савецкага Саюза ў Вялікай Айчыннай вайне.

Сёння ва ўмовах шматлікіх сацыяльных, нацыянальных і рэлігійных супярэчнасцей адной з найважнейшых задач сусветнай супольнасці з'яўляецца забеспячэнне мірнага суіснавання народаў. Гэта справа няпростая. Больш таго, чалавецтва не адмовілася ад вайны як сродку вырашэння міждзяржаўных праблем. Лакальныя канфлікты ўспыхваюць у розных рэгіёнах планеты і ў ХХІ ст. У апошні час многае робіцца для дасягнення

згоды паміж краінамі і народамі, аднак сітуацыя ў свеце застаецца складанай. Чалавецтва не застрахавана ад магчымага пачатку новай сусветнай вайны. Сёння на захаванне міру і бяспекі павінна быць накіравана не толькі воля палітыкаў і грамадскіх дзеячаў, але і сацыяльная актыўнасць людзей, асабліва моладзі. Ад яе залежыць будучыня планеты. Таму моладзь абавязаная ведаць не толькі станоўчыя моманты грамадскага развіцця, але і негатыўныя. Зварот да гістарычнага вопыту, яго трагічных старонак — справа павучальная і неабходная для таго, каб не паўтарыць мінулых памылак.

Вучэбны дапаможнік складаецца з трох раздзелаў. У першым асвятляюцца падзеі напярэдадні і ў пачатку Другой сусветнай вайны. Другі раздзел прысвечаны гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Значнае месца ў ім займае вывучэнне падзей, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі. У трэцім раздзеле разглядаецца заключны перыяд вайны, паказваецца ўклад беларускага народа ў разгром агрэсараў. Пасля кожнага параграфа прыведзены пытанні і заданні, якія дапамогуць сістэматызаваць, абагульніць і асэнсаваць гістарычны матэрыял. Шэраг пытанняў прапануецца для абмеркавання.

З улікам таго, што ў Беларусі вайна закранула кожную сям'ю, у вучэбны дапаможнік уведзена рубрыка «Ствараем летапіс вайны». У ёй мы прапануем звярнуць увагу на старонкі гісторыі вашай сям'і, населенага пункта, у якім вы жывяце. Цікавую для вас інфармацыю можна адшукаць у мясцовых архівах, школьных і краязнаўчых музеях. Таксама можна запісаць успаміны аб тых, хто змагаўся на франтах вайны, у шэрагах партызан і падпольшчыкаў і працаваў у тыле. Сярод гэтых людзей могуць быць вашы родныя, суседзі, знаёмыя. Гэта дазволіць, па-першае, непасрэдна дакрануцца да старонак гісторыі вайны, а па-другое, навучыцца ажыццяўляць пошукавую і даследчую дзейнасць.

У навучальным дапаможніку прыводзяцца дакументальныя матэрыялы, многія з якіх выяўленыя аўтарамі ў архівах Беларусі, Расіі, Украіны, Германіі, Польшчы, картасхемы, шматлікія ілюстрацыі, якія дапаўняюць і пашыраюць тэкст параграфу і садзейнічаюць больш глыбокаму іх засваенню. У рубрыцы «Вайна на экране» прадстаўлены ігравыя фільмы, якія дапамогуць вам атрымаць вобразнае ўяўленне пра вайну.

Выкарыстаныя статыстычныя даныя прыведзены па наступных крыніцах.

1. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях, военных конфликтах. М., 1993.
2. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Статистическое исследование. М., 2001.
3. 1941 год: Уроки и выводы. М., 1992.
4. Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941 (Документы, факты, суждения). М., 2000.
5. Шомоди В. Э. Маршрутами народной славы. Минск, 2001.

Нягледзячы на вялікую колькасць даследаванняў, навуковае асэнсаванне падзей 1939–1945 гг. працягваецца. У апошнія дзесяцігоддзі выяўлена шмат раней невядомых архіўных дакументаў, якія даюць больш поўнае ўяўленне аб розных аспектах Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў. Нават праз дзясяткі гадоў пасля гераічнай перамогі многае застаецца яшчэ не да канца высветленым. Дагэтуль не сціхаюць спрэчкі і навуковыя дыскусіі па наступных пытаннях: чаму ўсё ж такі стала магчымай сусветная вайна, якую шкоду нанесла гэтая вайна сусветнай цывілізацыі, што трэба зрабіць, каб не пачалася новая вайна?

На жаль, да цяперашняга часу застаюцца невядомымі імёны многіх загінулых воінаў. Вядомы рускі палкаводзец А. В. Сувораў сказаў: «Вайна не скончана, пакуль не пахаваны апошні салдат». Таму яшчэ з 1950-х гг. у Савецкім Саюзе разгарнуўся пошукавы рух па ўстанаўленні імёнаў загінулых і зніклых без вестак падчас Вялікай Айчыннай вайны. Маштабная праца праводзіцца ў Рэспубліцы Беларусь. Актыўны ўдзел у пошукавай дзейнасці прымаюць студэнты і навучэнцы нашай краіны. У Беларусі створаны аўтаматызаваны банк даных «Кніга Памяці Рэспублікі Беларусь», які пастаянна папаўняецца.

Неабходна падкрэсліць, што ў гады самых цяжкіх выпрабаванняў нашы слаўныя продкі ішлі абараняць свае сем'і, Радзіму, будучыню народа. Найважнейшая задача гістарычнай навукі — праўдзіва асвятляць мінулае, асабліва найбольш складаныя, пераломныя моманты гісторыі, у тым ліку ваеннага часу, калі вырашаўся лёс усёй сусветнай супольнасці.

Войны ў гісторыі чалавецтва. Вопыт сведчыць, што *войны* — гэта пастаянны спадарожнік грамадскага развіцця. За 5,5 тыс. гадоў на зямлі адбылося больш за 14,5 тыс. вялікіх і малых войнаў, у якіх загінула амаль 4 млрд чалавек. За гэты перыяд толькі 294 гады былі мірнымі. Нават у наш час, калі грамадства перажыло жахлівую трагедыю Другой сусветнай вайны, некаторыя дзяржавы не адмовіліся ад войнаў як сродку вырашэння міждзяржаўных праблем.

Войны ніколі не пачынаюць народы. Іх развязваюць палітыкі, а расплачваюцца простыя людзі — гэта аксіёма, якую неабходна ведаць кожнаму.

Па сваім характары войны бываюць *справядлівыя* (вызваленчыя) і *несправядлівыя* (захопніцкія). Характар вайны вызначаецца галоўным чынам мэтай, якіх імкнуцца дасягнуць ваюючыя бакі. Мэтай справядлівых войнаў з'яўляюцца абарона ад знешняга нападу, вызваленне народа ад рабства, нацыянальнага і сацыяльнага прыгнёту. Несправядлівыя, захопніцкія войны вядуцца з мэтай захопу чужых тэрыторый і прыгнёту народаў, рабавання матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей. У гісторыі было нямала войнаў, якія вяліся паміж сацыяльнымі групамі ўнутры краіны за ўладу. Такія войны называюцца *грамадзянскімі*.

Па сваіх маштабах, колькасці краін-удзельніц войны бываюць лакальнымі і сусветнымі. *Лакальныя войны* ахопліваюць адносна невялікую колькасць краін і абмежаваны геаграфічны раён баявых дзеянняў. Гісторыя другой паловы XX — пачатку XXI стст. паказала, што ваенная сіла працягвае адыгрываць вызначальную ролю ў міжнародных адносінах. Пра гэта сведчаць шматлікія лакальныя ўзброеныя канфлікты ў свеце, колькасць якіх не толькі не памяншаецца, але, наадварот, павялічваецца. Пры гэтым варта мець на ўвазе, што калі ў традыцыйных войнах каля 90 % складалі страты ўдзельнікаў баявых дзеянняў, то ў сучасных лакальных канфліктах каля 80 % загінулых і параненых прыпадае на грамадзянскае насельніцтва.

У пачатку XX ст. развіццё навукі і тэхнікі прывяло да стварэння новых відаў зброі, якія маюць вялікую разбуральную сілу. Былі ўдасканалены сродкі дастаўкі зброі і перамяшчэння ваеннаслужачых, што значна павысіла мабільнасць войскаў і павялічыла адлегласці іх дастаўкі. З'явілася магчымасць разгортвання баявых дзеянняў за межамі кантынентаў і ўдзелу ў ваенных канфліктах вялікай колькасці дзяржаў свету. Войны набылі сусветны маштаб.

Сусветныя войны выдзеляюцца кааліцыямі дзяржаў за сферы ўплыву, прыродна-сыравінныя рэсурсы і рынкі збыту, г. зн. за перадел сусветнага панавання. Другая сусветная вайна — найбуйнейшае ўзброенае супрацьстаянне ў гісторыі чалавецтва. Ваенныя дзеянні вяліся на тэрыторыі дзевятнаццаці краін Еўропы, дзесяці — Азіі, адзінаццаці — Афрыкі, у Атлантычным, Ціхім, Індыйскім і Паўночным Ледавітым акіянах. Вялікая Айчынная вайна — справядлівая вызваленчая вайна народаў СССР супраць нацысцкай Германіі і яе сатэлітаў, састаўная частка Другой сусветнай вайны.

У гісторыі *Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў* вылучаюць пяць асноўных перыядаў.

Войны патрабуюць вялікага напружання матэрыяльных рэсурсаў і духоўных намаганняў народаў на фронце і ў тыле. Для дасягнення палітычных мэт у вайне выкарыстоўваюцца ўзброеныя сілы як галоўны і вырашальны

сродак барацьбы, а таксама эканамічныя, дыпламатычныя, ідэалагічныя і іншыя метады.

Войны прыводзяць да незлічоных страт. Але самы страшны вынік усіх войнаў — чалавечыя ахвяры. Калі ў Першай сусветнай вайне загінулі 10 млн чалавек і 20 млн былі скалечаныя, то ў Другой сусветнай вайне звыш 65 млн чалавек загінулі, 90 млн былі параненыя, з іх 28 млн — скалечаныя.

XXI ст.: праблема вайны і міру. Нягледзячы на значныя пазітыўныя зрухі, якія адбыліся ў другой палове XX ст., сусветнай супольнасці неабходна пераадолець мноства вострых глабальных праблем: катастрофічнае забруджванне навакольнага асяроддзя; забеспячэнне чалавечтва прыроднымі рэсурсамі, прадуктамі харчавання, крыніцамі энергіі; барацьба з эпідэміямі і захворваннямі і г.д. Важнейшая з іх — гэта захаванне міру і бяспекі на зямлі. Без яе вырашэння губляе сэнс усё астатняе.

Ядзерныя бамбардзіроўкі японскіх гарадоў Хірасіма і Нагасакі ў жніўні 1945 г. прадэманстравалі ўсяму свету згубныя вынікі вядзення атамнай вайны. Сёння ў свеце назапашана такая колькасць тэрмаядзернай зброі, што яе хопіць, каб некалькі разоў забіць усё жывое на Зямлі. Навукоўцы лічаць, што чарговая сусветная вайна ў сучасных умовах прывядзе да знішчэння чалавечай цывілізацыі.

З’явілася і новая глабальная праблема — міжнародны тэрарызм. Падзеі 11 верасня 2001 г. у ЗША, тэрарыстычныя акты ў розных краінах свету паказалі, што ні адна, нават самая багатая і магутная, краіна не ў стане прадухіліць гэтую новую пагрозу. Толькі намаганнямі добрай волі ўсіх народаў сусветнай супольнасці можна вырашыць глабальныя праблемы.

Пытанні і заданні

1. Сфармулюйце вызначэнне паняцця «вайна». Які крытэрыў ляжыць у аснове вызначэння характару войнаў?
2. Якое слова ў назве «Вялікая Айчынная вайна» апісвае яе характар? Растлумачце свой адказ.
3. Прывядзіце прыклады грамадзянскіх войнаў. Ці можна вызначыць у іх пераможцу?
4. Чаму сусветныя войны сталі магчымыя толькі ў XX ст.? У чым вы бачыце асноўную небяспеку сусветнай вайны ў наш час?
5. У чым заключаецца пагроза міжнароднага тэрарызму? Дайце ацэнку дзеянням тэрарыстаў.

РАЗДЗЕЛ I

МІЖНАРОДНАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ НАПЯРЭДАДНІ І Ё ПЧАТКУ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Палітычнае жыццё ў перадваеннай Еўропе характарызувалася супярэчлівасцю інтарэсаў найбуйнейшых краін. Вялікабрытанія імкнулася захаваць ролю палітычнага цэнтра свету і вярхоўнага арбітра ў еўрапейскіх справах. Для гэтага яна абмяжоўвала ўплыў Францыі ў Еўропе шляхам пастаянных са-ступак Германіі, што непазбежна прыводзіла да перагляду Версальска-Вашынгтонскай сістэмы.

Францыя ў сваю чаргу імкнулася захоўваць і ўмацоўваць свой уплыў у Еўропе за кошт стварэння агульнаеўрапейскай сістэмы бяспекі. Вядома, такая пазіцыя не сустрэла неабходнай падтрымкі з боку вялікіх

дзяржаў, якія, наадварот, узмацнілі супраціўленне. Італія імкнулася развіваць адносіны з Вялікабрытаніяй. Аднак узмацненне пазіцый Італіі ва Усходнім Міжземнамор'і прывяло да пагаршэння італа-англійскіх адносін і яе збліжэння з Германіяй.

Узрасталі аўтарытэт і ўплыў у міжнародных справах Савецкага Саюза. У 1924 г. ён наладзіў дыпламатычныя сувязі з Францыяй, Італіяй, Аўстрыяй, Нарвегіяй, Швецыяй, Даніяй, Грэцыяй, Кітаем. Міжнароднае прызнанне было завершана ўстанаўленнем у 1925 г. дыпламатычных адносін СССР з Японіяй, у 1933 г. — з ЗША і прыняццем у 1934 г. Савецкай краіны ў Лігу Нацый. Намаганні Савецкага Саюза накіроўваліся на раўнапраўны ўдзел краін у міжнародным жыцці, захаванне і падтрыманне міру.

Японія імкнулася да ўзмацнення свайго ўплыву на Далёкім Усходзе. Асноўнай мэтай Германіі была рэвізія Версальска-Вашынгтонскай сістэмы, а ў перспектыве і глабальная змена сістэмы міжнародных адносін таго часу.

Гарантыяй сілы Версальска-Вашынгтонскай сістэмы маглі б стаць узгодненыя дзеянні Вялікабрытаніі, Францыі, ЗША і СССР. Аднак ЗША мала цікавілі палітычныя праблемы Еўропы, а Вялікабрытанія і Францыя па рознаму бачылі перспектыву еўрапейскага парадку і імкнуліся ўсяляк абмяжоўваць міжнародны ўплыў Савецкага Саюза. Неабходна дадаць, што штучнае захаванне палітычнай сітуацыі ў Еўропе, якая характарызувалася падзелам на пераможаных і пераможцаў, аб'ектыўна спараджала і падтрымлівала ў грамадскім жыцці пераможаных краін рэваншысцкія настроі.

§ 1. МІЖНАРОДНАЕ СТАНОВІШЧА НАПЯРЭДАДНІ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Успомніце

- ▶ Якая была геапалітычная сітуацыя ў свеце пасля Першай сусветнай вайны?
- ▶ Вызначце асноўныя тэндэнцыі развіцця міжнародных адносін у 1920-я гг.
- ▶ Растлумачце, як паўплываў на міжнародныя адносіны сусветны эканамічны крызіс 1929–1933 гг.?

Напярэдадні Другой сусветнай вайны значна актывізаваліся палітычныя рухі, якія абапіраліся на ідэалогію ваяўнічага нацыяналізму, ідэі якога былі распрацаваны французскімі філосафамі М. Барэсам, Ж.-А. дэ Габіна, Ш. Марасам. Набіралі сілу фашызм у Італіі і нацызм у Германіі. Іх лідары набывалі ўсё большую падтрымку ў грамадстве дзякуючы рэзкай крытыцы тагачасных парадкаў. Рост іх уплыву, які асабліва праявіўся ў 1930-х гг., вёў да рэзкага абвастрэння міждзяржаўных адносін.

Міжнародныя адносіны ў першай палове 1930-х гг. Паваротным момантам у палітычным жыцці еўрапейскіх краін стаў прыход да ўлады ў Германіі ў 1933 г. нацыстаў. Галоўную задачу германскай эканамічнай палітыкі А. Гітлер бачыў ва ўключэнні ўсіх грамадзян Германіі ў вытворчы працэс і забеспячэнні іх усім неабходным. Аднак унутраныя эканамічныя рэсурсы Германіі не дазвалялі вырашыць дадзеную праблему. У сувязі з гэтым германскі фюрар зрабіў выснову: «Канчатковае вырашэнне праблемы заключаецца ў пашырэнні жыццёвай прасторы, а таксама ў пашырэнні сыравіннай і харчовай базы нашага народа. Задача палітычнага кіраўніцтва заключаецца ў тым, каб аднойчы дасягнуць вырашэння праблемы».

Дасягненнем пастаўленай мэты павінна было стаць знішчэнне «ворагаў нацыі» — этнічных меншасцей неарыйскага паходжання. Насельніцтву абяцалі за кароткі тэрмін ліквідаваць беспрацоўе, сацыяльную няроўнасць і значна павысіць узровень жыцця. Ідэалагічным забеспячэннем палітыкі нацызму сталі прапаганда шавінізму і ідэй расавай выключнасці германскай нацыі, распальванне варожасці і нянавісці да іншых народаў. Найбольшую падтрымку нацысцкія ідэі знаходзілі сярод дробных уласнікаў, беспрацоўных, часткі інтэлігенцыі і моладзі.

У канцы 1933 г. Нацыянал-сацыялістычная нямецкая рабочая партыя (ад першых літар назвы па-нямецку — НСДАП) налічвала 2,5 млн членаў, у 1939 г. — 5,3 млн, а ў 1945 г. — 8,5 млн. Рэзервам НСДАП з'яўляўся моладзевы саюз «Гітлерюгенд», зарэгістраваны ў 1936 г., які налічваў у пачатку вайны 5,4 млн юнакоў і дзяўчат, а ў пачатку 1945 г. — больш за 8,5 млн чалавек.

■ Уплыў Нацыянал-сацыялістычнай нямецкай рабочай партыі (НСДАП) у германскім грамадстве (1928–1933)

Дата	Колькасць месцаў членаў НСДАП у рэйхстагу	Колькасць выбаршчыкаў, якія прагаласавалі за НСДАП, %
1928 г.	12	2,6
1930 г.	84	18,3
Ліпень 1932 г.	230	37,3
Лістапад 1932 г.	197	33,1
Сакавік 1933 г.	288	43,9
Лістапад 1933 г.	604	92,2

► *Растлумачце, чым быў выкліканы рост падтрымкі НСДАП германскім грамадствам.*

Галоўнай мэтай нацысцкага рэжыму ў міжнародных справах з’яўлялася адмена абмежаванняў на ўзбраенне Германіі, якія прадугледжваліся ўмовамі Версальскага мірнага дагавора 1919 г. Вялікабрытанія і Францыя былі гатовыя пайсці на саступкі ў абмен на ўзаемныя гарантыі бяспекі. Яны лічылі, што з гітлераўскім рэжымам можна мірна суіснаваць. У далейшым французскі і англійскі ўрады яшчэ даволі доўгі час прытрымліваліся палітыкі «прымірэння» агрэсара.

Каб разграміць камуністычны рух, пераадолець савецкі ўплыў і адначасова вырашыць супярэчнасці, якія ўзніклі паміж Вялікабрытаніяй і Францыяй, з аднаго боку, і Германіяй і Італіяй — з другога, прадстаўнікі гэтых дзяржаў падпісалі ў Рыме 15 ліпеня 1933 г. «Пакт чатырох», накіраваны супраць СССР. Аднак нявырашаныя палітычныя праблемы паміж гэтымі краінамі не дазволілі яго ратыфікаваць.

Рознагалоссі ў Еўропе імкліва нарасталі. У кастрычніку 1933 г. Германія дэманстратыўна выйшла з Лігі Нацый і адмовілася ад удзелу ў Жэнеўскай канферэнцыі па раззбраенні 1932–1935 гг. У пачатку 1934 г. паміж Германіяй і Польшчай быў падпісаны пакт аб ненападзенні, у якім падкрэслівалася, што германскі бок не мае агрэсіўных намераў у дачыненні да Польшчы. Аднак у найбліжэйшым атачэнні А. Гітлер заявіў: «Усе нашы дамоўленасці з Польшчай маюць толькі часовае значэнне».

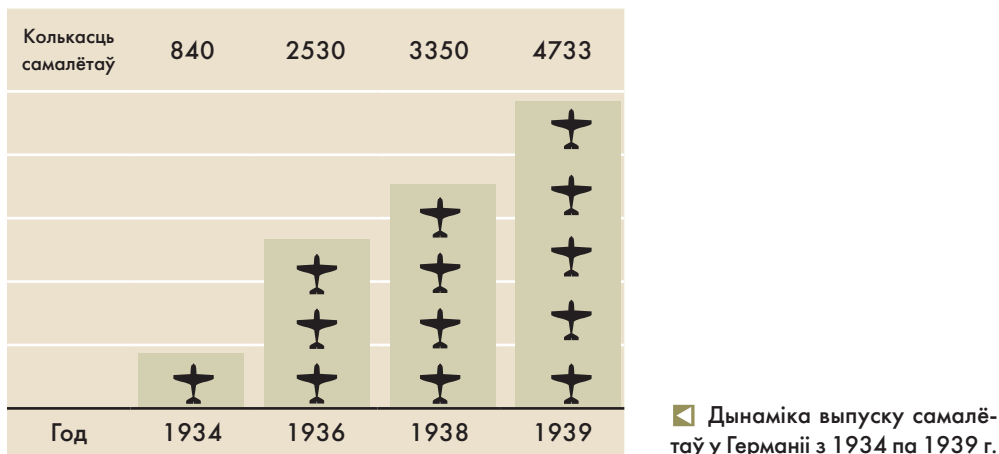
Значна ўмацаваў палітычны рэжым А. Гітлера ў міжнародным і ўнутрыпалітычным жыцці плебісцыт, праведзены ў Саарскай вобласці, якая 15 гадоў знаходзілася пад кіраваннем Лігі Нацый. На пытанне, ці хочучь

Дагаворы, заключаныя з Германіяй у 1930-я гг.	
26 студзеня 1934 г.	Дэкларацыя аб непрямых сілах паміж Германіяй і Польшчай
18 чэрвеня 1935 г.	Пагадненне Вялікабрытаніі і Германіі аб марскіх узбраеннях
29–30 верасня 1938 г.	Мюнхенскі дагавор (Вялікабрытанія, Францыя, Германія, Італія)
30 верасня 1938 г.	Англа-германская дэкларацыя Н. Чэмберлена і А. Гітлера
6 снежня 1938 г.	Франка-германская дэкларацыя
1939 г.	Германа-румынскія эканамічныя дагаворы і пагадненні
22 сакавіка 1939 г.	Дагавор паміж Літоўскай рэспублікай і Германскім рэйхам
31 мая 1939 г.	Дагавор аб ненападзенні паміж Германіяй і Даніяй
7 чэрвеня 1939 г.	Дагавор аб ненападзенні паміж Германіяй і Латвіяй
7 чэрвеня 1939 г.	Дагавор аб ненападзенні паміж Германіяй і Эстоніяй
23 жніўня 1939 г.	Дагавор аб ненападзенні паміж Германіяй і СССР

яе жыхары вярнуцца ў склад Германіі ці жадаюць быць часткай Францыі, быў атрыманы ашаламляльны адказ. 13 студзеня 1935 г. каля 90,7% апытаных выказаліся за ўз'яднанне з Германіяй. *1 сакавіка 1935 г.* Саар адышоў да Германіі, якая выплаціла Францыі кампенсацыю за вугальныя шахты.

Стварэнне блока агрэсіўных дзяржаў. Германскае кіраўніцтва пастаянна імкнулася ўмацаваць ваенна-палітычнае супрацоўніцтва з найбольш агрэсіўнымі дзяржавамі. *24 кастрычніка 1936 г.* было падпісана пагадненне аб стварэнні «*Восі Берлін — Рым*», у адпаведнасці з якім Германія і Італія абяцалі праводзіць агульную лінію адносна вайны ў Іспаніі. *25 лістапада 1936 г.* Германія і Японія заключылі *Антыкамінтэрнаўскі пакт*, да якога праз год далучылася Італія. *У верасні 1940 г.* Германія, Італія і Японія заключылі ў Берліне ваенна-палітычны і эканамічны саюз — *Траісты пакт*, згодна з якім была створана «*Вось Берлін — Рым — Токіо*». Гэта прывяло да падзелу сфер уплыву ў Еўропе, Азіі і Афрыцы. Пазней да Траістага пакта далучыліся Венгрыя, Румынія, Іспанія, Балгарыя, Фінляндыя, Тайланд, Маньчжоу-го і кіраўніцтва Кітая на чале з Ван Цзінвэем, а таксама акупіраваныя германскімі войскамі Данія, Славакія і Харватыя.

Ачагі ваеннай напружанасці. Парушыўшы артыкулы Версальскага мірнага дагавора 1919 г., А. Гітлер у сакавіку 1935 г. увёў усеагульную вайсковую павіннасць. Германія пачала ствараць моцную армію. Варта адзначыць, што заходнееўрапейскія краіны не настойвалі на выкананні версальскіх дамоўленасцей. Больш за тое, *летам 1935 г.* было заключана *англа-германскае пагадненне*, якое дазволіла немцам павялічыць танаж ваенна-марскога флоту і прыступіць да будаўніцтва падводных лодак.

Ужо да канца 1935 г. Германія сфарміравала 31 баяздольную дывізію. У кароткі тэрмін пры фінансавай падтрымцы заходнееўрапейскага капіталу было пабудавана 300 новых ваенных заводаў, рэканструявана і пашырана авіяцыйная прамысловасць. У 1938 г. тут мелася 30 самалётбудавнічых, 15 авіяматорных і 110 дапаможных авіяцыйных заводаў. Ваенная вытворчасць Германіі з 1934 па 1940 г. вырасла ў 22 разы.

Важным крокам на шляху далейшай мілітарызацыі і ўмацавання ўплыву нацыстаў у Еўропе стала ўвядзенне *7 сакавіка 1936 г.* нямецка-фашысцкіх войскаў у *Рэйнскую дэмілітарызаваную зону*. Гэта рашэнне было станоўча ўспрынята большасцю насельніцтва як факт аднаўлення суверэнітэту тэрыторыі, якая належала Германіі. А. Гітлер разумеў, што гэты крок, які пагражаў бяспецы Францыі, можа вызваць узброенае супраціўленне, тым больш што суадносіны сіл у той час былі не на карысць Германіі (яна мела 36 дывізій, а Францыя і Чэхаславакія — 55). Аднак французскі ўрад бяздзейнічаў.

Беспакаранасць агрэсіі падштурхнула нацыстаў на новыя акцыі. Калі ў ліпені 1936 г. у Іспаніі ўспыхнуў ваенны мяцеж супраць рэспубліканскай улады, Германія і Італія падтрымалі франкістаў. Яны выкарыстоўвалі іспанскую тэрыторыю ў якасці выпрабавальнага палігона для сваёй авіяцыі і танкаў з мэтай набывання баявога вопыту.

З 1936 па 1939 г. на баку франкістаў ваявала каля 150 тыс. вайскоўцаў з Італіі, 50 тыс. з Германіі, 20 тыс. партугальцаў і каля 100 тыс. мараканцаў.

Створаны ў Парыжы Міжнародны камітэт салідарнасці з Іспаніяй сабраў 800 млн франкаў у фонд падтрымкі Народнага Фронту. Больш за 35 тыс. чалавек з 54 краін свету змагаліся ў 7 інтэрнацыянальных брыгадах, каля 7 тыс. з іх загінула ў баях. Савецкі Саюз, які выступаў на баку рэспубліканцаў, пастаўляў у Іспанію зброю, танкі, знішчальнікі, гаруча-змазачныя матэрыялы, медыкаменты, прадукты харчавання. Больш за 3 тыс. савецкіх добраахвотнікаў змагаліся за рэспубліку і Народны фронт.

У Іспаніі асабліва вызначыліся выхадцы з Беларусі К. П. Арлоўскі, В. З. Корж, А. М. Рабцэвіч, В. П. Дрозд. За выбітныя подзвігі званне Героя Савецкага Саюза прысвоена лётчыку-знішчальніку С. І. Грыцаўцу. Чацвярым выхадцам з Беларусі, танкістам Ф. К. Каўрову, П. Е. Купрыянаву, М. А. Сяліцкаму, Г. М. Складзінёву званне Героя Савецкага Саюза прысвоена пасмяротна.

Вялікабрытанія і Францыя прытрымліваліся палітыкі «неўмяшальніцтва» ў справы Іспаніі. Пагадненне аб неўмяшальніцтве, падпісанае 27 еўрапейскімі краінамі, забараняла ўвоз зброі, ваенных матэрыялаў і тэхнікі ў Іспанію. Аднак Германія, якая таксама далучылася да пагаднення, працягвала аказваць значную дапамогу франкістам. Ліга Нацый бяздзейнічала, выказаўшы толькі «заклапочанасць наконт падзей у Іспаніі». Пад ударамі пераўзыходзячых сіл у сакавіку 1939 г. Іспанская рэспубліка пала. На доўгія гады там усталявалася дыктатура генерала Ф. Франка. Урады Вялікабрытаніі і Францыі афіцыйна прызналі дыктатарскі рэжым.

Палітыка «прымірэння» з боку англійскага і французскага ўрадаў дазволіла Германіі свабодна дзейнічаць у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. Новым актам агрэсіі стаў *аншлюс Аўстрыі*. Пад лозунгам аб'яднання зямель, населеных немцамі, 12 сакавіка 1938 г. 200-тысячная германская армія без супраціўлення захапіла Аўстрыю, а 13 сакавіка было аб'яўлена аб яе «ўз'яднанні» з Германіяй.

Ураджэнцы Беларусі

Сяргей Іванавіч Грыцавец (1909—1939)

Першы ў СССР двойчы Герой Савецкага Саюза (1939), маёр. Скончыў ваенную школу лётчыкаў. Удзельнік вайны ў Іспаніі, баёў на рацэ Халхін-Гол.

У адным з баёў выратаваў камандзіра авіяпалка, самалёт якога быў падбіты і здзейсніў вымушаную пасадку на варажэй тэрыторыі. Усяго ў паветраных баях збіў каля 40 самалётаў праціўніка. Загінуў у авіякатастрофе.

Ураджэнцы Беларусі

Кірыла Пракопавіч Арлоўскі (1895—1968)

Герой Савецкага Саюза (1943). З 1915 г. у арміі. У 1920—1925 гг. кіраваў партызанскімі атрадамі ў Заходняй Беларусі па лініі «актыўнай разведкі» Разведвальнага ўпраўлення РСЧА. Удзельнік вайны ў Іспаніі. Быў вядомы як чалавек «выключнай асабістай адвагі». У гады Вялікай Айчыннай вайны з'яўляўся камандзірам партызанскага спецатрада «Сокалы», які бліскуча выконваў задачы, што перад ім ставіліся. Некалькі разоў быў цяжка паранены. З 1944 г. старшыня калгаса «Рассвет» у Кіраўскім раёне Магілёўскай вобласці. Пад яго кіраўніцтвам калгас вырас у буйную шматгаліновую гаспадарку.

У 1935—1939 гг. агрэсіўную знешнюю палітыку праводзіла і фашысцкая Італія, якая ўзяла курс на стварэнне каланіяльнай імперыі ў Афрыцы і ў басейне Міжземнага мора. У кастрычніку 1935 г. добра ўзброеная італьянская армія ўварвалася ў *Абісінію (Эфіопію)*. У маі 1936 г. агрэсары захапілі сталіцу краіны — Адыс-Абебу. Абісінія была абвешчана калоніяй Італіі. У красавіку 1939 г. італьянскія фашысты анексіравалі *Албанію*.

На Далёкім Усходзе барацьбу за тэрытарыяльны перацзел вяла Японія, якая імкнулася ўстанавіць сваё панаванне ў Кітаі і ў басейне Ціхага акіяна. У верасні 1931 г. японскія войскі

► Камандарм Р. М. Штэрн, маршал Мангольскай Народнай Рэспублікі Х. Чойбалсан і камандзір корпуса Г. К. Жукаў. Халхін-Гол. 1939 г.

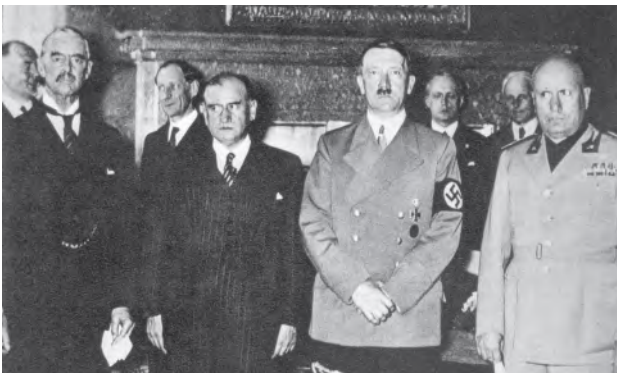
акупіравалі Маньчжурыю і 1 сакавіка 1932 г. абвясцілі аб стварэнні дзяржавы — *Маньчжоў-го*, якая знаходзілася пад поўным кантролем Японіі. У 1937 г. японскія агрэсары разгарнулі шырокамаштабныя ваенныя дзеянні ў Цэнтральным Кітаі. Яны захапілі велізарную тэрыторыю з багатымі прыроднымі рэсурсамі. У ліпені — жніўні 1938 г. японцы пачалі наступленне ля возера Хасан, а праз год, у маі — верасні 1939 г., развязалі ваенны канфлікт у раёне *ракі Халхін-Гол*. Гэта была спроба стварэння плацдарма для нападу на СССР. Войскі Чырвонай Арміі далі годны адпор агрэсару.

Мюнхенскае пагадненне і развіццё падзей у Еўропе. Нарастала напружанне ў Еўропе, дзе германскія агрэсары планавалі захапіць Чэхаславакію. Фармальнай падставай з'явілася становішча нямецкай нацыянальнай меншасці ў Судэцкай вобласці.

Вялікабрытанія і Францыя запатрабавалі ад урада Чэхаславакіі прыняць германскія ўмовы. 29–30 верасня 1938 г. адбылася *канферэнцыя ў Мюнхене*, якая і вырашыла лёс гэтай краіны. Судэцкая вобласць перадавалася Германіі, Цешынская вобласць — Польшчы. У сакавіку 1939 г. А. Гітлер канчаткова падзяліў Чэхаславакію на пратэктарат Багемія і Маравія і фармальна незалежную Славацкую Рэспубліку.

▲ Чырвоны сцяг, устаноўлены на вышыні Заазернай каля возера Хасан у 1938 г.

◀ Пасля падпісання Мюнхенскага пагаднення (злева направа): Н. Чэмберлен, Э. Даладзье, А. Гітлер, Б. Мусаліні

Гэта катастрофа для нас, якую мы не заслужылі... Я не ведаю, ці выйграюць вашы краіны (Вялікабрытанія, Францыя) ад рашэння, прынятага ў Мюнхене. Але мы, вядома, не апошнія, гэта закране і іншых.

Э. Бенеш, прэзідэнт Чэхаславакіі

Раздзел Чэхаславакіі

► Якія краіны прынялі ўдзел у раздзеле Чэхаславакіі? Як вы ацэньваеце іх дзеянні?

Захоп Чэхаславакіі А. Гітлер ацэньваў так: «Дасягнута неверагоднае. Вы думаеце, я сам паўгода таму лічыў магчымым, што Чэхаславакія будзе мне паднесена на сподачку сябрамі?.. Тое, што адбылося, можа быць толькі адзін раз у гісторыі».

Неабходна дадаць, што ў верасні 1938 г. Вялікабрытанія і Германія падпісалі дэкларацыю, у якой абяцалі «ніколі не ваяваць адна супраць другой». Фактычна гэта было пагадненне аб ненападзенні. Аналагічная дэкларацыя была заключана 6 снежня 1938 г. з Францыяй. Тады французскі міністр замежных спраў Ж. Банэ заўважыў, што «германская палітыка зараз зарыентавана на барацьбу супраць бальшавізму. Германія накіроўвае сваю волю да экспансіі на Усход». А амерыканскі часопіс «Тайм» нават абвясціў А. Гітлера «Чалавекам года», выказаўшы ўпэўненасць, што «чалавек 1938 г. зробіць новы 1939 г. такім, пра які мы яшчэ доўга будзем памятаць». Сапраўды, чакаць давялося нядоўга. Нацысты разгарнулі ў краіне антысяміцкі тэрор. Яго апагеем стала так званая *крыштальная ноч* з 9 на 10 лістапада 1938 г., калі па ўсёй Германіі пракацілася хваля масавых пагромаў яўрэйскага насельніцтва.

Нагодой для «крыштальнай ночы» паслужыла раненне маладым яўрэем Г. Грыншпанам служачага германскага пасольства ў Парыжы Э. фон Рата, які праз два дні памёр. У адказ

быў учынены масавы яўрэйскі пагром, у выніку якога спалена 91 синагога, разбурана 7,5 тыс. магазінаў, арыштаваны каля 30 тыс. яўрэяў-мужчын. Толькі ў 1939 г. Германію вымушаны былі пакінуць каля 80 тыс. яўрэяў (для параўнання: у 1937 г. з Германіі эмігравалі 23 тыс., у 1938 г. — 40 тыс. яўрэяў).

Нацысцкая Германія імкнулася да пашырэння сваёй тэрыторыі. У сакавіку 1939 г. нямецкі бок зрабіў «прапановы» польскаму ўраду па рашэнні тэрытарыяльных спрэчак. У выніку горад *Данцыг* быў уключаны ў склад «рэйха». У канцы красавіка 1939 г. Германія прыняла мемарандум, у якім выказвалася незадаволенасць рашэннем Польшчы адхіліць прапановы па тэрытарыяльным уладкаванні. Берлін ануляваў германа-польскі пакт аб ненападзенні ад 1934 г., што прывяло да ўзмацнення напружання паміж гэтымі краінамі.

Праблемы стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі. У 1930-я гг. палітычную актыўнасць на міжнароднай арэне разгарнула і савецкае кіраўніцтва. Так, па ініцыятыве СССР у 1935 г. былі падпісаны пакты аб узаемадапамозе супраць агрэсіі з *Францыяй* і *Чэхаславакіяй*.

Гэта магло б стаць сур'ёзным крокам у напрамку стрымлівання агрэсіўнай палітыкі гітлераўскай Германіі і яе саюзнікаў і паслужыць асновай стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе.

Савецкі саюз рашуча асуджаў агрэсіўныя дзеянні Германіі і прапаноўваў правесці міжнародную канферэнцыю для арганізацыі сістэмы калектыўнай бяспекі і абароны незалежнасці краін, якім пагражала агрэсія. Аднак кіруючыя колы заходніх дзяржаў не выказалі неабходнай зацікаўленасці ў яе стварэнні.

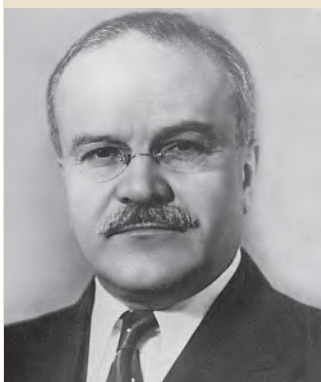
У 1939 г. СССР працягваў прадпрымаць актыўныя крокі, каб заахоціць урады Вялікабрытаніі і Францыі да стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе. Савецкі ўрад выступіў з канкрэтнай прапановай аб заключэнні паміж СССР, Вялікабрытаніяй і Францыяй дагавора аб узаемнай дапамозе ў выпадку агрэсіі супраць любой з краін — удзельніц пагаднення. Летам 1939 г. у Маскве праходзілі трохбаковыя перамовы аб стварэнні сістэмы калектыўнай бяспекі. Была дасягнута дамоўленасць аб падпісанні палітычнага і ваеннага пагадненняў.

Але англійская і французская ваенныя місіі прыбылі ў Маскву са значным спазненнем і не былі надзелены паўнамоцтвамі прымаць рашэнні. Для савецкага кіраўніцтва стала відавочным, што ўрады заходніх дзяржаў не жадаюць хуткага дасягнення пазітыўных вынікаў. Перамовы зайшлі ў тупік.

Тым часам паміж Вялікабрытаніяй, Францыяй і Германіяй вяліся перамовы, накіраваныя на тое, каб падштурхнуць нацысцкую Германію да ўзброенага канфлікту з СССР. У такой складанай сітуацыі СССР вымушаны быў пайсці на перамовы з гітлераўскай Германіяй. Неабходна адзначыць, што ініцыятыва заключэння германа-савецкага пакта належала германскаму боку. Так, 20 жніўня 1939 г. А. Гітлер даслаў тэлеграму І. В. Сталіну,

Вячаслаў Міхайлавіч Молатаў (сапраўднае прозвішча — Скрабін; 1890–1986)

Герой Сацыялістычнай Працы (1943). У 1930–1941 гг. Старшыня Савета Народных Камісараў (СНК) СССР, у 1941–1957 гг. першы намеснік старшыні СНК, Савета Міністраў СССР, адначасова ў 1939–1949 гг. і ў 1953–1956 гг. міністр замежных спраў СССР. У гады Вялікай Айчыннай вайны з’яўляўся намеснікам старшыні Дзяржаўнага камітэта абароны, адказваў за вытворчасць танкаў. Удзельнік Тэгеранскай, Крымскай, Патсдамскай канферэнцый. Падпісаў пастанову СНК аб вытворчасці бутэлек з гаручай сумессю, якая атрымала неафіцыйную назву «кактэйль Молатава». Быў вельмі таленавітым арганізатарам, не цярэў ніякага непрафесіяналізму.

у якой прапаноўваў заключыць дагавор аб ненападзенні: «...Я яшчэ раз прапаную Вам прыняць майго міністра замежных спраў у аўторак 22 жніўня, самае позняе — у сераду, 23 жніўня. Імперскі міністр замежных спраў будзе надзелены ўсімі неабходнымі паўнамоцтвамі для складання і падпісання пакта аб ненападзенні».

Згода была атрымана. Міністр замежных спраў І. Рыбентроп прыляцеў у Маскву. Пасля перамоў увечары **23 жніўня 1939 г.** быў падпісаны ***Дагавор аб ненападзенні паміж Германіяй і Савецкім Саюзам*** тэрмінам на 10 гадоў. Адначасова быў падпісаны сакрэтны дадатковы пратакол.

Падпісанне Дагавора аб ненападзенні забяспечыла Савецкаму Саюзу амаль два гады міру, дапамагло адсунуць на захад граніцу і раскалоць кааліцыю краін «восі». Японія расцаніла дагавор як здраду Германіі і адмовілася ад планаў нападу на СССР, што значна знізіла для яго верагоднасць вайны на два фронты.

Як бачна, у жніўні 1939 г. становішча ў Еўропе дасягнула найвышэйшага напружання. Гітлераўская Германія не хавала свайго намеру прыступіць да ваенных дзеянняў супраць Польшчы. Пасля падпісання дагавора аб ненападзенні СССР не мог істотна паўплываць на агрэсіўныя дзеянні берлінскіх улад. Вядома, што І. В. Сталін быў праінфармаваны германскім кіраўніцтвам, што 1 верасня 1939 г. Германія нападзе на Польшчу.

На карысць саветаў трэба сказаць, што Савецкаму Саюзу было жыццёва неабходна адсунуць як мага далей на захад зыходныя пазіцыі германскіх армій, з тым каб атрымаць час і сабраць сілы з усіх канцоў сваёй каласальнай імперыі... Калі іх палітыка і была холадна-ашчаднай, то яна была таксама ў той момант у высокай ступені рэалістычнай.

У. Чэрчыль, прэм’ер-міністр Вялікабрытаніі

? **Пытанні і заданні**

1. Адною з прычын агрэсіўнай палітыкі Германіі ў 1930-я гг. называюць рашэнні, прынятыя на Версальскай і Вашынгтонскай канферэнцыях. Ці згодныя вы з гэтым меркаваннем? Свой адказ абгрунтуйце.
2. Якую палітыку ў 1930-я гг. у дачыненні да Германіі праводзілі Вялікабрытанія і Францыя? У чым сутнасць гэтай палітыкі? Прывядзіце факты.
3. Якія дзеянні ўрадаў Германіі, Італіі і Японіі ў 1930-я гг. сведчылі аб іх падрыхтоўцы да вайны? У якіх рэгіёнах узніклі ачагі ваеннай напружанасці?
4. Якую ролю ў развязванні Другой сусветнай вайны адыграла падпісанне Мюнхенскага пагаднення? Чаму гэты дагавор не быў падпісаны прадстаўнікамі Чэхаславакіі?
5. Падпісанне Мюнхенскага пагаднення было неадназначна ўспрынята рознымі палітычнымі дзеячамі. Н. Чэмберлен заявіў: «Я прывёз вам мір». Вітаючы «міратворца» Н. Чэмберлена ў Палаце абшчын, У. Чэрчыль зрабіў каментар: «Не думайце, што гэта канец. Гэта толькі пачатак расплаты. Гэта першы глыток. Першае смакаванне напярэдадні той горкай чашы, якую нам будуць падносіць год за годам». Растлумачце, чаму У. Чэрчыль і Н. Чэмберлен па-рознаму паставіліся да падпісання дагавора ў Мюнхене.
6. Растлумачце значэнне паняцця «сістэма калектыўнай бяспекі». Чаму ў 1930-я гг. не ўдалося стварыць сістэму калектыўнай бяспекі?

Из Декларации о неприменении силы между Польшей и Германией. Берлин, 26 января 1934 г.

Польское правительство и Германское правительство считают, что наступил момент, чтобы путем непосредственного соглашения между государствами начать новую фазу в политических отношениях <...>.

Оба правительства исходят из того факта, что поддержание и обеспечение длительного мира между их странами является существенной предпосылкой для всеобщего мира в Европе <...>.

При этом каждое из двух правительств констатирует, что взятые им до сих пор на себя по отношению к другой стороне международные обязательства не препятствуют мирному развитию их обоюдных отношений, не противоречат настоящей декларации и не затрагиваются этой декларацией <...>.

Оба правительства заявляют о своем намерении непосредственно договариваться о всех вопросах, касающихся их обоюдных отношений, какого бы рода они ни были. Если, например, между ними возникает спорный вопрос и если его разрешения нельзя достигнуть непосредственными переговорами, то они в каждом отдельном случае на основании обоюдного соглашения будут искать решения другими мирными средствами, не исключая возможности в случае необходимости применять методы, предусмотренные для такого случая в других соглашениях, действующих между ними. Ни при каких обстоятельствах они не будут прибегать к силе для разрешения спорных вопросов.

Гарантия мира, созданная этими принципами, облегчит обоим правительствам великую задачу разрешения политических, экономических и культурных проблем образом, основанным на справедливом учете обоюдных интересов.

Оба правительства убеждены, что таким образом отношения между странами будут плодотворно развиваться и приведут к созданию добрососедских отношений, что явится благодеянием не только для их стран, но и для всех остальных народов Европы.

- ▶ 1. Вызначце мэты заключэння дагавора Германіяй і Польшчай. Чаму падпісанне гэтага дакумента нямецкі ўрад разглядаў як знешнепалітычны поспех?
- ▶ 2. Ці былі выкананы артыкулы дагавора дзяржавамі, якія яго падпісалі?
- ▶ 3. Якую ролю ў развязванні Другой сусветнай вайны адыграла падпісанне гэтай Дэкларацыі?

Из Соглашения между Германией, Соединенным Королевством, Францией и Италией. Мюнхен. 29 сентября 1938 г.

Германия, Соединенное Королевство, Франция и Италия, согласно уже принципиально достигнутому соглашению относительно уступки Судето-немецкой области, договорились о следующих условиях и формах этой уступки <...>.

1) Эвакуация начинается с 1 октября.

2) Соединенное Королевство, Франция и Италия согласились о том, что эвакуация территории будет закончена к 10 октября, причем не будет произведено никаких разрушений имеющихся сооружений, и что чехословацкое правительство несет ответственность за то, что эвакуация области будет проведена без повреждения указанных сооружений.

<...>

4) Происходящее по этапам занятие германскими войсками районов с преобладающим немецким населением начинается с 1 октября.

5) Международная комиссия определит районы, в которых должен состояться плебисцит. Эти районы до окончания плебисцита будут заняты международными воинскими частями. Эта же международная комиссия должна определить порядок проведения плебисцита, причем за основу следует принять порядок проведения плебисцита в Саарской области. Международная комиссия назначит также день проведения плебисцита; однако этот день не должен быть назначен позже конца ноября.

<...>

8) Чехословацкое правительство в течение четырех недель со дня заключения настоящего соглашения освободит от несения военной и полицейской службы всех судетских немцев, которые этого пожелают. В те-

чение этого же срока чехословацкое правительство освободит судетских немцев, отбывающих заключение за политические преступления».

- ▶ 1. Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы з'яўлення гэтага дакумента.
- ▶ 2. У рамках якой палітыкі дзейнічалі Вялікабрытанія і Францыя пры падпісанні дамовы?
- ▶ 3. Якія наступствы мела падпісанне дакумента?

Из Договора о ненападении между Германией и Советским Союзом. Москва. 23 августа 1939 г.

Правительство СССР и Правительство Германии, руководимые желанием укрепления дела мира между СССР и Германией и исходя из основных положений договора о нейтралитете, заключенного между СССР и Германией в апреле 1926 года, пришли к следующему соглашению:

Статья I. Обе Договаривающиеся Стороны обязуются воздерживаться от всякого насилия, от всякого агрессивного действия и всякого нападения в отношении друг друга как отдельно, так и совместно с другими державами.

Статья II. В случае, если одна из Договаривающихся Сторон окажется объектом военных действий со стороны третьей державы, другая Договаривающаяся Сторона не будет поддерживать ни в какой форме эту державу.
<...>

Статья IV. Ни одна из Договаривающихся Сторон не будет участвовать в какой-нибудь группировке держав, которая прямо или косвенно направлена против другой стороны.

Статья V. В случае возникновения споров или конфликтов между Договаривающимися Сторонами по вопросам того или иного рода обе стороны будут разрешать эти споры или конфликты исключительно мирным путем <...>.

Статья VI. Настоящий договор заключается сроком на десять лет, с тем что, поскольку одна из Договаривающихся Сторон не денонсирует его за год до истечения срока, срок действия договора будет считаться автоматически продленным на следующие пять лет.

Секретный дополнительный протокол к Договору о ненападении между Германией и Советским Союзом. Москва. 23 августа 1939 г.

При подписании договора о ненападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к нижеследующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского Государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии Нарева, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития.

Во всяком случае оба Правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обеими сторонами в строгом секрете.

По уполномочию Правительства СССР В. Молотов.
За Правительство Германии И. Риббентроп.

- ▶ 1. Назавіце матывы Германіі і Савецкага Саюза, якія абумовілі заключэнне імі дагавора аб ненападзенні. Ці можна сказаць, што для СССР гэта быў вымушаны крок?
- ▶ 2. Як у дакуменце вызначаны мэты заключэння дагавора?
- ▶ 3. Якое асноўнае пытанне вырашаў сакрэтны дадатковы пратакол?

§ 2. ПАЧАТАК ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Успомніце

- ▶ Якія супярэчнасці існавалі ў міждзяржаўных адносінах паміж СССР, Германіяй і заходнеёўрапейскімі краінамі ў 1930-я гг.?
- ▶ Чаму ў Еўропе не была створана сістэма калектыўнай бяспекі?

Становішча ў Еўропе ў жніўні 1939 г. дасягнула найвышэйшага напружання. Палітычнае кіраўніцтва краін Заходняй і Усходняй Еўропы не змагло выпрацаваць сумесную пазіцыю па ўтаймаванні агрэсіўных намераў Германіі. Прычым Вялікабрытанія, Францыя і Польшча аддалі перавагу

кампрамісу з агрэсарам, а не сілавому супрацьстаянню, і ў выніку асудзілі сябе на ваеннае выпрабаванне ў больш складаных умовах.

Прычыны і характар Другой сусветнай вайны. Агрэсія супраць Польшчы была задумана германскімі стратэгамі задоўга да падпісання германа-савецкага пагаднення. 31 жніўня 1939 г. А. Гітлер падпісаў дырэктыву аб нападзенні на Польшчу. **1 верасня 1939 г.** германскі вермахт абрынуў усю сваю сталёвую моц на **Польшчу**. Пачалася **Другая сусветная вайна**, якая стала вынікам міждзяржаўных супярэчнасцей 1930-х гг.

Германія, якая фактычна не прызнала свайго паражэння ў Першай сусветнай вайне, як і стварэння Версальска-Вашынгтонскай сістэмы, імкнулася да ваеннага рэваншу. Версальскія дамоўленасці не маглі быць эфектыўнымі, так як іх ахвярамі сталі Германія і Расія. Прыход да ўлады нацыстаў, фарміраванне блока фашысцкіх дзяржаў, адсутнасць надзейнай сістэмы бяспекі і няздольнасць найбуйнейшых дзяржаў утаймаваць агрэсіўныя намеры Германіі паклалі пачатак новаму перадзелу свету. Нападзе на Польшчу стала чарговым крокам на шляху рэалізацыі агрэсіўных намераў Германіі па ўсталяванні сусветнага панавання.

Нападзе на Германію на Польшчу. У ноч з 31 жніўня на 1 верасня 1939 г. — калі германская ваенная машына была гатовая да агрэсіі супраць Польшчы, спецслужбы правялі правакацыйную аперацыю «Гімлер».

Па сакрэтным загадзе А. Гітлера атрад нямецкіх дыверсантаў, пераапанутых у польскую ваенную форму, інсцэніраваў нападзе на нямецкую радыёстанцыю ў прыгранічным горадзе Глейвіц (цяпер польскі горад Глівіцы). Пасля захопу радыёстанцыі ў эфіры прагучаў зварот на польскай мове: «Грамадзяне Польшчы! Надыйшоў час вайны паміж Польшчай і Германіяй. Аб'ядноўвайцеся і забівайце ўсіх немцаў». 1 верасня А. Гітлер выступіў па радыё з заявай аб тым, што Польшча ажыццявіла агрэсію супраць Германіі і з гэтага часу Германія знаходзіцца ў стане вайны з ёй.

Трыбунал лічыць цалкам даказаным, што вайна, пачатая Германіяй супраць Польшчы 1 верасня 1939 г., была відавочна агрэсіўнай вайной.

З прысуду Міжнароднага ваеннага трыбунала.
Нюрнберг. 1946 г.

У першы перыяд вайны асноўныя падзеі разгортваліся на захадзе Еўропы. Вялікабрытанія і Францыя, звязаныя пагадненнем аб узаемадапамозе з Польшчай, абвясцілі 3 верасня вайну Германіі. Такія ж заявы зрабілі Аўстралія, Новая Зеландыя, Канада, Індыя, Паўднёва-Афрыканскі Саюз. Вайна набыла сусветны маштаб. Польскае кіраўніцтва спадзявалася, што з аб'ядленнем вайны Германіі брытанскія і французскія саюзнікі пачнуць выкананне сваіх абавязачельстваў. Насельніцтва Польшчы з энтузіязмам сустрэла вестку аб вырашэнні Вялікабрытаніі і Францыі ўступіць у вайну. Грамадскасць разлічвала на падтрымку саюзнікаў.

Вялікабрытанія і Францыя валодалі значнымі ваеннымі магчымасцямі для спынення германскай агрэсіі. Аднак неабходнай ваенна-эканамічнай дапамогі Польшчы яны не аказалі. Перш за ўсё патрабавалася неадкладная дапамога польскай арміі авіяцыяй. Але час ішоў, а яна ў польскім небе так і не з'явілася.

У складзе дзвюх груп нямецкіх армій «Поўнач» і «Поўдзень», якія абрынуліся на Польшчу, мелася 62 дывізіі, у тым ліку 7 танкавых і 4 матарызаваныя. У іх налічвалася 1,6 млн чалавек, 2800 танкаў, 2000 самалётаў, больш за 100 караблёў, 6000 гармат і мінамётаў. У шасці польскіх войсках было 39 дывізіяў, 16 кавалерыйскіх, 2 бронематарызаваныя і 3 горнастралковыя брыгады. Польскія войскі налічвалі каля 1 млн чалавек, 870 танкаў і танкетак, 4300 гармат, 407 самалётаў і 13 ваенных караблёў.

Нягледзячы на ​​мужнае супраціўленне польскіх салдат і афіцэраў, германская армія дзякуючы значнай вайскавай перавазе да 16 верасня 1939 г. акупіравала большую частку тэрыторыі Польшчы і выйшла на «лінію Керзана». Стойка абараняўся гарнізон Брэсцкай крэпасці, у складзе якога было шмат беларусаў. За тры сутак, з 14 па 16 верасня, абаронцы адбілі 7 атак танкавага корпуса генерала Гудэрыяна, што значна пераўзыходзіў іх па сілах, страціўшы пры гэтым да 40 % асабовага складу.

Польскі ўрад 17 верасня пакінуў краіну і эміграваў у Румынію. Нягледзячы на ​​гэта баі за Варшаву працягваліся. 27 верасня фашысцкая авіяцыя зрабіла на Варшаву 1150 самалёта-вылетаў. Знішчаліся гістарычныя помнікі і творы мастацтва, разбураліся жылыя кварталы. Страты сярод грамадзянскага насельніцтва склалі каля 25 тыс. забітых і некалькі дзясяткаў тысяч параненых. 28 верасня камандаванне Варшаўскага гарнізона, вычарпаўшы ўсе сілы і сродкі, вымушана было падпісаць акт аб капітуляцыі.

Агульны стан польскіх войскаў аказаўся катастрофічным. У другой палове верасня польскай арміі як арганізаванага цэлага ўжо не існавала.

Уступленне савецкіх войск у Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну.

Нягледзячы на ​​шматлікія спробы германскага боку прымусіць СССР уступіць у вайну, савецкі ўрад усяляк дэманстраваў стрыманасць. Толькі **17 верасня 1939 г.** войскі Чырвонай Арміі перайшлі мяжу польскай дзяржавы і пачалі паход у Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. Варта адзначыць, што паход Чырвонай Арміі адбываўся тады, калі ўрад Польшчы ўжо пакінуў Варшаву.

Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі ад 7 чэрвеня 2021 г. № 206 заснавана дзяржаўнае свята — Дзень народнага адзінства, якое адзначаецца 17 верасня.

■ Другая сусветная вайна. Ваенныя дзеянні з 1 верасня 1939 г. па 22 чэрвеня 1941 г.

► Якія краіны Еўропы былі акупіраваныя Германіяй? Якія краіны сталі саюзнікамі Германіі?

► Сустрэча Чырвонай Арміі жыхарамі Гродзеншчыны. 1939 г. З архіва БелТА

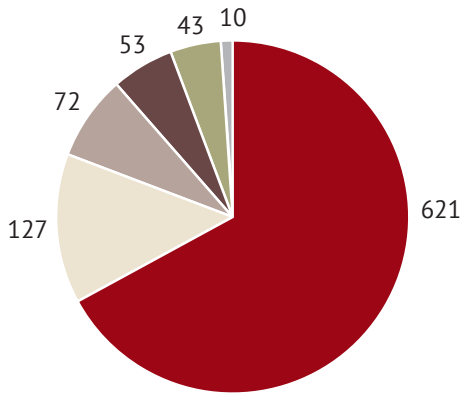

Паход войскаў Чырвонай Арміі працягваўся 12 дзён. Усяго было задзейнічана больш за 466 тыс. байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі. У ходзе баёў у Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне страты Чырвонай Арміі склалі 1475 чалавек. Насельніцтва Заходняй Беларусі актыўна дапамагала воінам Чырвонай Арміі, стварала партызанскія атрады і самастойна вызваляла населеныя пункты. Беларусы і ўкраінцы ў пераважнай большасці з захапленнем віталі Чырвоную Армію.

28 верасня 1939 г. СССР падпісаў з Германіяй *Дагавор аб дружбе і граціцы*, згодна з якім паміж краінамі ўстанаўлівалася дэмаркацыйная лінія па рэках Нараў, Заходні Буг і Сан і замацоўваліся змены ў ранейшых дамоўленасцях аб падзеле сфер уплыву. Лінія граціцы паміж савецкімі і германскімі войскамі ў асноўным супадала з «лініяй Керзана», якая ў свой час была прызнана Вялікабрытаніяй і Францыяй.

Уз'яднанне Беларусі. Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні ў заходніх абласцях БССР. Пасля прыходу савецкіх войскаў у заходніх абласцях разгарнулася падрыхтоўка да выбараў у Народны сход Заходняй Беларусі. Выбары прайшлі 22 кастрычніка 1939 г., а 28 кастрычніка 1939 г. у Беластоку распачаў работу Народны сход Заходняй Беларусі, які адкрыў найстарэйшы дэпутат С. Ф. Струг, селянін з вёскі Майсеевічы Ваўкавыскага павета. Разглядаліся пытанні аб дзяржаўнай уладзе, уваходжанні Заходняй Беларусі ў склад Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, канфіскацыі зямель памешчыкаў, нацыяналізацыі банкаў і буйной прамысловасці.

Народны сход абраў Паўнамоцную камісію для перадачы Вярхоўнаму Савету СССР і Вярхоўнаму Савету БССР яго рашэння аб жаданні насельніцтва Заходняй Беларусі ўвайсці ў склад Савецкага Саюза і БССР. 2 лістапада 1939 г. пазачарговая 5-я сесія Вярхоўнага Савета СССР першага склікання прыняла рашэнне задаволіць гэтую просьбу і ўключыць

- Беларусы
- Палякі
- Яўрэі
- Украінцы
- Рускія
- Іншыя

■ Нацыянальны склад Народнага сходу Заходняй Беларусі (чал.)

заходнія вобласці Беларусі ў склад СССР з уз'яднаннем іх з Беларускай ССР.

У канцы 1939 — пачатку 1940 г. у Заходняй Беларусі ствараліся органы савецкай улады, партыйныя і камсамольскія арганізацыі. Разгарнулася нацыяналізацыя прамысловых прадпрыемстваў і банкаў. Былі нацыяналізаваны не толькі буйныя і сярэднія прадпрыемствы, але і большая частка дробных. За кароткі час была наладжана бясплатная сістэма медыцынскага абслугоўвання. Значныя перамены адбыліся ў культурным жыцці.

■ Народны сход у Белаастоку. Злева — П. К. Панамарэнка. Кастрычнік 1939 г. З архіва БелТА

▲ Ліквідацыя непісьменнасці ў Заходняй Беларусі. 1939–1940 гг. З архіва БелТА

У склад БССР увайшла тэрыторыя плошчай 100 тыс. км² з насельніцтвам 4,7 млн чалавек. Пераважную большасць насельніцтва складалі беларусы. Плошча БССР павялічылася са 125,6 тыс. км² да 225,6 тыс. км², насельніцтва — з 5,6 млн да 10,3 млн чалавек. У заходніх абласцях былі адкрыты 4 вышэйшыя навучальныя ўстановы і 25 сярэдніх спецыяльных, у тым ліку 8 педвучылішчаў, 8 медвучылішчаў, 7 тэхнікумаў. У 1939/40 навучальным годзе працавалі 5643 школы, прычым у 4278 з іх навучанне вялося на беларускай мове, а ў астатніх 1365 дзеці вучыліся на рускай, польскай, яўрэйскай і літоўскай мовах. У пачатку 1941 г. каля 170 тыс. дарослых наведвалі школы па ліквідацыі непісьменнасці. На беларускай мове сталі выдавацца газеты, адкрыліся 5 драмтэатраў і 100 кінатэатраў, 220 бібліятэк з фондам 446 тыс. кніг.

Значны ўклад у сацыяльна-эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні ўнеслі кіраўнікі і арганізатары вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. Сярод іх — А. І. Валынец, І. Я. Дабрыян, М. Е. Крыштофовіч, З. Ф. Паплаўскі, С. В. Прытыцкі, І. П. Урбановіч, У. З. Царук, В. З. Харужая і многія іншыя.

Уз'яднанне заходніх абласцей з БССР у адзіную дзяржаву стала актам гістарычнай справядлівасці, аднаўлення тэрытарыяльнай цэласнасці рэспублікі, ліквідацыі наступстваў

Ураджэнцы Беларусі

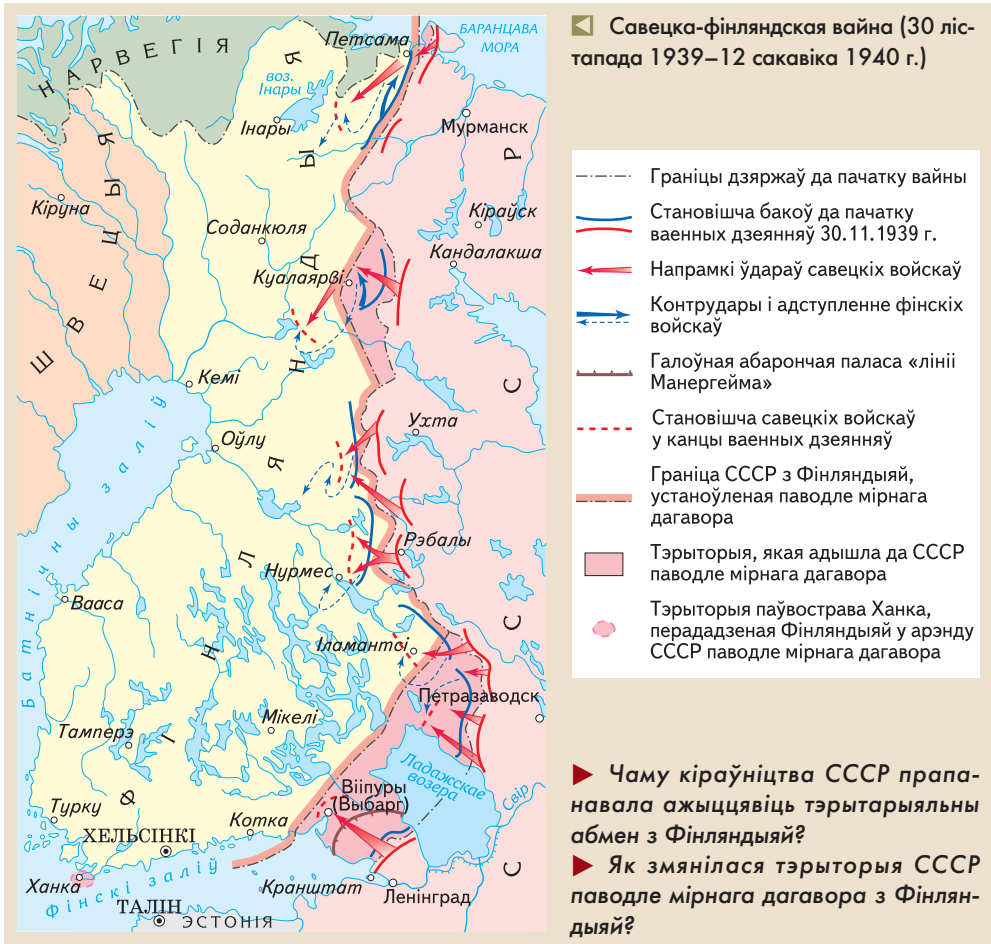

Вера Захараўна Харужая (1903–1942)

Псеўданімы — Верка, Вераніка Карчэўская, Алеся Шыпшына, Антолька, Падпольнік, Г. С. Карнілава. Дзеяч рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. Герой Савецкага Саюза (1960). Валодала рускай, беларускай, нямецкай, польскай мовамі і ідышам. Ужо пры жыцці з'яўлялася кумірам савецкай моладзі. Падчас нямецкай акупацыі ўступіла ў партызанскі атрад пад камандаваннем В. З. Каржа. З вясны 1942 г. у апарате ЦК КП(б) у Маскве. У верасні 1942 г. на чале групы была накіравана ў акупіраваны нямецка-фашысцкімі захопнікамі Віцебск для ўмацавання патрыятычнага падполля. У складаных умовах збірала звесткі пра ворага. 13 лістапада 1942 г. арыштавана, пасля катаванняў расстраляна.

падзелу беларускіх зямель па ўмовах Рыжскага дагавора 1921 г., завяршыла шматвяковую барацьбу беларускага народа за нацыянальную і сацыяльную незалежнасць.

Савецка-фінляндская вайна. Ва ўмовах абвастрэння ваенна-палітычнага становішча ў Еўропе неадкладнай задачай для СССР стала ўмацаванне паўночна-заходніх подступаў да Ленінграда — найбуйнейшага прамысловага і культурнага цэнтра краіны. На савецка-фінляндскіх перагаворах з кастрычніка 1938 г. па кастрычнік 1939 г. СССР прапанаваў частку фінскай тэрыторыі ў 2761 км² паблізу Ленінграда абмяняць на 5529 км² савецкай тэрыторыі ва Усходняй Карэліі. Але гэтыя прапановы Фінляндыя адхіліла. 30 лістапада 1939 г. Савецкі Саюз пачаў ваенныя дзеянні супраць Фінляндыі. Па ініцыятыве англійскай дыпламатыі ў Лізе Нацый было ўзнята пытанне правамернасці дзеянняў Савецкага Саюза, і 14 снежня 1939 г. СССР быў выключаны з яе складу.

Акупацыя Германіяй краін Заходняй Еўропы	
1940 г.	
9 красавіка	Данія
9 красавіка — 14 чэрвеня	Нарвегія
10–11 мая	Люксембург
10–15 мая	Нідэрланды
10–28 мая	Бельгія
10 мая — 22 чэрвеня	Францыя
1941 г.	
6–17 красавіка	Югаславія
6–23 красавіка	Грэцыя

Савецкія войскі ў лютым 1940 г. правялі наступленне. Коштам вялікіх страт была прарваная абарончая «лінія Манергейма», а ўжо ў сакавіку ў Маскве пачаліся савецка-фінляндскія перагаворы, якія скончыліся падпісаннем *12 сакавіка 1940 г.* мірнага пагаднення.

Нягледзячы на атрыманую перамогу, вайна з Фінляндыяй выявіла шэраг недахопаў у баявой падрыхтоўцы войскаў Чырвонай Арміі і яе баяздольнасці. За час фінскай кампаніі савецкія войскі страцілі больш за 140 тыс. салдат і афіцэраў, у той час як фінскія войскі — каля 23 тыс. чалавек.

«Дзіўная вайна». Германская акупацыя краін Заходняй Еўропы. Пасля акупацыі Польшчы баявыя дзеянні ў Заходняй Еўропе былі прыпынены да *вясны 1940 г.* Гэты перыяд французскія журналісты назвалі *«дзіўнай вайной»*. Заходнія краіны імкнуліся да таго, каб накіраваць германскую ваенную машыну супраць Савецкага Саюза. Толькі з верасня 1939 г. па красавік 1940 г. адбылося не менш за 160 тайных сустрэч паміж прадстаўнікамі нацысцкай Германіі, Вялікабрытаніі і Францыі.

Час «дзіўнай вайны» германскія генералы выкарыстоўвалі для перагрупіроўкі сваіх армій і іх узмацнення, што дазволіла вясной 1940 г. пачаць буйнамаштабнае наступленне на Заха-

► 22 чэрвеня 1940 г. на станцыі Рэтонд у Камп'енскім лесе ў тым самым вагоне, дзе было заключана перамір'е з Германіяй, якое завяршыла Першую сусветную вайну, у прысутнасці А. Гітлера была падпісана капітуляцыя Францыі

дзе. 9 красавіка была акупіравана Данія, у красавіку — чэрвені — і Нарвегія. У маі германскія войскі ўступілі ў Бельгію, Нідэрланды, Люксембург. Праз тэрыторыю гэтых краін, у абыход французскай умацаванай «лініі Мажыно», яны нанеслі маланкавы ўдар па Францыі. Французскія і англійскія войскі былі блакаваныя ў раёне Дзюнкерка. А. Гітлер, жадаючы захаваць мір з Вялікабрытаніяй, дазволіў ім эвакуіравацца. 14 чэрвеня германская армія без бою захапіла Парыж. 22 чэрвеня Францыя капітулявала. Паводле *Камп'ёнскага перамір'я* Францыя засталася пад уладай пранямецкага ўрада А. Ф. Петэна (так званы ўрад «Вішы»). У канцы чэрвеня 1940 г. у Лондане была створана патрыятычная арганізацыя «Свабодная Францыя» на чале з Ш. дэ Голем.

10 чэрвеня ў вайну на баку Германіі ўступіла Італія. Яе войскі захапілі Брытанскае Самалі, частку Кеніі і Судана, у верасні ўварваліся ў Егіпет, аднак тут былі спынены і разбіты англічанамі.

Са жніўня 1940 г. па май 1941 г. Германія ажыццявіла шэраг інтэнсіўных паветраных удараў па Вялікабрытаніі. Мэтай дзеянняў германскай авіяцыі было прымусіць Вялікабрытанію выйсці з вайны. У гістарычнай літаратуры гэты перыяд атрымаў назву «*бітва за Англію*».

Вайна на экране

Бітва за Брытанію (рэж. Гай Хэмілтан, 1969)

► Ці адпавядаюць падзеі, паказаныя ў фільме, гістарычнай рэчаіснасці? Як у фільме тлумачыцца, чаму Вялікабрытанія здолела перамагчы ў паветранай бітве з Германіяй?

Далучэнне прыбалтыйскіх рэспублік да СССР. Утварэнне Малдаўскай ССР. Уступленне савецкіх войск у заходнія рэгіёны Беларусі і Украіны садзейнічала ўзмацненню ціску кіраўніцтва СССР на ўрады прыбалтыйскіх краін. Імкнучыся ўмацаваць паўночна-заходнюю мяжу, Савецкі Саюз дамагаўся ад Эстоніі, Латвіі і Літвы згоды на размяшчэнне на іх тэрыторыі сваіх ваенных баз. Інтэнсіўныя перагаворы скончыліся падпісаннем шэрагу пагадненняў. Пакты аб узаемадапамозе, якія прадугледжвалі ўвядзенне на тэрыторыі Прыбалтыйскіх дзяржаў сіл Чырвонай Арміі, былі падпісаны СССР з Эстоніяй 28 верасня, з Латвіяй — 5 кастрычніка, з Літвой — 10 кастрычніка 1939 г.

Ва ўсіх краінах Прыбалтыкі былі сфарміраваныя прызныя СССР, але не камуністычныя па сваім складзе ўрады. Новыя ўрады знялі абмежаванні на дзейнасць камуністычных партый і прызначылі пазачарговыя парламенцкія выбары. 14–15 ліпеня адбыліся выбары ў Народныя сеймы Літвы і Латвіі і Дзяржаўную Думу Эстоніі. Па афіцыйных дадзеных, у Эстоніі яўка на выбарах склала 84,1 %, пры гэтым за Саюз працоўнага народа было аддадзена 92,8 % галасоў, у Літве яўка склала 95,51 %, з якіх 99,19 % прагаласавалі за Саюз працоўнага народа, у Латвіі

▲ Дэманстрацыя працоўных Рыгі, якія патрабуюць далучэння Латвіі да СССР. 18 ліпеня 1940 г.

яўка склала 94,8%, за Блок працоўнага народа было аддадзена 97,8% галасоў.

Чырвоная Армія захоўвала нейтралітэт у адносінах да ўнутраных спраў прыбалтыйскіх краін. Народ ствараў свае органы самакіравання ў гарадах, паветах і абласцях. Уваходжанне Прыбалтыйскіх рэспублік у склад СССР адбылося ў жніўні 1940 г. згодна з рашэннем нацыянальных устаноўчых органаў, створаных на аснове выбараў. Гэты акт быў прызнаны вялікімі дзяржавамі законным на Патсдамскай канферэнцыі ў 1945 г., а таксама 35 краінамі на Хельсінскай канферэнцыі ў 1975 г.

Разам з тым на тэрыторыі прыбалтыйскіх рэспублік і ў заходніх рэгіёнах Украіны і Беларусі стаў разгортвацца антысавецкі рух. Некаторая частка насельніцтва, асабліва ў Прыбалтыцы, не ўспрыняла савецкую ўладу. Яшчэ да пачатку германскай акупацыі літоўскія, латвійскія, эстонскія, украінскія і польскія нацыянальныя сілы стварылі шырокую сетку нелегальных арганізацый, якія вялі барацьбу супраць савецкіх органаў улады і партыйных актывістаў.

28 чэрвеня 1940 г. Чырвоная Армія ажыццявіла аперацыю па вяртанні незаконна акупіраваных Румыніяй у 1918 г. тэрыторый Бесарабіі і Паўночнай Букавіны. Аперацыя працягвалася 6 дзён. У выніку Савецкаму Саюзу былі вернутыя тэрыторыі, якія былі ўз'яднаны з Малдаўскай аўтаномнай рэспублікай, што ўваходзіла ў той час у склад Украінскай ССР. Пазней 2 жніўня 1940 г. была створана Малдаўская ССР.

Падрыхтоўка Германіі да вайны з Савецкім Саюзам. Германскае палітычнае кіраўніцтва разумела, што вайну з СССР нельга параўноўваць з баявымі дзеяннямі супраць Польшчы ці Францыі. Таму вялася сур’ёзная ваенная падрыхтоўка. Асаблівая ўвага надавалася ўдасканаленню ўзброеных сіл, наладжванню ваеннай вытворчасці, актывізацыі дыпламатычнай дзейнасці, умацэнню ідэалагічнай апрацоўкі насельніцтва. Быў значна пашыраны ваенна-прамысловы комплекс: калі ў 1939 г. у ім было занята каля 2,5 млн чалавек, або чвэрць усіх прамысловых рабочых, то ў маі 1941 г. іх колькасць дасягнула 5,5 млн чалавек. У 1940 г. было выпушчана 10 250 самалётаў, 2200 танкаў і бронемашын, 5900 гармат, 1351,7 тыс. вінтовак, 170,9 тыс. кулямётаў і аўтаматаў. Неабходна нагадаць, што эканоміка, узбраенне, людскія і прыродныя рэсурсы акупіраваных краін Еўропы выкарыстоўваліся Германіяй для падрыхтоўкі вайны з Савецкім Саюзам. Магчымасці ваеннай эканомікі Германіі павялічыліся больш чым у 2 разы па вытворчасці электраэнергіі, чыгуну, сталі, аўтамабіляў, амаль у 2 разы — па здабычы каменнага вугалю і выплаўленні алюмінію, у 3,2 разы — па здабычы меднай руды. Эканоміка захопленых дзяржаў была пераключаная на вытворчасць ваеннай прадукцыі. Напрыклад, чэшскія заводы «Шкода», «Польдзі», «Зброеўка» выпускалі стралковую зброю, бронетэхніку, танкі, самаходныя гарматы, самалёты, якія склалі прыкладна чвэрць усяго ўзбраення фашысцкай арміі.

Вялікія перамены адбываліся ва ўзброеных сілах. Ужо летам 1940 г. пачалося фарміраванне 40 новых дывізій. У ліпені на Усход перадыслацыраваліся тры арміі колькасцю каля 500 тыс. чалавек. Адбывалася перасоўванне мабільнай групы войскаў у Румынію і Нарвегію. Хуткімі тэмпамі ішоў працэс мілітарызацыі Фінляндыі. На поўную моц працавалі штабы нямецкай арміі. Аслеplенае бляскам маланкавых перамог у Еўропе, нацысцкае ваенна-палітычнае кіраўніцтва лічыла, што ў свеце няма сілы, здольнай супрацьстаяць германскай зброі.

? Пытанні і заданні

1. Вызначце прычыны, якія выклікалі Другую сусветную вайну. Якія мэты ставіла Германія, пачынаючы вайну?
2. Якія знешнепалітычныя дзеянні былі прыняты Савецкім Саюзам у 1939–1940 гг.? Рас тлумачце, чым яны былі выкліканыя?
3. Як змянілася тэрыторыя СССР у 1939–1940 гг.? Для адказу выкарыстоўвайце карту на с. 29.
4. Які перыяд атрымаў назву «дзіўная вайна»? Чаму Вялікабрытанія і Францыя не вялі актыўных баявых дзеянняў супраць Германіі?
5. Чым было абумоўлена хуткае паражэнне краін Заходняй Еўропы? Якія краіны сталі саюзнікамі Германіі ў Другой сусветнай вайне?

6. Запоўніце табліцу «Асноўныя тэатры баявых дзеянняў Германіі і яе саюзнікаў у 1939–1940 гг.».

Асноўныя тэатры баявых дзеянняў Германіі і яе саюзнікаў у 1939–1940 гг.

Дата	Тэатры баявых дзеянняў

Ствараем летапіс вайны

► Даведайцеся, ці прымалі ўдзел у якіх-небудзь міжнародных падзеях 1939–1940 гг. ураджэнцы вашай мясцовасці?

Панцеляймон Кандратавіч Панамарэнка (1902–1984)

Палітычны і дзяржаўны дзеяч СССР. Удзельнік грамадзянскай вайны. Скончыў Маскоўскі электрамеханічны інстытут інжынераў чыгуначнага транспарту. У 1938–1947 гг. першы сакратар ЦК КП(б)Б, адначасова ў гады вайны начальнік Цэнтральнага штаба партызанскага руху, член ваенных саветаў шэрагу франтоў. Пад яго кіраўніцтвам ЦШПР кіраваў дзейнасцю партызан, удзельнічаў у падрыхтоўцы і правядзенні буйных партызанскіх аперацый, забяспечваў узаемадзеянне партызанскіх сіл і злучэнняў Чырвонай Арміі, абагульняў і распаўсюджваў баявы вопыт, арганізуюваў падрыхтоўку камандных кадраў і спецыялістаў для партызанскіх фарміраванняў. Аўтар некалькіх кніг па гісторыі партызанскага руху.

 Из письма секретаря ЦК КП(б)Б П. К. Пономаренко И. В. Сталину о положении на территории Польши, занятой советскими войсками. Минск. 25 сентября 1939 г.

По всем городам созданы Временные управления, которые приступили к работе. Приступило к работе 30 редакций газет. Засылаются каждый день 100 тыс. экземпляров центральных и белорусских газет.

Повсеместно организованы крестьянские комитеты, приступившие к разделу помещичьей земли. Многих осадников и помещиков крестьяне истребляют (вешают, расстреливают, убивают) или приводят и сдают Временным управлениям <...>.

Сейчас для работы по направлению деятельности крестьянских комитетов во Временные управления направлено 400 чел. толковых работников.

Задача их не командовать крестьянскими комитетами, а направлять их деятельность, советовать и т. д. <...>.

Хочу поделиться некоторыми впечатлениями от своих поездок в Западную Белоруссию. Мне пришлось посетить Столбцы, Мир, Турец, Кореличи, Новогрудок, Несвиж, Слоним, Барановичи, Волковыск и много сел и деревень. Белорусский крестьянин-бедняк, часто и середняк, гол и раздет. Сахара в деревнях никогда не покупали, несмотря на кажущуюся дешевизну — полтора злотых килограмм. Белорусское крестьянство настроено прекрасно, поддерживает всем, чем может, Красную Армию. Во всех этих городах, в которых пришлось побывать, я не встретил ни одного человека, который бы не владел русским языком. Прекрасно все говорят по-русски, даже молодежь. Крестьяне говорят на настоящем белорусском языке, причем употребляют много слов, о которых нас здесь уверяли, что они нацдемовские, выдуманные. Нацдемы могли выдумать в литературе, а народу привить не могли, тем более западным белорусам.

За Белостоком население встречает наши войска более сдержанно, русский язык знают меньше, чаще раздаются выстрелы из-за угла, из лесу по красноармейцам, командирам <...>.

В Несвиже посетил замок князей Радзивиллов. 3-этажное кольцом здание, около двухсот громадных комнат-зал, имеются картины, среди них шедевры, оружие всех веков, отделанное серебром, золотом, знаменитая библиотека с большим количеством книг-уникумов на всех языках. Замок представляет громадную художественно-историческую ценность, а библиотеке прямо цены нет. Для сохранения ценностей и описи мною назначены комиссар и группа научных работников и временно запрещено посещение замка кем бы то ни было без особого разрешения, так как практика показала, что посещающие товарищи любят прихватить с собой на память какой-нибудь сувенир.

- 1. Ахарактарызуйце становішча сялян у Заходняй Беларусі.
- 2. Як савецкая ўлада ўсталёўвалася на тэрыторыі Заходняй Беларусі? Як насельніцтва ставілася да Чырвонай Арміі?

Из Постановления ЦК КП(б)Б «О мероприятиях по организации народного образования в западных областях БССР». Минск. 2 декабря 1939 г.

Центральный Комитет КП(б) Белоруссии постановляет:

1. Объявить все школы западных областей БССР государственными <...>.

Ввести на всей территории западных областей Белорусской ССР всеобщее обязательное бесплатное образование. В городах — за 7 классов средней школы, на селе — за начальную школу.

2. Перестроить систему народного образования во всех школах западных областей БССР в соответствии с советской системой народного образования:

а) ввести совместное обучение учащихся, ликвидировав деление школ на мужские и женские.

<...>

в) на основании советского законодательства и Конституций СССР и БССР прекратить преподавание религии и исполнение религиозных обрядов во всех школах <...>.

3. Считать, что основная масса школ в западных областях БССР должны быть белорусскими.

Переход на белорусские школы не затягивать, однако осуществлять его постепенно, по мере снабжения школ учебниками и квалифицированными преподавателями-белорусами.

Обязать партийные, советские органы и отделы народного образования развернуть пропагандистскую и агитационную работу по ликвидации пренебрежительного отношения к белорусскому языку, прививавшегося правящими кругами и националистическими элементами в Польше.

Осудить неправильные действия некоторых работников отделов народного образования, переводящих школы на белорусский язык без предварительной подготовки. Преподавание белорусского языка зачастую поручается польским преподавателям, которые только дискредитируют белорусский язык и белорусскую культуру.

4. Ввести изучение русского языка в белорусских школах и школах национальных с 3-го класса; изучение белорусского языка в русских школах ввести с 3-го класса; а в школах национальных — со 2-го класса.

5. Поручить Наркомпросу БССР объявить дополнительный набор в школы, с тем чтобы охватить всеобщим обучением в первую очередь детей рабочих, крестьян и трудящейся интеллигенции.

6. Поручить Наркомпросу БССР развернуть сеть школ для взрослых и школ по ликвидации неграмотности и малограмотности для трудящихся городов и деревень западных областей БССР.

7. Создать с 1-го января 1940 г. педагогические институты в городах Пинске, Белостоке, Барановичах, Гродно и педагогические училища в городах Белостоке, Гродно, Новогрудке, Бресте, Пинске и Молодечно, а также два дошкольных педагогических училища в городах Лиде и Волковыске.

8. Поручить Наркомпросу БССР развернуть на территории западных областей Белоруссии сеть детских домов и дошкольных детских учреждений.

► Ахарактарызуе дзейнасць ЦК КП(б)Б па арганізацыі народнай адукацыі ў заходніх абласцях БССР.

Из Договора о дружбе и границе между СССР и Германией. Москва. 28 сентября 1939 г.

Правительство СССР и Германское Правительство после распада бывшего Польского государства рассматривают исключительно как свою задачу восстановить мир и порядок на этой территории и обеспечить народам, живущим там, мирное существование, соответствующее их национальным особенностям. С этой целью они пришли к соглашению в следующем:

Ст. 1. Правительство СССР и Германское Правительство устанавливают в качестве границы между обоюдными государственными интересами на территории бывшего Польского государства линию, которая нанесена на прилагаемую при сем карту.

Ст. 2. Обе стороны признают установленную границу обоюдных интересов окончательной и устраняют всякое вмешательство третьих держав в это решение.

Ст. 3. Необходимое государственное устройство на территории западнее указанной линии производит Германское Правительство, на территории восточнее этой линии — Правительство СССР.

Ст. 4. Правительство СССР и Германское Правительство рассматривают вышепроизведенное переустройство как надежный фундамент для дальнейшего развития дружественных отношений между своими народами.

Из Секретного дополнительного протокола к Договору о дружбе и границе. Москва. 28 сентября 1939 г.

Нижеподписавшиеся полномочные представители заявляют о соглашении Правительства Германии и Правительства СССР в следующем:

Секретный дополнительный протокол, подписанный 23 августа 1939 г., должен быть исправлен в пункте 1, отражая тот факт, что территория Литовского государства отошла в сферу влияния СССР, в то время когда, с другой стороны, Люблинское воеводство и часть Варшавского воеводства отошли в сферу влияния Германии.

- 1. У выніку яких гістарычных падзей стала магчымым заключэнне Дагавора аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй? Як у дагаворы вызначана мэта яго заключэння?
- 2. Якія змены ў размежаванні сфер уплыву адбыліся ў адпаведнасці з сакрэтным дадатковым пратаколам?

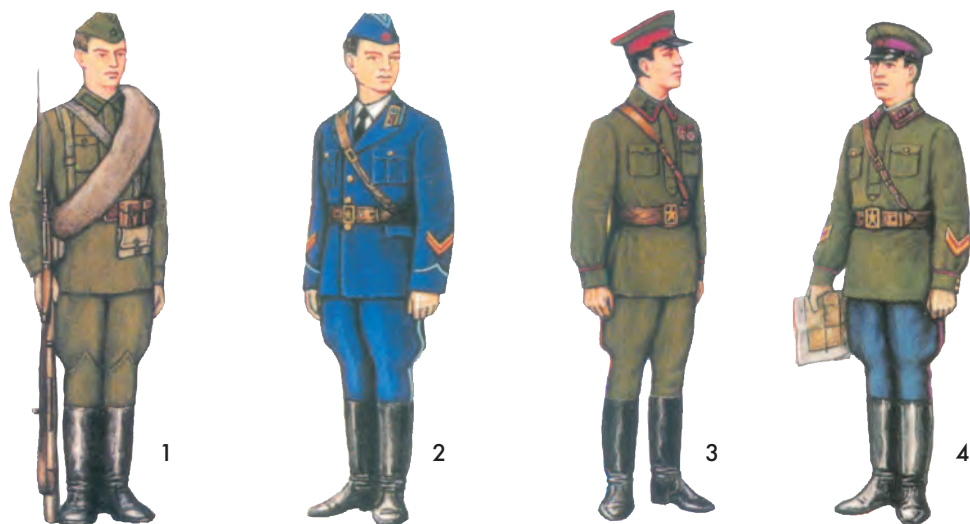
§ 3. СССР І БЕЛАРУСЬ НАПЯРЭДАДНІ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

! Успомніце

- ▶ Калі пачалася Другая Сусветная вайна?
- ▶ Чаму Савецкі Саюз не абвясціў вайну Германіі пасля яе нападу на Польшчу?

У перадавае гады БССР уваходзіла ў адзіны прамыслова-эканамічны комплекс Савецкага Саюза. Улічваючы складанае знешнепалітычнае становішча, урад СССР надаваў вялікае значэнне ваенна-эканамічнаму ўмацаванню краіны.

Мерапрыемствы па ўмацаванні абараназдольнасці краіны. Уз'яднанне заходніх зямель Беларусі і Украіны з СССР мела важнае ваенна-эканамічнае і стратэгічнае значэнне. Больш чым на 250 км адсунулася заходняя мяжа, што з'яўлялася немалаважным фактарам умацавання бяспекі краіны. Праводзіліся мерапрыемствы па павышэнні эканамічнай і ваеннай магутнасці дзяржавы. Былі заснаваны два новыя ваенна-прамысловыя цэнтры: Урала-Сібірскі і Далёкаўсходні. Да 1940 г. СССР здолеў стварыць усе неабходныя віды прамысловасці, якія забяспечвалі незалежнае і ўстойлівае развіццё ваенна-прамысловага комплексу. Было пабудавана больш за 9 тыс. новых прамысловых прадпрыемстваў з улікам іх магчымага пераводу на вытворчасць баявой тэхнікі і зброі. Вялікае значэнне надавалася наза-

▲ Летняя форма савецкіх ваеннаслужачых (1940): 1 — чырвонаармейца-пехацінца; 2 — лейтэнанта Ваенна-Паветраных Сіл СССР; 3 — генерал-маёра (агульнавайсковая); 4 — маёра (пяхота)

пашванню дзяржаўных рэсурсаў і мабілізацыйных запасаў. З 1940 г. па чэрвень 1941 г. іх аб'ёмы выраслі амаль у два разы. Значна павялічыліся аб'ёмы вытворчасці танкавых і авіяцыйных заводаў. Вядома, што ў 1941 г. СССР страціў каля 17 тыс. танкаў, аднак ужо ў 1942 г. прамысловасць змагла даць фронту 25 тыс. танкаў.

Чырвоная Армія мела самую разнастайную зброю айчыннай вытворчасці. Многія ўзоры савецкага ўзбраення не толькі адпавядалі ўзроўню аналагічных відаў зброі заходніх краін, але і пераўзыходзілі іх: напрыклад, танкі Т-34 і КВ, самалёты Як-1, МіГ-3, ЛаГГ-3, Іл-2 і Пе-2, рэактыўныя ўстаноўкі «Кацюша». Аднак варта адзначыць, што новыя ўзоры баявой тэхнікі і ўзбраення складалі 15–18 % ад агульнай колькасці.

Указам Вярхоўнага Савета СССР ад 26 чэрвеня 1940 г. усе працоўныя пераводзіліся на 8-гадзінны працоўны дзень і 7-дзённы працоўны тыдзень. Актывізавалася барацьба за ўмацаванне дысцыпліны на вытворчасці. Працоўным забаранялася самавольна пакідаць рабочыя месца.

Высокімі тэмпамі развівалася абаронная прамысловасць. На развіццё ваенных галін прамысловасці выдаткоўваліся значныя сродкі. У 1941 г. іх аб'ём дасягнуў 32,6 % дзяржаўнага бюджэту.

У Беларусі праводзілася вялікая праца па ўмацаванні заходніх граніц СССР. Ужо ў 1939 г. у ЦК, абкамах і райкамах партыі былі створаны ваенныя аддзелы, якія ажыццяўлялі кіраўніцтва ваенна-мабілізацыйнай работай і патрыятычным выхаваннем насельніцтва. Кожны камуніст павінен быў авалодаць адной з вайсковых прафесій, актыўна ўдзельнічаць у рабоце абарончых арганізацый. Кіраўніцтва рэспублікі і камандаванне Заходняй Асобай ваеннай акругі імкнуліся да ўдасканалення інжынернага абсталявання заходняй граніцы,

▲ Вінтоўка Мосіна. Узор 1891–1930 гг.

▲ Пісталет-кулямёт Шпагіна (ПКШ)

▲ Ручны кулямёт Дзегцярова

▲ Супрацьтанкавае ружжо Сіманава (СТРС). Узор 1941 г.

▲ Гаўбіца калібру 122 мм. Узор 1938 г.

асабліва Беластоцкага выступу. Пачалося будаўніцтва чатырох *умацаваных раёнаў (УР)*: Гродзенскага, Асавецкага, Замброўскага і Брэсцкага. Кожны УР меў працягласць ад 80 да 180 км і глыбіню абароны ад 3 да 8 км. Аднак да чэрвеня 1941 г. было пабудавана толькі 505 доўгатэрміновых агнявых збудаванняў, а абсталявана і ўзброена толькі 193 з запланаваных 1174. Па гэтай прычыне ў пачатку вайны не ўдалося стварыць устойлівую сістэму абароны заходніх граніц Беларусі.

Такім чынам, у краіне паскоранымі тэмпамі развівалася абаронная прамысловасць, якой садзейнічалі фарсіраваная індустрыялізацыя і калектывізацыя. Былі распрацаваны новыя віды ўзбраенняў і баявой тэхнікі. Аднак яны толькі пачыналі паступаць у войска. Нягледзячы на напружаную работу, па асноўным ваенна-тэхнічным і вытворчым паказчыках СССР усё ж адставаў ад Германіі.

Ваенна-патрыятычная і абаронча-масавая работа. Важным кірункам у дзейнасці дзяржаўных і грамадскіх органаў па ўмацаванні абараназдольнасці краіны з'яўлялася арганізацыя ваенна-патрыятычнай і абаронча-масавай работы. Яе арганізатарамі выступалі ВКП(б) і ВЛКСМ. У 1922 г. камсамол узяў шэфства над Ваенна-Марскім флотам, у 1931 г. — над Ваенна-Паветраным. У 1923 г. ЦК ВЛКСМ прыняў рашэнне аб шэфстве над Чырванасцяжным Балтыйскім флотам. Абласныя, раённыя і гарадскія арганізацыі ЛКСМБ былі замацаваны за пэўнымі караблямі. Камсамольцы і моладзь аказвалі флоту матэрыяльную дапамогу, выступалі з канцэртамі мастацкай самадзейнасці, накіроўвалі лепшых юнакоў для службы ў ВМФ.

Мэтанакіраваная дзейнасць грамадскіх і дзяржаўных арганізацый давала станоўчыя вынікі. Значна павялічылася колькасць абарончых і фізкультурных таварыстваў. Працоўныя калектывы ўключыліся ў спаборніцтва па падрыхтоўцы значкістаў ваенна-тэхнічных спецыяльнасцей «Гатовы да працы і абароны» (ГПА) і «Гатовы да санітарнай абароны» (ГСА). У многіх грамадскіх аб'яднаннях рыхтавалі лыжнікаў, стралкоў, лётчыкаў, спецыялістаў супрацьпаветранай і супрацьхімічнай абароны, санітарнай

► Значкісты ваенна-абарончых грамадскіх аб'яднанняў. За 1939–1940 гг. у Беларусі было падрыхтавана 720 тыс. значкістаў першай ступені, а таксама 6350 кулямётчыкаў, 500 снайпераў і шмат іншых ваенных спецыялістаў. На курсах медыцынскіх сяцёр без адрыву ад асноўнай працы і вучобы ў 1940 г. займалася 1300 дзяўчын

справы. За 1939—1940 гг. у аэраклубах было падрыхтавана больш за 1500 лётчыкаў; 62 % беларускіх прызыўнікоў 1940 г. мелі ваенна-тэхнічныя спецыяльнасці і здалі нормы ГПА. Моладзь актыўна ўдзельнічала ў ваенізаваных паходах, ваенна-тактычных гульнях і эстафетах, масавых вучэннях па супрацьпаветранай і супрацьхімічнай абароне.

Узброеныя сілы СССР. Савецкае кіраўніцтва прыкладала шмат намаганняў для ўмацавання Узброеных Сіл СССР. 1 верасня 1939 г. быў прыняты *Закон аб усеагульнай вайскавай павіннасці*, ажыццёўлены перавод Чырвонай Арміі на кадравую сістэму камплектацыі, зніжаны прызыўны ўзрост з 21 да 19 гадоў, а для тых, хто скончыў сярэднюю школу і адпаведныя ёй навучальныя ўстановы — да 18 гадоў, пашырана сетка ваенных навучальных устаноў.

Праведзеная праца дазволіла за два перадаваенныя гады павялічыць войска амаль у 3,5 разы — да 5,2 млн чалавек. Павысілася тэхнічная аснашчанасць Чырвонай Арміі. З 1930 па 1939 г. колькасць танкаў павялічылася ў 43 разы, самалётаў — у 6,5 разы, артылерыі — амаль у 7 разоў. Быў створаны магутны падводны флот, праведзена значная мадэрнізацыя баявых караблёў. Прадугледжвалася далейшае пашырэнне будаўніцтва марскога і акіянскага флатоў.

У 1939 г. быў выпушчаны штурмавік Іл-2, а ў пачатку 1940 г. — знішчальнік Як-1. Аднак у войска гэтыя самалёты сталі паступаць толькі ў 1941 г. Новыя танкі KB і Т-34 былі сканструяваны і прыняты на ўзбраенне ў канцы 1939 г., але іх серыйная вытворчасць пачалася толькі ў другой палове 1940 г. Да 22 чэрвеня 1941 г. на ўзбраенні паветраных сіл знаходзілася ўсяго каля 2000 самалётаў новых тыпаў, а ў танкавых войсках мелася 594 танкі KB і 1225 — Т-34. Хоць да пачатку 1941 г. вытворчасць самалётаў і танкаў павялічылася ў параўнанні з 1937 г. у 2 разы, а гармат і вінтовак — больш чым у 2,5 разы, абаронная прамысло-

▲ Савецкі знішчальнік Як-1

▲ Лёгкі танк Т-26, які быў на ўзбраенні Чырвонай Арміі з пачатку вайны

▲ Устаноўка рэактыўнага залпавага агню БМ-13 «Кацюша»

▲ Цяжкі танк KB-1

23 лютага 1939 г. усе ваеннаслужачыя Чырвонай Арміі прынялі новую ваенную прысягу

васць не забяспечвала цалкам патрэб Чырвонай Арміі ў новай тэхніцы і ўзбраенні. Асноўныя мерапрыемствы па забеспячэнні арміі планавалася ажыццявіць у 1941 г.

У перадваенныя гады актывізавалі сваю дзейнасць палітычныя органы арміі і флоту. У студзені 1939 г. Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР зацвердзіў новы тэкст прысягі, закліканы ўмацаваць маральна-палітычнае адзінства народа і арміі, садзейнічаць выкананню воінскага абавязку і выхаванню байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі.

Заходняя Асобая ваенная акруга. Сярод ваенных акруг Чырвонай Арміі вылучалася **Заходняя Асобая ваенная акруга (ЗахАВА)**. Па колькасным складзе яна саступала толькі Кіеўскай Асобай ваеннай акрузе. На стыку Заходняй і Кіеўскай Асобых ваенных акруг базіравалася Пінская ваенная флатылія. Войскамі ЗахАВА камандаваў генерал арміі Д. Р. Паўлаў, начальнікам штаба быў генерал-маёр У. Я. Клімаўскіх, членам Ваеннага савета — карпусны камісар А. Я. Фаміных. Галоўная задача акругі заключалася ў забеспячэнні прыкрыцця заходняга напрамку ад паўднёвай мяжы Літвы да паўночнай мяжы Украіны.

На заходніх граніцах Беларусі неслі службу 11 пагранічных атрадаў і на старой граніцы — 5. Аднак да пачатку вайны большасць злучэнняў знаходзіліся ў стане рэарганізацыі, пераўзбраення і фарміравання. Значная

іх частка была недаўкамлектавана асабовым саставам і ваеннай тэхнікай. Асабовы састаў некаторых воінскіх часцей ЗахАВА налічваў 37–71 % ад звычайнага штата ваеннай акругі таго часу, забяспечанасць тылавых службаў транспартам складала 40–45 %. З шасці механізаваных карпусоў толькі адзін меў поўнае матэрыяльнае абсталяванне.

Танкі і самалёты былі пераважна састарэлых тыпаў. Ваенна-паветраныя сілы размяшчаліся скучана, блізка да граніцы і не мелі цэнтралізаванага кіравання. Не хапала сучасных сродкаў сувязі, транспарту. Такое становішча не спрыяла высокай баяздольнасці акругі.

Пытанні і заданні

1. Пeralічыце мерапрыемствы кіраўніцтва Савецкага Саюза па ўмацаванні абараназдольнасці краіны. Якія недахопы ў падрыхтоўцы СССР да вайны вы можаце адзначыць?
2. Растлумачце, чаму ў Савецкім Саюзе вялікая ўвага надавалася ваенна-патрыятычнай і абаронча-масавай рабоце?
3. Чаму кіраўніцтва СССР надавала вялікае значэнне ўмацаванню Заходняй Асобай ваеннай акругі?
4. Ахарактарызуйце ўзровень падрыхтоўкі Заходняй Асобай ваеннай акругі да адпору агрэсіі.

Ствараем летапіс вайны

► Даведайцеся, як ажыццяўляліся мерапрыемствы па ўмацаванні абараназдольнасці краіны ў мясцовасці, дзе вы жываце.

 Из доклада начальника Разведуправления Генштаба Красной Армии генерал-лейтенанта Ф. И. Голикова в НКО СССР, СНК СССР и ЦК ВКП(б) «Высказывания, [оргмероприятия] и варианты боевых действий Германской армии против СССР». 20 марта 1941 г.

Большинство агентурных данных, касающихся возможностей войны с СССР весной 1941 года, исходит от англо-американских источников, задачей которых на сегодняшний день, несомненно, является стремление ухудшить отношения между СССР и Германией (здесь и далее подчеркнуто в оригинале. — *Авт.*). Вместе с тем, исходя из природы возникновения и развития фашизма, а также его задач — осуществление заветных планов Гитлера, так полно и «красочно» изложенных в его книге «Моя борьба», краткое изложение всех имеющихся агентурных данных за период июль 1940 — март 1941 года заслуживают в некоторой своей части серьезного внимания.

За последнее время английские, американские и другие источники говорят о готовящемся якобы нападении Германии на Советский Союз <...>.

Вывод:

1. На основании всех приведенных выше высказываний и возможных вариантов действий весной этого года считаю, что наиболее возможным сроком начала действий против СССР являться будет момент после победы над Англией или после заключения с ней почетного для Германии мира.

2. Слухи и документы, говорящие о неизбежности весной этого года войны против СССР, необходимо расценивать как дезинформацию, исходящую от английской и даже, быть может, германской разведки.

Начальник Разведывательного управления
Генерального штаба Красной Армии генерал-лейтенант Голиков.

- 1. Ахарактарызуе гістарычныя ўмовы з'яўлення гэтага дакладу.
- 2. Якія супярэчнасці вы бачыце ў дадзеным дакладзе? Чым іх можна растлумачыць?

**Из письма секретаря ЦК КП(б)Б П. К. Пономаренко И. В. Сталину. Минск.
20 июня 1941 г.**

Кроме аэродромов, строящихся НКВД, нами развернуты работы по строительству 39 аэродромов и приступаем сейчас к строительству еще 34 аэродромов <...>.

Опасение вызывает состояние существующих оперативных аэродромов в восточных областях Белорусской ССР и Смоленской области.

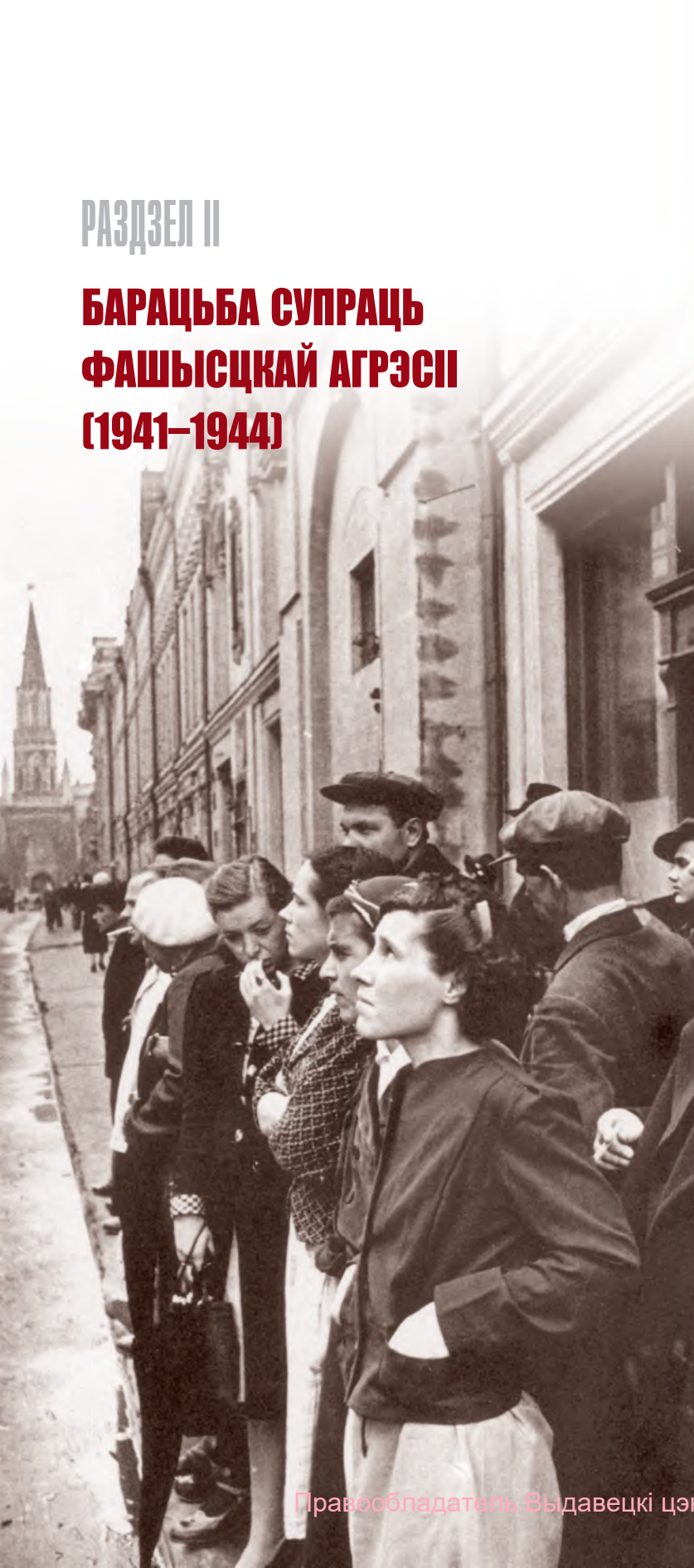
64 старых аэродрома не рассчитаны на современные типы машин. В нынешнем состоянии они не обеспечивают базирования современной авиации, и их реконструкция поэтому является совершенно необходимой. Кроме того, количество аэродромов в Смоленской области явно недостаточно. Необходимо строительство новых 10-ти оперативных аэродромов. <...>

Эти мероприятия в дополнение к осуществляемым уже нами разрешат вопрос базирования авиации. Прodelать работы мы сумеем в кратчайший срок.

- 1. Ахарактарызуе стан ваенна-паветраных сіл на тэрыторыі Беларусі.
- 2. Якія меры планавалася ажыццявіць для павышэння баяздольнасці ваенна-паветраных сіл? Ці былі яны ажыццёўлены?

РАЗДЗЕЛ II

БАРАЦЬБА СУПРАЦЬ ФАШЫСЦКАЙ АГРЭСІІ (1941–1944)

Гісторыя Вялікай Айчыннай вайны — не проста гісторыя чарговага ўзброенага канфлікту. Гэта цэлая эпоха, напоўненая радасцю перамог і горыччу паражэнняў. Гэта самаахвярная мужнасць народа, масавы гераізм і стойкасць на фронце і ў тыле ворага, самаадданая праца людзей у савецкім тыле. Гэта асэнсаванае супраціўленне савецкіх людзей, справядлівая барацьба за свабоду і незалежнасць Радзімы.

Савецкі Саюз стаў галоўнай перашкодай на шляху ажыццяўлення агрэсіўных памкненняў фашысцкай Германіі да сусветнага панавання. Германскае кіраўніцтва разлічвала ма-

ланкавым ударам разграміць Савецкі Саюз, захапіць яго велізарныя людскія, матэрыяльныя і прыродныя рэсурсы, фізічна знішчыць мільёны савецкіх людзей, а астатніх ператварыць у паслухмяных рабоў. У гэтай бязлітаснай барацьбе савецкі народ адстойваў не толькі сваё права на існаванне, сваю свабоду і незалежнасць, але і суверэнітэт еўрапейскіх краін. Савецка-германскі фронт стаў галоўным рубяжом супрацьстаяння, дзе вырашаўся лёс усяго свету. Тут было задзейнічана больш за тры чвэрці ўзброеных сіл Германіі і яе еўрапейскіх саюзнікаў.

Вялікая Айчынная вайна стала адной з самых важных падзей у сусветнай гісторыі. Аднак неабходна разумець, што без подзвігу салдат у трагічным 1941 г. не было б вялікай перамогі ў радасным 1945 г. Менавіта мужнасць, стойкасць, гераізм і самаадданасць савецкіх салдат наблізілі разгром нямецка-фашысцкіх агрэсараў. У трагічных падзеях 1941 г. — не попел паражэнняў, а вечны агонь памяці герояў, прыклад самаахвярнага служэння Бацькаўшчыне, любоў да роднай зямлі і яе шматпакутнага народа.

Ваенная агрэсія, якую нацысцкая Германія вераломна пачала 22 чэрвеня 1941 г., парушыла мірнае жыццё савецкіх людзей. У кароткі тэрмін краіна стала адзіным магутным маналітам фронту і тылу. Пачаўся летапіс гераічнай і трагічнай гісторыі Вялікай Айчыннай вайны савецкага народа супраць нямецка-фашысцкіх агрэсараў 1941–1945 гг. — вайны, на алтар якой СССР паклаў мільёны жыццяў, спыніўшы распаўсюджванне «карычневай чумы» германскага нацызму не толькі ў краінах Еўропы, але і ва ўсім свеце.

§ 4. ПАЧАТАК ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

! Успомніце

- ▶ Якія краіны Заходняй Еўропы былі акупіраваны германскім вермахтам да нападения на СССР?
- ▶ Якую ролю ў арганізацыі бяспекі краіны адыграла падпісанне Дагавора аб ненападзенні?

Мэты фашысцкай Германіі ў вайне супраць Савецкага Саюза. Задойга да нападения на СССР нацысцкія лідары «Трэцяга рэйха» сфармулявалі галоўную мэту і вызначылі характар вайны супраць краіны Саветаў — вайна на знішчэнне. Зыходзячы з ідэі экспансіі на Усход, А. Гітлер абгрунтаваў у сваёй працы «Майн Кампф» («Мая барацьба») ідэю пашырэння «жыццёвай прасторы» германскай нацыі за кошт далучэння ўсходніх тэрыторый. Ён адмаўляў славянскім народам у здольнасці ствараць уласныя дзяржавы. Галоўным ідэалагічным ворагам нямецкіх нацыянал-сацыялістаў з’яўляўся «савецкі яўрэйска-бальшавіцкі рэжым». Паводле нацысцкай дактрыны, захопленыя тэрыторыі СССР падлягалі германскай каланізацыі і анямечванню. У адпаведнасці са спецыяльна распрацаваным яшчэ ў 1940 г. планам «Ост» прадугледжвалася на працягу 30 гадоў прымусяваць перасяліць 2/3 насельніцтва за Урал, у тым ліку 75% беларусаў. Прыкладна 10–15% падлягалі анямечванню. Астатнюю частку насельніцтва планавалі знішчыць або ператварыць у танную працоўную сілу для нацысцкай Германіі. «Для нас, немцаў, — падкрэслівалася ў заключнай частцы плана “Ост”, — важна аслабіць рускі народ да такой ступені, каб ён не быў больш у стане перашкаджаць нам усталёўваць нямецкае панаванне ў Еўропе». Дзеля рэалізацыі гэтага плана ў рэйху было створана спецыяльнае міністэрства па пытаннях усходніх тэрыторый на чале з А. Розенбергам.

■ «Рускі павінен памерці, каб мы жылі», — з такім дэвізам гітлераўцы пачалі вайну супраць савецкага народа. З архіва БелТА

План «Ост» прадугледжваў таксама «гаспадарчае выкарыстанне СССР у інтарэсах эканомікі Германіі». За выкананне гэтых задач адказвала спецыяльная арганізацыя пад кодавай назвай «Ольдэнбург», якая дзейнічала як эканамічны штаб па рэалізацыі плана «Ост». Галоўныя мэты і задачы германскай эканамічнай палітыкі ў СССР былі адлюстраваны ў спецыяльных «дырэктывах», якія ўтрымліваліся ў так званай Зялёнай папцы.

За тыдзень да пачатку вайны з СССР у ваенна-эканамічным ведамстве рэйхсмаршала Г. Герынга былі выдадзены «Дырэктывы па вядзенні гаспадаркі на новазаятых усходніх тэрыторыях». З іх вынікала, што выключнае значэнне для далейшага вядзення вайны будзе мець неадкладная і поўная эксплуатацыя захопленых абласцей у інтарэсах ваеннай эканомікі Германіі, асабліва ў галінах харчавання і нафтавай прамысловасці.

Увогуле ж, за гітлераўскімі планами вайны на Усходзе была выразна бачная нацысцкая дактрына расава-ідэалагічнай вайны супраць савецкага ладу жыцця і носбітаў яго ідэалогіі: партыйна-савецкіх дзеячаў, камісараў, інтэлігенцыі.

Былі нават падрыхтаваны карты каланізацыі СССР, на якіх вызначаліся месцы пасялення нямецка-фашысцкіх каланістаў, іх колькасць і прыблізная колькасць мясцовых «жыхароў-рабоў». Так, на тэрыторыі Беларусі планавалася пасяліць: у Мінску — 50 тыс. немцаў і 100 тыс. мясцовых жыхароў, Гомелі — 30 тыс. каланістаў і 50 тыс. мясцовых жыхароў, Магілёве — 20 тыс. каланістаў і 50 тыс. мясцовых жыхароў, Бабруйску — 20 тыс. каланістаў і 50 тыс. мясцовых жыхароў, Полацку — 10 тыс. каланістаў і 20 тыс. мясцовых жыхароў, Оршы — 10 тыс. каланістаў і 20 тыс. мясцовых жыхароў, Маладзечна — 7 тыс. каланістаў і 15 тыс. мясцовых жыхароў, Барысаве — 5 тыс. каланістаў і 15 тыс. мясцовых жыхароў, Лідзе — 5 тыс. каланістаў і 15 тыс. мясцовых жыхароў, Навагрудку — 5 тыс. каланістаў і 15 тыс. мясцовых жыхароў і г.д.

План «Барбароса». Захапіўшы еўрапейскія краіны, германскае ваенна-палітычнае кіраўніцтва пачало распрацоўку плана напаўнення на СССР. Пачатак гэтаму быў пакладзены дырэктывай № 21, вядомай пад назвай *план «Барбароса»* і падпісанай фюрарам германскага рэйха 18 снежня 1940 г.

Стратэгічны план захопу СССР дэталёва распрацоўвала германскае ваеннае камандаванне. Ён уяўляў сабой комплекс ваенных, палітычных і эканамічных мерапрыемстваў. У адпаведнасці з ім у ходзе кароткатэрміновай ваеннай кампаніі прадугледжвалася разграміць Узброеныя Сілы Савецкага Саюза.

Галоўны ўдар германскія войскі павінны былі нанесці на поўнач ад Прыпяцкіх балот, дзе групе армій «Цэнтр» ставілася задача ліквідаваць савецкія войскі ў Беларусі. Група армій «Поўнач» павінна была разграміць часткі Чырвонай Арміі ў Прыбалтыцы і захапіць Ленінград. Група армій «Поўдзень», згодна з планам, наносіла ўдар у напрамку на Кіеў з мэтай

акружэння і ліквідацыі савецкіх войск на правым беразе Дняпра. Пры гэтым германскае камандаванне рабіла стаўку на стратэгію «бліцкрыгу» («маланкавай вайны»), якая цалкам апраўдала сябе ў вайне на Захадзе. Гітлераўскія генералы лічылі, што рэшткі разбітых злучэнняў Чырвонай Арміі не здолеюць аказаць сур'ёзнага супраціўлення. У ходзе рэалізацыі аперацыі германскаму вермахту было неабходна: у цэнтры — да 15 жніўня дасягнуць Масквы, на поўдні — авалодаць данецкім басейнам, а да 1 кастрычніка 1941 г. завяршыць аперацыю супраць СССР. Канчатковай мэтай плана «Барбароса» з'яўлялася стварэнне абарончага бар'ера супраць «азіяцкай Расіі» і выхад да зімы 1941 г. на мяжу Астрахань — Волга — Архангельск.

План «Барбароса»

► Пакажыце асноўныя напрамкі ўдару германскай арміі па СССР і лінію, на якую планавала выйсці нямецкае камандаванне да канца кастрычніка 1941 г.

Суадносіны ўзброеных сіл Германіі і СССР. Да пачатку вайны Германія цалкам мабілізавала свае ўзброеныя сілы. У чэрвені 1941 г. састаў германскага вермахта ўключаў 214 дывізій, з іх 179 пяхотных і кавалерыйскіх, 35 дывізій і 7 брыгад танкавых і матарызаваных. Агульная колькасць узброеных сіл Германіі складала 8,5 млн чалавек. На ўсходзе супраць СССР былі сканцэнтраваны 152 дывізій і 2 брыгады агульнай колькасцю 5,5 млн чалавек. Акрамя нямецкіх ваенных злучэнняў каля граніц Савецкага Саюза сканцэнтраваліся 29 дывізій і 16 брыгад саюзнікаў Германіі: Фінляндыі, Венгрыі, Італіі і Румыніі.

Да чэрвеня 1941 г. Савецкі Саюз меў 303 дывізій (198 стралковых, 13 кавалерыйскіх, 31 матарызаваную і 61 танкавую) і 22 брыгады агульнай колькасцю больш за 5,2 млн чалавек. У заходніх ваенных акругах знаходзілася 166 дывізій і 9 брыгад, якія налічвалі 2,9 млн чалавек (больш за 54% ад усіх узброеных сіл). Астатнія дыслакаваліся ў Забайкаллі і на Далёкім Усходзе, а таксама ва ўнутраных акругах. У рэзерве Галоўнага камандавання мелася 105 дывізій і 8 брыгад (больш за 35% ад усіх узброеных сіл).

▼ Суадносіны ўзброеных сіл Заходняй Асобай ваеннай акругі і групы армій «Цэнтр»

Дата	Дывізій	Асабовы састаў	Гарматы і мінамёты	Танкі	Баявыя самалёты
Заходняя Асобая ваенная акруга	55	Больш за 673 000	13 125	2900	1832
Група армій «Цэнтр»	47	820 000	10 763	1177	1468

► Прааналізуйце дадзеныя табліцы і зрабіце вывады аб баяздольнасці Заходняй Асобай ваеннай акругі і групы армій «Цэнтр».

У чэрвені 1941 г. на баку Германіі выступілі Італія, Румынія, Фінляндыя, Венгрыя, Славакія і Харватыя. Фармальна захоўваючы нейтралітэт, з Германіяй актыўна супрацоўнічалі Балгарыя, Іспанія, вішысцкая Францыя, Японія. У далейшым з ліку добраахвотнікаў з Іспаніі, Францыі, Бельгіі, Нідэрландаў, Даніі, Нарвегіі, Чэхіі, Сербіі, Албаніі, Люксембурга, Швецыі, Польшчы было сфарміравана 26 добраахвотніцкіх дывізій СС.

Нападзенне Германіі на СССР. На досвітку **22 чэрвеня 1941 г.** у нядзелю Германія без абвясчэння вайны напала на Савецкі Саюз. На працягу ўсёй заходняй мяжы ад Баранцава да Чорнага мора пачалася практычная рэалізацыя плана «Барбароса». На 400 км углыб СССР вораг наносіў масіраваныя бомбавыя ўдары па найважнейшых ваенных і прамысловых цэнтрах, транспартных камунікацыях і вузлах сувязі. Германскае камандаванне задзейнічала больш за 2700 самалётаў.

У першыя дні вайны авіяцыя праціўніка бамбіла Мурманск, Рыгу, Мінск, Смаленск, Кіеў, Севастопаль, Жытомір, а таксама многія іншыя гарады і стратэгічна важныя ваенныя аб'екты, асабліва аэрадромы і чыгуначныя вузлы. У першы дзень вайны Чырвоная Армія страціла 1200 самалётаў, з іх 738 на Заходнім фронце, а за першы тыдзень на зямлі і ў паветры было знішчана больш за 4000 савецкіх самалётаў. Гэта забяспечыла панаванне нямецкай авіяцыі ў паветры і спрыяла свабодзе дзеянняў германскіх танкавых армій.

Калі пачалася вайна, савецкія людзі ў сваёй большасці не адразу ўсвядомілі драматызм сітуацыі: «На каго палезлі, зусім звар'яцелі?! Вядома, нямецкія рабочыя нас падтрымаюць, ды і іншыя народы паднімуцца. Інакш быць не можа!» Існавала шмат аптымістычных прагнозаў. «Я так думаю, — казаў працоўны металічнага завода ў Ленінградзе, — цяпер нашы ім так дадуць, што праз тыдзень усё будзе скончана...» — «Ну, за тыдзень, мабыць, не скончыш, — адказаў другі, — трэба да Берліна дайсці. Тыдні тры-чатыры спатрэбіцца».

Адначасова праціўнік разгарнуў шырокую прапагандысцкую кампанію. На тэрыторыі Савецкага Саюза былі распаўсюджаны сотні тысяч улётак і газет, у якіх германская армія прыйшла вызваліць савецкі народ ад «іудабальшавізму». Байцам і камандзірам Чырвонай Арміі прапаноўвалі пераходзіць на бок «Вялікай Германіі». Распаўсюджваліся чуткі, рабілася ўсё магчымае, каб зламаць волю народа да супраціўлення, дасягнуць лаяльнага стаўлення савецкіх людзей да «вызваліцеляў».

У першыя дні вайны германская авіяцыя нанесла масіраваныя ўдары па гарадах Брэст, Гродна, Ваўкавыск, Баранавічы, Рыга, Каўнас, Кіеў, Севастопаль і інш.

22 чэрвеня 1941 г. у 12 гадзін з заявай аб вераломным нападзенні германскіх агрэсараў на Савецкі Саюз выступіў першы намеснік Старшыні Савета Народных Камісараў СССР, народны камісар замежных спраў В. М. Молатаў

► Група пагранічнікаў 4-й заставы 86-га Аўгустоўскага пагранічнага атрада на чале з Ф.П. Кірычэнка. 1939 г. З архіва БелТА

Міністэрства асветы і прапаганды Германіі сумесна з нямецкімі спецслужбамі задоўга да пачатку вайны стварыла непадалёку ад Берліна спецыяльную арганізацыю «Вінета». Тут загадзя рыхтаваліся прапагандысцкія кадры для працы на захопленай тэрыторыі СССР. Былі надрукаваны велізарныя тыражы газет, улётак, пракламацый, заклікаў на розных мовах. У іх паказвалася «вызваленчая» місія вермахта, распаўсюджвалася дэзінфармацыя, распаўядалася аб злачынствах, якія здзяйсняюцца ў СССР сталінскім рэжымам.

Прыгранічныя баі. Першымі, хто на дзяржаўнай граніцы СССР прыняў удар перадавых часцей германскага вермахта, былі пагранічнікі. Яны вымушаны былі самастойна прымаць рашэнні аб абароне дзяржаўнай мяжы, паколькі дырэктыва аб прывядзенні войск у баявую гатоўнасць паступіла з Наркамата абароны камандуючаму войскамі Заходняй Асобай ваеннай акругі генералу Д.Р. Паўлаву толькі за 2 гадзіны 15 хвілін да пачатку вайны. Аднак дырэктывыныя ўказанні практычна засталіся нявыкананымі ў сувязі з іх запозненым паступленнем у вайсковыя часці.

Між тым пагранічнікі разам з асобнымі часцямі Чырвонай Арміі стойка абаранялі заходнія граніцы. Аддана і самааддана змагаліся абаронцы Брэсцкай крэпасці. Адзінаццаць дзён вялі ўпартую барацьбу байцы 13-й пагранзаставы Уладзіміра-Валынскага пагранатрада. Дзевятнаццаць сутак трымала абарону дзяржаўнай граніцы аб'яднаная група Карэла-Фінскай пагранакругі пад камандаваннем старшага лейтэнанта М.Ф. Кайманава.

Вайна на экране

Брэсцкая крэпасць (рэж. Аляксандр Кот, 2010)

► Нягледзячы на тое, што фільм заснаваны на рэальных падзеях, у ім ёсць шэраг недакладнасцей. Чаму аўтар у шэрагу выпадкаў адступае ад гістарычнай дакладнасці?

Мемарыяльны ансамбль у гонар воінаў Беларускай пагранічнай акругі. Гродна

Упартая барацьба войск Чырвонай Арміі з перавышаючымі сіламі нямецка-фашысцкіх матарызаваных частак разгарнулася на подступах да Гродна. З раёна Сувалак (Сувалкаўскі выступ) злучэнні 9-й палявой арміі і 3-й танкавай групы з групы армій «Цэнтр» асноўны ўдар наносілі на поўнач ад Гродна. Мужна і самааддана змагаліся з ворагам воіны 3-й арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта В. І. Кузняцова. З 22 па 26 чэрвеня 1941 г. вялі бой з ворагам байцы 86-га Аўгустоўскага пагранатрада (начальнік — маёр Г. К. Здорны). У першы дзень застава пад камандаваннем 24-гадовага лейтэнанта В. М. Усавы 10 гадзін адбівала атакі перавышаючых сіл праціўніка, у адной з якіх камандзір герайчна загінуў. Байцы 1-й пагранзастановы на чале са старэйшым лейтэнантам А. М. Сівачовым 11 гадзін вялі бой каля вёскі Галавенчыцы, знішчылі 60 гітлераўцаў і 3 танкі. Пагранічнікі 4-й заставы на чале са старэйшым лейтэнантам Ф. П. Кірычэнкам адбілі 5 варажых нападзенняў каля вёскі Доргунь. Многія пагранічнікі загінулі смерцю герояў.

22 чэрвеня 2004 г. у Гродне Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка адкрыў мемарыяльны комплекс усім героям-пагранічнікам.

Дзейнасць партыйнага і савецкага кіраўніцтва па арганізацыі абароны краіны. У першы дзень вайны Вярхоўны Савет СССР увёў ваеннае становішча ў заходніх рэгіёнах СССР і абвясціў *мобілізацыю* ў Чырвоную Армію грамадзян 1905–1918 гадоў нараджэння.

Першымі на дзяржаўнай граніцы СССР прынялі ўдар перадавых часцей германскага вермахта пагранічнікі, якія аказалі ўпартае супраціўленне ворагу. Большасць з іх загінулі

Мабілізацыя праходзіла ў абстаноўцы вялікага патрыятычнага ўздыху. Масавай з'явай стала добраахвотнае ўступленне ў рады Узброеных Сіл СССР. На працягу аднаго тыдня было мабілізавана 5,3 млн чалавек. Усяго за гады вайны ў Чырвоную Армію было прызвана больш за 29,5 млн чалавек.

У шэрагах Узброеных Сіл СССР беларусы складалі каля 200 тыс. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны ў дзеючую армію было мабілізавана 500 тыс. нашых суайчыннікаў. Больш за 700 тыс. жыхароў Беларусі папоўнілі Чырвоную Армію падчас вызвалення рэспублікі і на заключным этапе вайны. Усяго ў гады Вялікай Айчыннай вайны прынялі ўдзел больш за 1 млн 300 тыс. прадстаўнікоў беларускага народа.

Адной з формаў масавага патрыятычнага руху савецкага народа ў гады вайны стала **народнае апалчэнне**. Ініцыятарамі стварэння апалчэння ў першыя дні вайны выступілі працоўныя Ленінграда. Атрады апалчэнцаў удзельнічалі ў абарончых работах, знішчэнні жывой сілы і тэхнікі ворага, абясшкоджванні дыверсійных груп праціўніка і інш. Усяго ў СССР выказалі жаданне ўдзельнічаць у народным апалчэнні звыш 4 млн чалавек. У Віцебскай, Гомельскай, Магілёўскай і Палескай абласцях было арганізавана больш за 200 фарміраванняў народнага апалчэння (звыш 33 тыс). У складзе 12-тысячнай арміі Магілёўскага народнага апалчэння можна змагаліся байцы атрада, створанага са сту-

► Запіс добраахвотнікаў у Чырвоную Армію на прызыўным пункце ў Беларусі

▲ Тысячы савецкіх людзей уступілі ў атрады народнага апалчэння і знішчальныя батальёны. У баях удзельнічалі 36 дывізій народнага апалчэння, 25 з іх былі пераўтвораны ў кадравыя, 8 сталі гвардзейскімі. Справа — фатаграфія з архіва БелТа

дэнтаў і выкладчыкаў Магілёўскага педагагічнага інстытута. Большасць з іх аддалі свае жыцці пры абароне Магілёва.

Акрамя таго, у прыфрантавой паласе ствараліся **знішчальныя батальёны** для аховы важных аб'ектаў і барацьбы з дыверсійнымі групамі праціўніка. Усяго ў гады вайны ў іх знаходзілася каля 400 тыс. Каля 300 тыс. уваходзіла ў групы садзейнічання знішчальным батальёнам. У Беларусі было створана 78 батальёнаў і 300 груп самаабароны агульнай колькасцю каля 40 тыс. чалавек.

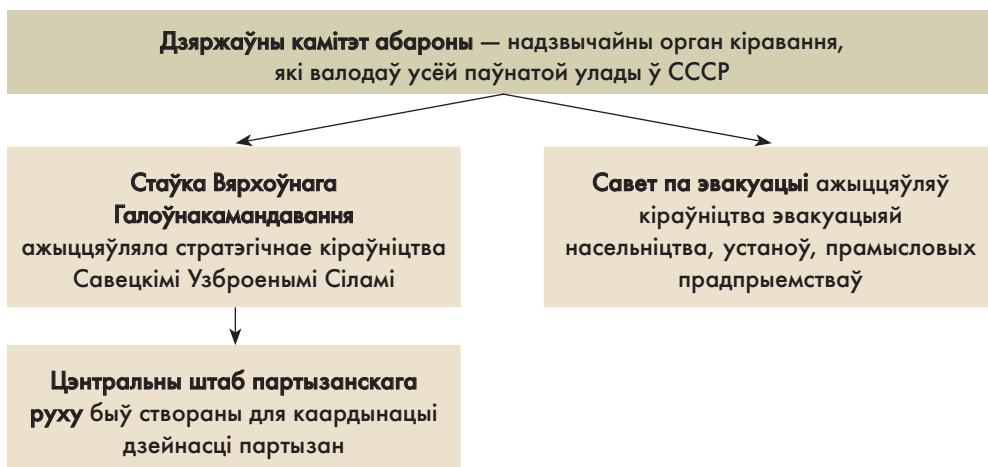
Важнымі дзяржаўнымі задачамі сталі **эвакуацыя** і разгортванне ў савецкім тыле ваенна-прамысловага комплексу.

24 чэрвеня 1941 г. па рашэнні Савета Народных Камісараў (СНК) СССР быў створаны **Савет па эвакуацыі**, які вызначаў тэрміны і парадак вывазу прадпрыемстваў і матэрыяльных каштоўнасцей, а таксама пункты іх размяшчэння на ўсходзе краіны. Туды за ліпень — снежань 1941 г. было эвакуіравана 2593 прамысловыя прадпрыемствы, у тым ліку 1523 буйныя. З Беларусі ва ўсходнія раёны было эвакуіравана 124 буйных прамысловых прадпрыемства, 6,5% ад іх даваеннай колькасці.

Эвакуацыю прамысловасці ў другой палове 1941-га — пачатку 1942 гг. і яе «рассяленне» на ўсход варты аднесці да ліку самых дзіўных арганізатарскіх і чалавечых подзвігаў Савецкага Саюза падчас вайны.

А. Верт, брытанскі журналіст. Расія ў вайне. 1941–1945. 1964.

▼ Сістэма надзвычайных органаў СССР у гады вайны

Асновай перабудовы ўсяго жыцця краіны на ваенны лад стала дырэктыва ЦК ВКП(б) і СНК СССР ад 29 чэрвеня 1941 г., у якой патрабавалася ўмацаваць тыл Чырвонай Арміі і падпарадкаваць дзейнасць партыйных і савецкіх органаў улады выключна інтарэсам фронту. Асабліва важнае значэнне ў справе цэнтралізацыі дзяржаўнага і ваеннага кіраўніцтва ў краіне мела стварэнне 30 чэрвеня 1941 г. *Дзяржаўнага камітэта абароны (ДКА)*, які ўзначаліў Старшыня СНК СССР І. В. Сталін. У гады вайны ДКА накіроўваў дзейнасць ведамстваў і ўстаноў на максімальнае выкарыстанне матэрыяльных, духоўных і ваенных магчымасцей краіны для дасягнення перамогі над ворагам.

Для непасрэднага кіраўніцтва ўзброенай барацьбой на франтах 23 чэрвеня 1941 г. была створана Стаўка Галоўнага камандавання (СГК), вышэйшы орган стратэгічнага кіраўніцтва ўзброенымі сіламі СССР і матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння войск. 10 ліпеня 1941 г. ператворана ў Стаўку Вярхоўнага камандавання (СВК), якую ўзначаліў І. В. Сталін.

8 жніўня 1941 г. ён быў назначаны Вярхоўным Галоўнакамандуючым. З гэтага часу стаўка стала называцца *Стаўкай Вярхоўнага Галоўнакамандавання (СВГК)*. У яе склад уваходзілі: С. К. Цімашэнка (першы старшыня да 10 ліпеня 1941 г.), І. В. Сталін (старшыня з 10 ліпеня 1941 г.), К. Я. Варашылаў, В. М. Молатаў, Г. К. Жукаў, С. М. Будзёны, М. А. Булганін, М. Г. Кузняцоў, А. І. Антонаў, А. М. Васілеўскі, Б. М. Шапашнікаў.

Іосіф Вісарыёнавіч Сталін (сапраўднае прозвішча — Джугашвілі; 1879–1953)

Палітычны і дзяржаўны дзеяч СССР. Герой Сацыялістычнай Працы (1939), Герой Савецкага Саюза, Генералісімус Савецкага Саюза (1945). Удзельнічаў у падрыхтоўцы і ажыццяўленні Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. З 1922 г. Генеральны сакратар ЦК Камуністычнай партыі. У даваенны перыяд пад яго кіраўніцтвам былі рэалізаваны практычна тры пяцігадовыя планы развіцця эканомікі краіны. Да 1941 г. на Урале і ў Сібіры была створана новая прамысловая база, што стала залогам перамогі СССР у Вялікай Айчыннай вайне. З 1941 г. старшыня СНК СССР. Паслядоўна кіраваў барацьбой супраць ворага, браў удзел у распрацоўцы ўсіх найбуйнейшых ваенных аперацый. Адзін з арганізатараў антыгітлераўскай кааліцыі, удзельнічаў у канферэнцыях кіраўнікоў дзяржаў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі ў Тэгеране (1943), Ялце і Патсдаме (1945). Пад яго кіраўніцтвам здабыта перамога савецкага народа над нацысцкай Германіяй і мілітарысцкай Японіяй.

Сямён Канстанцінавіч Цімашэнка (1895–1970)

Маршал Савецкага Саюза, двойчы Герой Савецкага Саюза (1940, 1965). Удзельнік Першай сусветнай, Грамадзянскай і савецка-фінляндскай войнаў. На пасадзе наркама абароны СССР (1939–1940) прыняў усе магчымыя меры па больш хуткім умацаванні абараназдольнасці арміі: паскорыў працэс пераўзбраення, падрыхтоўкі новых кадраў, зноў пачаў фарміраванне танкавых карпусоў і г.д. У гады Вялікай Айчыннай вайны ўваходзіў у склад Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандавання. З яго імем звязана правядзенне адной з першых паспяховых аперацый — Растоўскай (1941). Пры яго ўдзеле быў праведзены шэраг найбуйнейшых аперацый: Яска-Кішынёўская (1944), Венская (1945).

Пытанні і заданні

1. Ахарактарызуйце ўзровень баяздольнасці Германіі і СССР напярэдадні вайны.
2. Вызначыце характар вайны з боку Германіі і з боку СССР. Свой адказ абгрунтуйце.
3. Савецкі Саюз рыхтаваўся да вайны. Але для насельніцтва і нават для кіраўніцтва краіны яе пачатак стаў нечаканым. Як вы думаеце, чаму?
4. Растлумачце, чаму асноўны напрамак удару германскага вермахта быў абраны праз Беларусь. Якія стратэгічныя мэты мела ваенна-палітычнае кіраўніцтва Германіі?
5. Якія фактары прымусілі германскае кіраўніцтва прыняць стратэгію «бліцкрыгу» для разгрому СССР?
6. Ахарактарызуйце асноўныя палажэнні плана «Ост». Дайце ім ацэнку.
7. Якія прычыны выклікалі цэнтралізацыю дзяржаўнага кіравання ў СССР у гады вайны? Якія органы былі ўтвораны для гэтага? Якія функцыі яны выконвалі? Ці была апраўданая такая канцэнтрацыя ўлады?

Ствараем летапіс вайны

► *Даведайцеся, як жыхары вашага населенага пункта сустрэлі аб'яву аб нападзе на Германіі на СССР.*

Из Директивы № 21 Верховного командования вооруженными силами Германии (операция «Барбаросса»). 18 декабря 1940 г.

Германские вооруженные силы должны быть готовы разбить Советскую Россию в ходе кратковременной кампании еще до того, как будет закончена война против Англии <...>.

I. Общий замысел

Основные силы русских сухопутных войск, находящиеся в Западной России, должны быть уничтожены в смелых операциях посредством глубокого, быстрого выдвижения танковых клиньев. Отступление боеспособных войск противника на широкие просторы русской территории должно быть предотвращено.

Путем быстрого преследования должна быть достигнута линия, с которой русские военно-воздушные силы будут не в состоянии совершать налеты на имперскую территорию Германии.

Конечной целью операции является создание заградительного барьера против азиатской России по общей линии Волга — Архангельск. Таким образом, в случае необходимости последний индустриальный район, остающийся у русских на Урале, можно будет парализовать с помощью авиации.

В ходе этих операций русский Балтийский флот быстро потеряет свои базы и окажется, таким образом, неспособным продолжать борьбу.

Эффективные действия русских военно-воздушных сил должны быть предотвращены нашими мощными ударами уже в самом начале операции.

<...>

III. Проведение операций

Театр военных действий разделяется Припятскими болотами на северную и южную части. Направление главного удара должно быть подготовлено севернее Припятских болот. Здесь следует сосредоточить две группы армий.

Южная из этих групп, являющаяся центром общего фронта, имеет задачу наступать особо сильными танковыми и моторизованными соединениями из района Варшавы и севернее ее и раздробить силы противника в Беларуси. Таким образом будут созданы предпосылки для поворота мощных частей подвижных войск на север, с тем чтобы во взаимодействии с северной группой армий, наступающей из Восточной Пруссии в общем направлении на Ленинград, уничтожить силы противника, действующие в Прибалтике. Лишь после выполнения этой неотложной задачи, за которой должен последовать захват Ленинграда и Кронштадта, следует приступить к операции по взятию Москвы — важного центра коммуникаций и военной промышленности <...>.

Группе армий, действующей южнее Припятских болот, надлежит уничтожить русские войска, находящиеся на Украине, еще до выхода последних к Днепру.

С этой целью главный удар наносится из района Люблина в общем направлении на Киев <...>.

По окончании сражений южнее и севернее Припятских болот в ходе преследования следует обеспечить выполнение следующих задач:

на юге — своевременно занять важный в военном и экономическом отношении Донецкий бассейн;

на севере — быстро выйти к Москве. Захват этого города означает как в политическом, так и в экономическом отношении решающий успех, не говоря уже о том, что русские лишатся важнейшего железнодорожного узла.

- 1. Якая стратэгія была пакладзена нямецкім камандаваннем у аснову плана «Барбароса»?
- 2. Назавіце напямкі галоўных удараў вермахта па СССР згодна з планам «Барбароса».

Из дополнения к приказу командующего 4-й танковой группой в связи с событиями, которые должны произойти на Востоке. 2 мая 1941 г.

Война против России является важнейшей частью борьбы за существование немецкого народа. Это — давняя борьба германцев против славян, защита европейской культуры от московско-азиатского нашествия.

Эта борьба должна преследовать цель превратить в руины сегодняшнюю Россию, и поэтому она должна вестись с неслыханной жестокостью <...>. Никакой жалости прежде всего к представителям сегодняшней большевистской системы.

- ▶ 1. Як у гэтым дакуменце абгрунтавана неабходнасць вайны з Савецкім Саюзам?
- 2. Якія метады прапаноўвалася выкарыстоўваць у ходзе вайны з СССР?

Из Директивы СНК СССР и ЦК ВКП(б) партийным и советским организациям прифронтовых областей. 29 июня 1941 г.

Вероломное нападение фашистской Германии на Советский Союз продолжается. Целью этого нападения является уничтожение советского строя, захват советских земель, порабощение народов Советского Союза, ограбление нашей страны, захват нашего хлеба, нефти, восстановление власти помещиков и капиталистов. Враг уже вторгся на советскую землю, захватил большую часть Литвы с городами Каунас и Вильнюс, захватил часть Латвии, Брестскую, Белостокскую, Вилейскую области Советской Белоруссии и несколько районов Западной Украины. Опасность нависла над некоторыми другими областями. Германская авиация расширяет территорию бомбежки, подвергая бомбардировкам города Ригу, Минск, Оршу, Могилев, Смоленск, Киев, Одессу, Севастополь, Мурманск.

<...>

Совнарком Союза ССР и ЦК ВКП(б) требуют:

- 1) В беспощадной борьбе с врагом отстаивать каждую пядь советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.
- 2) Организовать всестороннюю помощь действующей Армии, обеспечить организованное проведение мобилизации запасных, обеспечить снабжение Армии всем необходимым, быстрое продвижение транспортов с войсками и военными грузами, широкую помощь раненым предоставлением под госпитали больниц, школ, клубов, учреждений.
- 3) Укрепить тыл Красной Армии, подчинив интересам фронта всю свою деятельность <...>.

4) При вынужденном отходе частей Красной Армии угонять подвижной железнодорожный состав, не оставлять ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны угонять скот, хлеб сдавать под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которое не может быть вывезено, должно безусловно уничтожаться.

5) В занятых врагом районах создавать партизанские отряды и диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджога складов и т.д. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия.

Для руководства всей этой деятельностью заблаговременно, под ответственность первых секретарей обкомов и райкомов создавать из лучших людей надежные подпольные ячейки и явочные квартиры в каждом городе, районном центре, рабочем поселке, железнодорожной станции, в совхозах и колхозах.

Председатель Совнаркома СССР и Секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин
Заместитель Председателя Совнаркома СССР В. Молотов.

- 1. Якія задачы ставіла палітычнае кіраўніцтва СССР перад ваеннымі і гаспадарчымі органамі?
- 2. Назавіце формы і метады барацьбы супраць агрэсараў, вызначаныя ў дакуменце.
- 3. Чаму кіраўніцтва СССР заклікала не пакідаць на акупіраванай тэрыторыі матэрыяльныя каштоўнасці, знішчаць дзяржаўныя запасы харчавання?

Из выступления И. В. Сталина по радио. 3 июля 1941 г.

Товарищи! Граждане!
Братья и сестры!
Бойцы нашей армии и флота!
К вам обращаюсь я, друзья мои!
<...>

Красная Армия, Красный Флот и все граждане Советского Союза должны отстаивать каждую пядь советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.

<...>

Войну с фашистской Германией нельзя считать войной обычной. Она является не только войной между двумя армиями. Она является вместе с тем войной всего советского народа против немецко-фашистских войск. Целью этой всенародной Отечественной войны против фашистских угнетателей является не только ликвидация опасности, нависшей над нашей страной, но и помощь всем народам Европы, стонущим под игом германского фашизма. В этой освободительной войне мы не будем одинокими. В этой великой войне мы будем иметь верных союзников в лице народов Европы и Америки, в том числе в лице германского народа, порабощенного гитлеровскими заправилками. Наша война за свободу нашего Отечества сольется с борьбой народов Европы и Америки за независимость, за демократические свободы. Это будет единый фронт народов, стоящих за свободу против порабощения и угрозы порабощения со стороны фашистских армий Гитлера <...>.

Товарищи! Наши силы неисчислимы. Зазнавшийся враг должен будет скоро убедиться в этом. Вместе с Красной Армией поднимаются многие тысячи рабочих, колхозников, интеллигенции на войну с напавшим врагом. Поднимутся миллионные массы нашего народа. Трудящиеся Москвы и Ленинграда уже приступили к созданию многотысячного народного ополчения на поддержку Красной Армии. В каждом городе, которому угрожает опасность нашествия врага, мы должны создать такое народное ополчение, поднять на борьбу всех трудящихся, чтобы своей грудью защищать свою свободу, свою честь, свою Родину в нашей Отечественной войне с германским фашизмом.

- ▶ 1. Як І. В. Сталін ахарактарызаваў вайну, якую пачала Германія супраць СССР?
- 2. Якая праграма барацьбы з фашысцкімі захопнікамі прапанавана ў выступленні?
- 3. Каго І. В. Сталін лічыў саюзнікамі СССР? Чым ён абгрунтоўваў сваю думку?
- 4. Чаму кіраўнік Савецкай дзяржавы быў упэўнены ў перамозе над ворагам?

§ 5–6. КРАХ «МАЛАНКАВАЙ ВАЙНЫ»

Успомніце

- ▶ Што азначае паняцце «бліцкрыг»?
- ▶ Якія фактары садзейнічалі поспеху «маланкавай вайны» ў ваеннай кампаніі Германіі 1939–1941 гг.?

Ход баявых дзеянняў на савецка-германскім фронце ў першыя месяцы вайны аказаўся вельмі неспрыяльным для СССР. Ваенна-палітычнае кіраўніцтва Савецкага Саюза імкнулася сканцэнтравать неабходныя сілы для арганізацыі рашучага контрудару.

Абарончыя баі і акупацыя Беларусі. У чэрвені — жніўні 1941 г. войскі Чырвонай Арміі вялі цяжкія абарончыя баі з праціўнікам.

На беларускім напрамку наступала найбольш баяздольная група армій «Цэнтр» пад камандаваннем фельдмаршала Ф. фон Бока. У выніку масіраваных удараў авіяцыі праціўніка, дзейнасці нямецка-фашысцкіх дыверсійных груп былі разбураны вузлы сувязі, дэзарганізаваны дзейнасць савецкіх воінскіх часцей і злучэнняў і аператыўнае кіраванне войскамі.

Дзве германскія танкавыя групы пад камандаваннем Г. фон Гота і Х. Гудэрыяна прарвалі абарону і блакавалі савецкія войскі ў раёне Беластока і Брэста. 4-я і 9-я палявыя арміі праціўніка, якія наступалі за танкавымі групамі, акружылі нашы войскі. Злучэнні Чырвонай Арміі Заходняга фронту нанеслі 23 чэрвеня контрудар у раёне Гродна. Аднак істотных ваенна-апэратыўных вынікаў ён не прынёс. Наступленне ворага працягвалася.

У наступныя дні немцы працягвалі тактыку акружэння савецкіх войск. У гіганцкім «катле» на захад ад беларускай сталіцы аказалася больш за 300 тыс. байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі. Актыўны адпор праціўніку пад Мінскам аказала 100-я дывізія пад камандаваннем генерал-маёра І. М. Русіянава, якая не толькі спыніла ворага, але і перайшла ў контрнаступленне. Толькі вялікая перавага праціўніка прымусіла савецкіх воінаў адступіць. 3-я адсутнасці супрацьтанкавых гармат

▲ Каля 28 % савецкіх знішчальнікаў да першай паловы 1942 г. складалі самалёты І-16

▲ Нямецкі знішчальнік «Месершміт» Me-109Ф

▲ Нямецкі сярэдні танк Т-3

▲ Нямецкія танкі гараць пад Мінскам

тут упершыню ў барацьбе супраць варожих танкаў былі выкарыстаныя бутэлькі з гаручай сумессю.

Абясक्रоўленыя рэшткі часцей і злучэнняў, якія з першых дзён вялі кровапралітныя баі з праціўнікам, не маглі стрымаць ворага і вымушаны былі адыходзіць на ўсход. У такіх умовах Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання прыняла рашэнне аб неабходнасці пераходу ад контрудараў да стратэгічнай абароны. 1 ліпеня 1941 г. камандуючым Заходнім фронтам быў прызначаны наркам абароны маршал С. К. Цімашэнка.

Кіраўніцтва Заходняга фронту, якое ўзначальваў камандуючы Д. Р. Паўлаў, абвінавацілі ў «бяздзейнасці», «баязлівасці» і асудзілі. Некаторыя былі расстраляны ў ліпені 1941 г. Усе яны былі рэабілітаваны пасмяротна.

Каб стрымаць наступленне праціўніка на лініі рэк Заходняга Дзвіна і Днепр, стаўка прыняла меры па ўмацаванні Заходняга фронту рэзервамі. Паміж Оршай і Віцебскам **6 ліпеня 1941 г.** адбылася адна з самых буйных танкавых бітваў пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Акупацыя гарадоў Беларусі
ў 1941 г.

22 чэрвеня	Брэст
23 чэрвеня	Гродна
27 чэрвеня	Баранавічы
28 чэрвеня	Мінск
2 ліпеня	Барысаў
11 ліпеня	Віцебск
17 ліпеня	Крычаў
26 ліпеня	Магілёў
19 жніўня	Гомель
22 жніўня	Добруш

▲ Разбурэнні ў Мінску на рагу вуліц Карла Маркса і Чырвонаармейскай пасля бамбардзіроўкі германскай авіяцыяй. З архіва БелТА. Фатаграфія У. Лупейкі

Вайна на экране

Жывыя і мёртвыя (рэж. Аляксандр Столпер, Уладзімір Басаў, 1964)

► Які перыяд часу ахоплівае фільм? Праз чыё ўспрымання глядачы бачаць падзеі вайны? Ці змяняецца ўспрымання вайны галоўным героем фільма?

Яна ўвайшла ў гісторыю як «*Лепельскі контрудар*». З абодвух бакоў удзельнічала каля 1600 танкаў. За тры дні баёў савецкія механізаваныя карпусы прасунуліся да 40 км, страцілі 832 танкі і адступілі. Значныя страты былі нанесены ворагу, зніжана яго ўдарная сіла, запаволены тэмпы прасоўвання на ўсход. Тым не менш 11 ліпеня 1941 г. немцы захапілі Віцебск. 2-я танкавая група Х. Гудэрыяна рушыла на Смаленск.

Упартым было супраціўленне савецкіх войскаў у паўднёва-ўсходніх раёнах Беларусі, асабліва пад Бабруйскам, Жлобінам, Рагачовам і Гомелем. Групоўка армій «Цэнтр» з канца лета 1941 г. вымушана была прыпыніць наступленне. Гітлераўскі план «Барбароса» стаў даваць збой. «Маланкавай вайны» не атрымалася.

Нягледзячы на ўпартае супраціўленне войскаў Заходняга фронту, немцы прасоўваліся ў глыб тэрыторыі Беларусі. Да пачатку верасня 1941 г. уся тэрыторыя Беларусі была захоплена ворагам. Аднак адчувальныя страты панёс і ён: да 10 ліпеня было знішчана 79 058 салдат і афіцэраў, 1061 гармата і мінамёт, 826 самалётаў і 350 танкаў.

З першых дзён агрэсары ўчынялі масавыя расправы над мірным насельніцтвам. На Маскоўскай і Магілёўскай шашы 24 і 25 чэрвеня на вы-

Георгій Канстанцінавіч Жукаў (1896–1974)

Легендарны савецкі палкаводзец, Маршал Савецкага Саюза, чатыры разы Герой Савецкага Саюза (1939, 1944, 1945, 1956). Удзельнік Першай сусветнай вайны. Падчас Грамадзянскай вайны змагаўся з войскамі А. І. Дзянікіна і П. М. Урангеля. Падчас Вялікага тэрору 1936–1938 гг. цудам пазбег арышту. Палкаводчы талент Жукава ярка раскрыўся падчас Вялікай Айчыннай вайны. Пра яго працаздольнасць хадзілі легенды. Калі фашысты рваліся да Масквы, ён не спаў 11 сутак. У ноч на 9 мая 1945 г. ад імя СССР падпісаў Акт аб безагаворочнай капітуляцыі Германіі. 24 чэрвеня 1945 г. прыняў Парад Перамогі ў Маскве на Чырвонай плошчы. Валодаў здольнасцю правільна ацаніць складаную стратэгічную абстаноўку, спрагнаваць магчымы ход ваенных дзеянняў. Аўтар кнігі «Успаміны і разважанні», якая пачынаецца словамі: «Савецкаму салдату прысвячаю. Г. Жукаў». У народзе яго называлі «Маршал Перамогі».

■ Фашыст праяцеў. Мастак
А. А. Пластоў. 1942 г.

► Як аўтар карціны паказаў
трагедыю мірнага насельніч-
тва ў гады вайны?

хадзе з Мінска фашысцкія лётчыкі расстралялі бежанцаў. Такое ж злачынства было здзейснена 26 чэрвеня недалёка ад Астрашыцкага Гарадка. Жудасная трагедыя адбылася пад Рагачовам. Германскія лётчыкі-душагубы расстралялі на брыючым палёце 40 хлопчыкаў і дзяўчынак, якія купаліся ў Дняпры. Рака чырванела ад крыві бязвінных ахвяр.

Гераізм, мужнасць і трагедыя абаронцаў. У першыя дні вайны германскія войскі сустрэлі ўпартае супраціўленне войск Чырвонай Арміі. У гісторыю ўвайшлі шматлікія прыклады гераізму, мужнасці і самаахвярнасці савецкіх камандзіраў і салдат. Да апошняга абаранялі свае пазіцыі воіны-

■ Абаронцы Брэсцкай крэ-
пасці. Мастак І. В. Ахрэмчык.
1957–1958 гг.

► Якімі мастацкімі сродкамі
аўтар паказаў мужнасць і ге-
раізм абаронцаў крэпасці?

пагранічнікі пад камандаваннем М. К. Ішкова, А. М. Кіжаватава, І. Р. Ціханава.

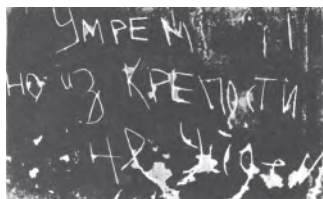
Легендай аб мужнасці і стойкасці стала ў гісторыі вайны **абарона Брэсцкай крэпасці**. Знаходзячыся ў акружэнні, невялікі гарнізон пры недахопе ўзбраення і боепрыпасаў амаль месяц, з **22 чэрвеня па 20 ліпеня 1941 г.**, змагаўся супраць у шмат разоў перавышаючых сіл ворага. Героі стаялі да апошняга. Пра іх мужнасць, чалавечую годнасць, вернасць воінскаму абавязку сведчаць пакінутыя ім надпісы на сценах: «Памром, але з крэпасці не пойдзем!», «Я паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма. 20. VII.41 г.». У гісторыю навечна ўпісаны імёны абаронцаў: маёра П. М. Гаўрылава, лейтэнанта А. М. Кіжаватава, палкавога камісара Я. М. Фаміна, лейтэнанта А. Ф. Наганава, капітана У. В. Шаблоўскага, капітана І. М. Зубачова. Мужнасць абаронцаў Брэсцкай крэпасці адзначалі нават немцы. У баявым данясенні генерал-лейтэнанта Ф. Шліпера аб заняцці крэпасці Брэст-Літоўск ад 8 ліпеня 1941 г. гаварылася: «Рускія ў Брэст-Літоўску змагаліся выключна ўпарта і настойліва. Яны паказалі цудоўную вывучку пяхоты і даказалі выдатную волю да барацьбы».

Самааддана змагаліся савецкія лётчыкі, дэманструючы надзвычайную мужнасць і адвагу. Лётчыкі Заходняй Асобай ваеннай акругі, апынуўшыся ў найскладанейшай абстаноўцы першага дня вайны, здзейснілі 1900 вылетаў і збілі больш за 100 самалётаў ворага. 22 чэрвеня лётчыкі Д. В. Кокараў, С. М. Гудзімаў, А. С. Пратасаў, П. С. Рабцаў, А. С. Данілаў, А. І. Пачын, Я. М. Панфілаў, М. І. Ярошын, П. А. Кузьмін, В. І. Сівалобаў

► Брэсцкая крэпасць. Холмскія вароты. Гітлераўцы здолелі авалодаць крэпасцю толькі пасля таго, як амаль усе яе абаронцы загінулі. З архіва БелТА. Фатаграфія Э. Кабяка

▼ Фрагмент надпісаў, якія пакінулі абаронцы на сценах Брэсцкай крэпасці

здзейснілі над тэрыторыяй Беларусі першыя паветраныя тараны. 26 чэрвеня экіпаж бамбардзіроўшчыка пад камандаваннем М. Ф. Гастэла накіраваў свой самалёт, падбіты варожым снарадам, на механізаваную калону ворага.

За гады вайны таранілі варожыя самалёты 561 лётчык-знішчальнік, 19 экіпажаў штурмавікоў, 18 бамбардзіроўшчыкаў, з іх 33 лётчыкі ажыццявілі таран двойчы, лейтэнант А. С. Хлабыстаў — тройчы, лейтэнант Б. І. Коўзан — чатыры разы. Толькі каля 400 лётчыкаў змаглі пасадзіць свае падбітыя самалёты або выратавацца на парашуце. Астатнія загінулі.

Першым адчувальным контрударам войск Чырвонай Арміі стала наступленне 63-га стралковага корпуса пад камандаваннем Л. Р. Пятроўскага на Бабруйскім напрамку 13 ліпеня — 14 жніўня 1941 г., якое прывяло да 30-дзённага вызвалення Жлобіна і Рагачова. З 3 па 26 ліпеня 1941 г. ішлі напружаныя баі ў раёне *Магілёва*, які стойка абаранялі воінскія часці Заходняга фронту і байцы атрадаў народнага апалчэння. Непасрэдную абарону горада вяла 172-я стралковая дывізія пад камандаваннем генерал-маёра М. Ц. Раманава. На працягу двух тыдняў яна трымала абарону каля вёскі Буйнічы. Найбольш жорсткія баі адбываліся 12 ліпеня, калі праціўнік накіраваў на *Буйніцкае поле* 70 танкаў. Бітва працягвалася 14 гадзін. Савецкія воіны знішчылі 39 танкаў і адбілі некалькі атак праціўніка. Жорсткія баі праходзілі і ў наступныя дні. Свае пазіцыі воіны ўтрымлівалі да 26 ліпеня. Баі пад Магілёвам сталі значным укладам у зрыў плана «маланкавай вайны».

Нягледзячы на ўпартае супраціўленне савецкіх байцоў і камандзіраў, войскі Чырвонай Арміі вымушаны былі адступаць, несучы вялікія страты. Трагедыя абаронцаў лета 1941 г. цяжка нават уявіць. Толькі за першыя 18 дзён баёў з 44 пяхотных і танкавых дывізій Заходняга фронту, якія ўступілі ў вайну, 24 былі разгромлены, 20 страцілі ад 30 да 90 % сіл і матэрыяльных рэсурсаў. Войскі Заходняга фронту страцілі 417 790 чалавек.

▼ Немецкія танкі, знішчаныя на Буйніцкім полі пад Магілёвам. З архіва БелТА

► Мемарыяльны комплекс «За нашу савецкую радзіму» («Кацюша»). 14 ліпеня 1941 г. батарэя рэактыўных мінамётаў капітана І. А. Флёрава, якая складалася з устаноўак БМ-13 «Кацюша», нанесла ўдар па скопішчу варожных войск і тэхнікі на чыгуначным вузле горада Орша

Смаленская бітва (10 ліпеня — 10 верасня 1941 г.) разгарнулася на 650 км па франтавой лініі і на 250 км у глыбіню, на ўсход ад фронту. 8 ліпеня германскае камандаванне паставіла групе армій «Цэнтр» задачу акружыць савецкія войскі, якія ўтрымлівалі рубеж па лініі Заходняй Дзвіны і Дняпра, захапіць Віцебск, Оршу, Смаленск і адкрыць шлях на Маскву. Да канца жніўня савецкія войскі вялі кровапралітныя баі за Смаленск. 30 ліпеня германскія войскі ўпершыню з пачатку Другой сусветнай вайны былі вымушаныя перайсці да абароны на Маскоўскім кірунку.

Адзначаючы ўпартае супраціўленне войск Чырвонай Арміі, камандуючы групы нямецкіх армій «Цэнтр» Ф. фон Бок пісаў: «Нягледзячы на велізарныя страты <...> праціўнік штодня на некалькіх участках атакуе так, што да гэтага часу было немагчыма зрабіць перагруповку сіл, падцягнуць рэзервы. Калі ў бліжэйшы час рускім не будзе дзе-небудзь нанесены зруйнавальны ўдар, то задачу па іх поўным разгроме будзе цяжка выканаць да наступлення зімы».

Адзін з контрудараў Чырвонай Арміі ў пачатку верасня завяршыўся поспехам у раёне выступлення пад *Ельняй*. У ходзе Ельнінскай наступальнай аперацыі ўдалося прарваць моцную абарону праціўніка і вызваліць значную па памерах тэрыторыю. Чатыром дывізіям, якія вызначыліся

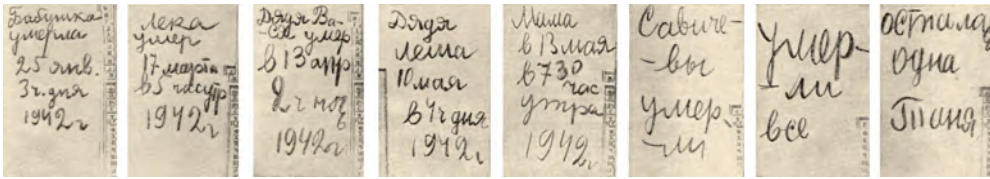

Ураджэнцы Беларусі

Леў Міхайлавіч Даватар (1903–1941)

Генерал-маёр, Герой Савецкага Саюза (1941). Нарадзіўся ў в. Хоціна Лепельскага павета Віцебскай губерні. У пачатку Вялікай Айчыннай вайны камандаваў кавалерыйскай групай, якая здзейсніла ў жніўні — верасні 1941 г. рэйд па тылах праціўніка ў Смаленскай вобласці, наносячы ўдары па камунікацыях, знішчаючы штабы, транспарт, склады і жывую сілу гітлераўцаў. Удзельнічаў у абароне Масквы на Валакаламскім кірунку. За яго галаву нямецкае камандаванне прызначыла вялікую ўзнагароду. Загінуў у раёне вёскі Палашкіна (Рузскі раён Маскоўскай вобласці).

ў Смаленскай бітве, упершыню было прысвоена званне гвардзейскіх. У гэтых баях вызначыліся военачальнікі-беларусы А. І. Лізюкоў, Л. М. Даватар, П. М. Чарнышоў, В. А. Юшкевіч.

Баі на Ленінградскім напрамку і ва Украіне.

У перыяд Смаленскай бітвы пачалося наступленне групы нямецка-фашысцкіх армій «Поўнач» на Ленінград. Абарона горада вялася на далёкіх і блізкіх подступах да яго. На блізкіх подступах да Ленінграда сіламі сотняў тысяч гараджан была створана магутная лінія абароны. Упартыя абарончыя баі разгарнуліся на рацэ Луга, дзе амаль на месяц было затрымана наступленне немцаў. У канцы жніўня 1941 г. праціўнік перайшоў у наступленне ўздоўж шашы Масква — Ленінград. **8 верасня 1941 г.** пачалася **блакада Ленінграда**, якая доўжылася да **27 студзеня 1944 г.**

Упартыя баі ішлі на Украіне. **3 7 ліпеня па 26 верасня 1941 г.** працягвалася **Кіеўская абарончая аперацыя**. Яна ахапіла звыш 300 км па фронце і каля 600 км углыб. Жорсткае супраціўленне савецкіх войск пад Кіевам прымусіла нямецкае камандаванне перакінуць сюды з Маскоўскага напрамку дадатковыя часці. Аднак 19 верасня Стаўка Вярхоўнага Галоўна-камандавання загадала пакінуць Кіеў. Пры гэтым многія воінскія часці трапілі ў акружэнне і панеслі вялікія страты.

За два месяцы баёў на Украіне захопнікі дайшлі да ракі Дняпро, а на паўднёвым усходзе ад Кіева (у раёне Крэменчуга і Днепрапятроўска) стварылі плацдарм на левым беразе ракі. Аднак і групе армій «Поўдзень» не ўдалося дасягнуць пастаўленых мэт.

▲ Старонкі дзённіка 12-гадовай ленынградскай блакадніцы Тані Савічавай. Паводле апошніх ацэнак гісторыкаў, ад голаду, бамбёжак і іншых цяжкасцей блакады ў Ленінградзе загінула каля 1 млн жыхароў

■ Бамбардзіроўка Неўскага праспекта Ленінграда

Маскоўская бітва (30 верасня 1941 — 20 красавіка 1942 г.). У сярэдзіне восені 1941 г. склалася вельмі напружанае становішча на Маскоўскім напрамку, дзе з пачатку кастрычніка група нямецка-фашысцкіх армій «Цэнтр» пачала аперацыю пад кодавай назвай «*Тайфун*» з мэтай захопу Масквы і Маскоўскага прамысловага раёна.

Праз тыдзень з пачатку аперацыі германскае вярхоўнае камандаванне паведамляла аб паспяховым развіцці наступлення 4-й танкавай арміі пад камандаваннем Г. фон Клюге на подступах да Мажайска, танкавай арміі Х. Гудэрыяна — да Тулы, танкавай арміі Г. Гота — да Калініна (цяпер Цвер), а таксама аб ліквідацыі Вяземскага «катла» і ўзяцці ў палон вялікай колькасці байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі.

З рэшткаў Заходняга і Рэзervoвага франтоў 10 кастрычніка 1941 г. быў створаны новы Заходні фронт, задачай якога з’яўлялася абарона блізкіх подступаў да Масквы. Камандуючым фронтам быў прызначаны генерал арміі Г. К. Жукаў. Калі ў другой палове кастрычніка праціўнік узнавіў наступленне на гэтым напрамку, яму зноў трэба было прарываць суцэльную лінію абароны. Немцы настойліва імкнуліся да савецкай сталіцы. 20 кастрычніка ў Маскве быў уведзены стан аблогі. Сотні тысяч масквічоў узводзілі абарончыя збудаванні. На ўскраінах горада стваралі барыкады, устанаўлівалі супрацьтанкавыя надаўбы. Большасць маскоўскіх заводаў не спынялі працу і працягвалі выпускаць ваенную прадукцыю. Тэрмінова фарміраваліся новыя дывізіі апалчэнцаў, якія адразу ішлі на фронт.

Вайна на экране

Бітва за Маскву (рэж. Юрый Озераў, 1985)

▶ Якія падзеі знайшлі адлюстраванне ў фільме? Аб якіх прычынах няўдач Чырвонай Арміі ў пачатковы перыяд вайны вы даведаліся з фільма? Што дазволіла пераламаць яе ход?

▶ Парад на Краснай плошчы 7 лістапада 1941 г. Пасля парад а палкі адразу адпраўляліся на перадавыя рубяжы фронту пад Масквой

Суадносіны сіл і сродкаў бакоў на 5 снежня 1941 г.

Сілы і сродкі	Савецкія войскі	Германскія войскі	Суадносіны
Асабовы састаў (тыс. чал.)	1100	1708	1:1,5
Гарматы і мінамёты (адз.)	7652	13 500	1:1,8
Танкі (адз.)	774	1170	1:1,5
Самалёты (адз.)	1000	615	1:0,6

У канцы кастрычніка — пачатку лістапада наступленне часцей вермахта на Маскву было спынена. 7 лістапада на Краснай плошчы адбыўся ваенны парад часцей Чырвонай Арміі. Прама з яго савецкія воіны адпраўляліся на фронт.

15 лістапада германскае камандаванне пачало другое наступленне на Маскву. Надзвычай жорсткае супраціўленне сустрэў вораг у раёне Балакаламска.

Асноўны ўдар танкавай армады ворага прыйшоўся па 4-й і 6-й стралковых ротах 316-й стралковай дывізіі генерала І. В. Панфілава, якія абараняліся каля раз'езда Дубасекава і в. Пяцеліна. Абедзве роты праявілі сябе стойка ў гэтым няроўным баі, адбіўшы некалькі танкавых нападзенняў з дапамогай гранат і бутэлек з запальнай сумессю. Найбольш масіраваным атакам падвергліся пазіцыі 4-й роты на чале з капітанам П. М. Гундзіловічам і палітруком В. Г. Клачковым. Больш за чатыры гадзіны панфілаўцы стрымлівалі танкі і пяхоту ворага. Яны адбілі некалькі атак праціўніка і знішчылі 18 танкаў. Большасць воінаў, якія здзейснілі гэты неверагодны подзвіг, у тым ліку і В. Г. Клачкоў, загінулі. Бой каля раз'езда Дубасекава ўвайшоў у гісторыю як подзвіг 28 панфілаўцаў. Ім было прысвоена званне Герояў Савецкага Саюза.

Апошняя спроба захапіць Маскву была прадпрынятая войскамі вермахта ў пачатку снежня 1941 г. Але і гэтае наступленне, як і два папярэдніх, правалілася. Стварыліся ўмовы для пераходу савецкіх войск у контрнаступленне і разгрому ворага пад Масквой. Але ваенна-тэхнічная перавага пакуль была на баку нямецка-фашысцкіх войск.

▲ Урадженец Беларусі камандзір 4-й роты П. М. Гундзіловіч

▲ Палітрук 4-й роты, Герой Савецкага Саюза В. Г. Клачкоў-Дзіеў з дачкой Эльвірай перад адпраўкай на фронт. 1941 г. З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

■ Наступленне савецкіх
войск у снежня 1941 — кра-
савіку 1942 г.

- Лінія фронту да снежня 1941 г.
- ➔ Наступленне савецкіх войскаў у снежня 1941 — красавіку 1942 г.
- Тэрыторыі, вызваленыя савецкімі войскамі ў снежні 1941 — красавіку 1942 г.
- - - Лінія фронту да канца красавіка 1942 г.
- Віцебскія «вароты» — разрыў у лініі фронту ў лютым — верасні 1942 г.
- Тэрыторыя СССР, якая засталася пад фашысцкай акупацыяй да канца красавіка 1942 г.

Сапраўднай нечаканасцю для германскага камандавання было тое, што Чырвоная Армія 5–6 снежня 1941 г. перайшла ў контрнаступленне. Да пачатку студзеня 1942 г. савецкія войскі вызвалілі больш за 11 тыс. населеных пунктаў Маскоўскай і Тульскай абласцей і прасунуліся на захад на 100–250 км. Былі разгромлены 11 танкавых, 4 матарызаваныя і 23 пяхотныя дывізіі ворага. Страты праціўніка са студзеня па сакавік 1942 г. склалі больш за 333 тыс. чалавек. Значную дапамогу савецкім войскам аказвалі партызаны і падпольшчыкі.

Наступленне на Маскву правалілася <...>. Мы пацярпелі сур'ёзнае паражэнне <...>. У нямецкім наступленні наступіў крызіс, сілы і маральны дух нямецкай арміі былі надламаныя.

Х. Гудэрыян,
камандуючы 2-й танкавай арміяй вермахта

Гэта быў паваротны пункт нашай усходняй кампаніі <...>. Цяпер палітычным кіраўнікам Германіі важна было зразумець, што дні бліцкрыгу адышлі ў мінулае. Нам супрацьстаяла армія, якая па сваіх баявых якасцях нашмат пераўзыходзіла ўсе іншыя арміі, з якімі нам калі-небудзь даводзілася сустракацца на поле бою.

Г. Блюментрыт,
начальнік штаба 4-й арміі вермахта

Контрнаступленне Чырвонай Арміі пад Масквой стала паваротным пунктам не толькі на савецка-германскім фронце, але і ў ходзе Другой сусветнай вайны. Умацаваўся аўтарытэт Чырвонай Арміі на міжнароднай арэне. Разгром войскаў вермахта пад Масквой азначаў поўны **крах «маланкавай вайны»**, развёў міф аб непераможнасці германскай арміі, змяніў стэрэатыпы, з якімі многія заходнія палітыкі падыходзілі да СССР.

Міністр замежных спраў Вялікабрытаніі А. Ідэн наведваў участак фронту, якім камандаваў Г.К. Жукаў. Пасля адступлення немцаў пад Масквой там засталася велізарная колькасць ваеннай тэхнікі, цягнуліся калоны панурых палонных нямецка-фашысцкіх салдат і афі-

цэраў. Англіійскі міністр упершыню за два гады вайны ўбачыў сваімі вачамі маштабы паражэння немцаў. Гэта яго вельмі ўразіла. З гэтай нагоды У. Чэрчыль патэлефанаваў І. В. Сталіну. «Я ніколі яшчэ не адчуваў сябе настолькі ўпэўненым, — адзначыў ён, — у заканчэнні вайны». А 11 снежня 1941 г. дзяржсакратар ЗША К. Хэл заявіў на прэс-канферэнцыі: амерыканскі прэзідэнт запэўніў, што ўрад ЗША будзе працягваць ажыццяўленне праграмы па аказанні дапамогі Савецкаму Саюзу. «Падзеі, якія адбыліся за апошнія некалькі гадзін, яшчэ больш ўмацавалі гэтую рашучасць», — паведаміў Хэл.

Аднак вялікія страты панеслі і войскі Чырвонай Арміі.

Уступленне ў вайну ЗША. Падчас Маскоўскай бітвы адбываліся важныя міжнародныя падзеі, якія значна паўплывалі на ход Другой сусветнай вайны. 7 снежня 1941 г. Японія нанесла знішчальны ўдар па амерыканскай ваенна-марской базе Пёрл-Харбар на Гавайскіх астравах. **8 снежня 1941 г.** ЗША і Вялікабрытанія аб'явілі вайну Японіі. 11 снежня 1941 г. Германія і Італія аб'явілі вайну ЗША. Такім чынам, Злучаныя Штаты Амерыкі сталі непасрэдным удзельнікам узброенай барацьбы супраць Германіі і ўключыліся ў ваеннае супрацоўніцтва з СССР.

Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Упартасць супраціўлення войск Чырвонай Арміі значна паўплывала на фарміраванне міждзяржаўных адносін. **14 жніўня 1941 г.** прэзідэнт ЗША Ф. Рузвельт і прэм'ер-міністр Вялікабрытаніі У. Чэрчыль на борце ваеннага карабля ў Паўночнай Атлантыцы падпісалі міжнародна-прававую дэкларацыю, вядомую пад назвай **Атлантычнай хартыі**. У ёй прапаноўвалася ўсім краінам для захавання міру ўсталяваць больш шырокую і надзейную сістэму ўсеагульнай бяспекі. 24 верасня 1941 г. да хартыі далучыліся 10 дзяржаў, у тым ліку СССР.

▲ Медаль «За абарону Масквы». Устаноўлены 1 мая 1944 г.

▣ Бамбардзіроўка японскай авіяцыяй амерыканскай ваенна-марской базы Пёрл-Харбар. 7 снежня 1941 г.

▲ Амерыканскі самалёт П-39 «Аэракобра». Усяго па ленд-лізе пастаўлена 4924 такія самалёты

▲ Англійскі знішчальнік «Харыкейн». Усяго па ленд-лізе пастаўлена 2952 такія самалёты

▲ Амерыканскі сярэдні танк М4А1 «Шэрман». Усяго па ленд-лізе пастаўлена 4102 такія танкі

▲ Англійская лёгкі танк Mk.III «Валентайн». Усяго па ленд-лізе пастаўлена 3332 такія танкі

У канцы верасня 1941 г. у Маскве адкрылася канферэнцыя трох краін: СССР, Вялікабрытаніі і ЗША. На ёй абмяркоўваліся праблемы практычнага супрацоўніцтва краін у барацьбе супраць Германіі і яе саюзнікаў. У выніку быў падпісаны пратакол аб пастаўках у СССР узбраенняў і ваенных матэрыялаў у абмен на савецкую сыравіну. Дапамога праводзілася ў рамках закона аб ленд-лізе.

У агульнай колькасці пастаўкі па ленд-лізе ў СССР склалі каля 4% ад вытворчасці Савецкага Саюза. Падчас вайны ЗША паставілі ў СССР 18 300 самалётаў, 11 900 танкаў, 8218 зенітных гармат, 131 600 кулямётаў, 427 тыс. аўтамабіляў, каля 2 тыс. паравозаў, значную колькасць дакладнай тэхнікі і прыбораў, каларовых металаў, а таксама прадуктаў харчавання.

Зразумела, дапамога была істотнай, але не вызначальнай. Без яе перамога над ворагам была б і не такой хуткай і больш кровапралітнай. Як справядліва адзначыў памочнік прэзідэнта ЗША Г. Гопкінс: «Мы ніколі не лічылі, што наша дапамога па ленд-лізе з'яўляецца галоўным фактарам савецкай перамогі над Гітлерам на Усходнім фронце. Яна была дасягнута гераізмам і крывёю рускай арміі».

1 студзеня 1942 г. прадстаўнікі 26 дзяржаў падпісалі ў Вашынгтоне **Дэкларацыю Аб'яднаных Нацый**. Гэтым дакументам краіны абавязваліся выкарыстоўваць усе свае рэсурсы для барацьбы супраць нацысцкай Германіі, сумесна весці вайну і не заключаць сепаратны мір. У маі — чэрвені 1942 г. паміж СССР, Вялікабрытаніяй і ЗША былі падпісаны пагадненні аб саюзе супраць Германіі і яе саюзнікаў. Амерыканскі і брытанскі ўрады ўзялі на сябе абавязацельства адкрыць другі фронт у Еўропе ў 1942 г.

Прычыны няўдач Чырвонай Арміі летам — увосень 1941 г. Сёння гісторыкі адзначаюць

■ Канвой саюзных караблёў. З мэтай дастаўкі па ленд-лізе ваенных грузаў з партоў Паўночнай Амерыкі ў савецкія паўночныя парты і назад саюзнікі стварылі спецыяльныя фарміраванні транспартных і дапаможных судоў і караблёў аховы. Усяго за час вайны ў савецкія парты прыбыў 41 канвой. З СССР было адпраўлена 36 канвояў

шматлікія прычыны няўдач войск Чырвонай Арміі ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Сярод найбольш важных з іх можна назваць чатыры.

Па-першае, палітычнае кіраўніцтва СССР пераацэньвала значэнне савецка-германскага дагавора аб ненападзенні і спадзявалася на тое, што з дапамогай палітычных і дыпламатычных сродкаў можна адцягнуць пачатак вайны. Інфармацыя аб падрыхтоўцы гітлераўскай Германіяй агрэсіі супраць СССР, якая паступіла ў Генеральны штаб, Наркамат абароны і Наркамат замежных спраў у лютым — траўні 1941 г., патрабавала неадкладнага прыняцця Узброеных Сіл Савецкага Саюза ў поўную баявую гатоўнасць і мабілізацыі ўсіх неабходных сродкаў і рэсурсаў. На думку

■ У. Чэрчыль, І. В. Сталін, саветнік прэзідэнта ЗША У. А. Гарыман вядуць перамовы аб узгадненні дзеянняў Вялікабрытаніі і СССР у вайне супраць нацысцкай Германіі. Жнівень 1942 г.

многіх военачальнікаў, гэта ў значнай ступені прадухіліла б катастрофу 1941 г.

Па-другое, тактычная падрыхтоўка каманднага саставу вызначалася нізкім узроўнем. Многія камандзіры не мелі практычнага вопыту камандавання і арганізацыі ўзаемадзеяння паміж войскамі ў сувязі з тым, што каля 40 тыс. чалавек каманднага саставу былі рэпрэсіраваны.

Па-трэцяе, па ваенна-эканамічным патэнцыяле Германія напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны пераўзыходзіла СССР. На патрэбы германскай арміі працавала прамысловасць захопленых краін Еўропы. Выкарыстоўвалася ўзбраенне больш чым 200 дывізій разгромленых армій, ці тых, што капітулявалі: Фінляндыі, Румыніі, Венгрыі, Італіі, Славакіі. Пасля пачатку вайны Харватыя, Іспанія і вішысцкая Францыя таксама прапанавалі накіраваць на Усходні фронт сваіх добраахвотнікаў. Вермахт меў двухгадовы вопыт вайны і таму пераўзыходзіў Чырвоную Армію ў прафесійнай падрыхтоўцы.

Па-чацвёртае, вышэйшае ваенна-палітычнае кіраўніцтва СССР дапусціла пралікі ў вызначэнні тэрміну верагоднага пачатку вайны і стратэгічнага кірунку галоўнага ўдару праціўніка.

Тым не менш абарончыя баі 1941 г. паказалі, што войскі Чырвонай Арміі імкнуліся стрымаць магутны націск ворага, упарта адстойваючы кожны рубаж, выяўляючы ўзоры моцы духу і самаахвярнасці. У цяжкі перыяд трагічнага пачатку вайны кіраўніцтва Савецкага Саюза здолела аб'яднаць усе нацыі і народнасці СССР, ператварыўшы савецкае грамадства ў моцны ваенны арганізм, што стала адной з найважнейшых крыніц масавага супрацьстаяння ворагу. За гераізм і мужнасць, праяўленыя ў абарончых баях 1941 г., высокага звання Героя Савецкага Саюза былі ўдастоены 128 чалавек, у іх ліку і 10 прадстаўнікоў Беларусі: А. К. Антоненка, Ц. П. Бумажкоў, С. А. Гарэлік, М. Ф. Гастэла, Л. М. Даватар, І. А. Каўшараў, А. І. Лізюкоў, Л. З. Муравіцкі, К. Н. Осіпаў, Б. Л. Хігрын.

Пытанні і заданні

1. Прывядзіце факты, якія сведчылі аб правале нямецкага плана «маланкавай вайны». Што паўплывала на зрыў гэтага плана?
2. Дзе вермахт сустрэў найбольш упартае супраціўленне Чырвонай Арміі летам — восенню 1941 г.?
3. Прывядзіце прыклады гераізму савецкіх людзей у пачатковы перыяд вайны. Растлумачце, чаму людзі здзяйснялі гераічныя ўчынкі.
4. Якое значэнне ў ходзе Другой сусветнай вайны мела Маскоўская бітва?
5. Ахарактарызуйце дзейнасць антыгітлераўскай кааліцыі. Ці існавалі праблемы ў яе дзейнасці? Як яны былі вырашаны? Вызначыце ўклад краін антыгітлераўскай кааліцыі ў разгром фашысцкага блока.

Ствараем летапіс вайны

► Падрыхтуйце паведамленне аб гераічным супраціўленні воінаў Чырвонай Арміі ў пачатку вайны.

1. Из приказа начальника германского военно-морского штаба. 29 сентября 1941 г.

Фюрер решил стереть с лица земли Санкт-Петербург. Существование этого большого города не будет представлять дальнейшего интереса после уничтожения Советской России <...>.

Предлагается подойти ближе к городу и уничтожить его как с помощью артиллерийского обстрела из орудий различного калибра, так и с помощью длительных воздушных атак <...>.

Проблема жизни населения и снабжения его является проблемой, которая не может и не должна решаться нами. В этой войне <...> мы не заинтересованы в сохранении даже части населения этого большого города.

2. Из статьи советского поэта Ю. П. Воронова

С приходом холодов на Ленинград обрушились ни с чем не сравнимые лишения. Продовольственные запасы настолько оскудели, что выдача продуктов в отдельные периоды почти прекратилась.

Но город продолжал жить. Днем он казался ледяной пустыней: можно было пройти несколько кварталов и не встретить никого. Но утром каждого дня по главным улицам, ведущим прежде всего к заводским районам, двигались потоки людей. В них вливался каждый, кто был в состоянии двигаться. Люди шли, закутанные в платки, пледы и даже одеяла, опираясь на лыжные палки, с трудом переставляя ноги, шли, чтобы добраться до предприятий и встать к станкам. Фронт бесперебойно получал патроны, оружие, снаряды, изготовленные ленинградцами.

- 1. Ахакарызуўце планы германскага камандавання ў дачыненні да Ленінграда. Дайце ім ацэнку.
2. Як вы думаеце, чаму германскае камандаванне лічыла важным знішчыць Ленінград?
3. Апішыце ўмовы жыцця ленінградцаў падчас блакады.

3. Из Атлантической хартии. 14 августа 1941 г.

Президент Соединенных Штатов Америки Рузвельт и премьер-министр Черчилль после совместного обсуждения сочли целесообразным обнародовать некоторые общие принципы национальной политики их стран —

принципы, на которых они основывают свои надежды на лучшее будущее для мира.

<...>

После окончательного уничтожения нацистской тирании они [США и Великобритания] надеются на установление мира, который даст возможность всем странам жить в безопасности на своей территории, а также обеспечить такое положение, при котором все люди во всех странах могли бы жить всю свою жизнь, не зная ни страха, ни нужды.

<...>

Они считают, что все государства мира должны по соображениям реалистического и духовного порядка отказаться от применения силы, поскольку никакой будущий мир не может быть сохранен, если государства, которые угрожают или могут угрожать агрессией за пределами своих границ, будут продолжать пользоваться сухопутными, морскими и воздушными вооружениями. Черчилль и Рузвельт считают, что впредь до установления более широкой и надежной системы всеобщей безопасности такие страны должны быть разоружены. Англия и США будут также помогать и поощрять все другие осуществимые мероприятия, которые облегчат миролюбивым народам избавление от бремени вооружения.

4. Из Договора между СССР и Великобританией о союзе в войне против гитлеровской Германии и ее сообщников в Европе и о сотрудничестве и взаимной помощи после войны. 26 мая 1942 г.

Статья 1. В силу союза, установленного между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенным Королевством, Высокие Договаривающиеся Стороны взаимно обязуются оказывать друг другу военную и другую помощь и поддержку всякого рода в войне против Германии и всех тех государств, которые связаны с ней в актах агрессии в Европе.

Статья 2. Высокие Договаривающиеся Стороны обязуются не вступать ни в какие переговоры с гитлеровским правительством или любым другим правительством в Германии, которое ясно не откажется от всех агрессивных намерений, и не вести переговоров или не заключать перемирия или мирного договора с Германией или любым другим государством, связанным с ней в актах агрессии в Европе, иначе, как по взаимному согласию.

Статья 3. Высокие Договаривающиеся Стороны заявляют о своем желании объединиться с другими единомышленными государствами в принятии предложений об общих действиях в послевоенный период в целях сохранения мира и сопротивления агрессии.

Впредь до одобрения таких предложений они примут после окончания военных действий все меры, находящиеся в их власти, чтобы сделать невозможным повторение агрессии и нарушение мира Германией или любым из государств, связанных с ней в актах агрессии в Европе.

5. Из Соглашения между правительствами СССР и США о принципах, применимых к взаимной помощи и ведению войны против агрессии. 11 июня 1942 г.

Принимая во внимание, что Правительства Союза Советских Социалистических Республик и Соединенных Штатов Америки заявляют, что они заняты общим делом, совместно со всеми другими одинаково мыслящими государствами и народами, направленным к созданию основ справедливого и прочного общего мира, обеспечивающего законный порядок им самим и всем другим народам;

И принимая во внимание, что Правительства Союза Советских Социалистических Республик и Соединенных Штатов Америки как участники Декларации Объединенных Наций от 1 января 1942 года подписались под общей программой целей и принципов, воплощенных в совместной Декларации, сделанной 14 августа 1941 года Президентом Соединенных Штатов Америки и Премьер-министром Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии и известной под именем Атлантической хартии, к которой присоединилось также Правительство Союза Советских Социалистических Республик;

И принимая во внимание, что Президент Соединенных Штатов Америки решил в развитие Акта Конгресса от 11 марта 1941 г., что оборона Союза Советских Социалистических Республик против агрессии жизненно важна для обороны Соединенных Штатов Америки <...>.

Статья I. Правительство Соединенных Штатов Америки будет продолжать снабжать Правительство Союза Советских Социалистических Республик теми оборонными материалами, оборонным обслуживанием и оборонной информацией, которые Президент Соединенных Штатов Америки разрешил передавать или предоставлять.

Статья II. Правительство Союза Советских Социалистических Республик будет продолжать содействовать обороне Соединенных Штатов Америки и ее укреплению и предоставлять материалы, обслуживание, льготы и информацию в меру его возможностей.

- 1. Калі і чаму з'явіліся гэтыя дакументы? Апішыце гістарычныя ўмовы іх стварэння.
- 2. Вызначце асноўныя мэты ўрадаў СССР, Вялікабрытаніі і ЗША пры падпісанні гэтых дагавораў.
- 3. Якія ўмовы і абавязацельствы бралі на сябе бакі, якія дамаўляліся?
- 4. Якую ролю адыграла падпісанне гэтых дакументаў у стварэнні антыгітлераўскай кааліцыі?

§ 7. АКУПАЦЫЙНЫ РЭЖЫМ

! Успомніце

- ▶ Назавіце асноўныя ідэі расавай тэорыі германскага нацызму.
- ▶ Ахакаратарызуйце планы Германіі ў дачыненні да акупіраваных тэрыторый.

На акупіраваных тэрыторыях СССР і краін Еўропы нямецка-фашысцкія захопнікі ажыццяўлялі чалавеканенавісніцкія планы, накіраваныя на ліквідацыю дзяржаўнага ладу, рабаванне і масавае знішчэнне насельніцтва. Акупацыя германскім вермахтам тэрыторыі СССР прывяла да разбурэння дзяржаўных органаў кіравання. Дзейнасць савецкіх грамадскіх арганізацый забаранялася. Планамерна ажыццяўляліся палітыка генацыду і насаджэнне антычалавечай нацыянал-сацыялістычнай ідэалогіі.

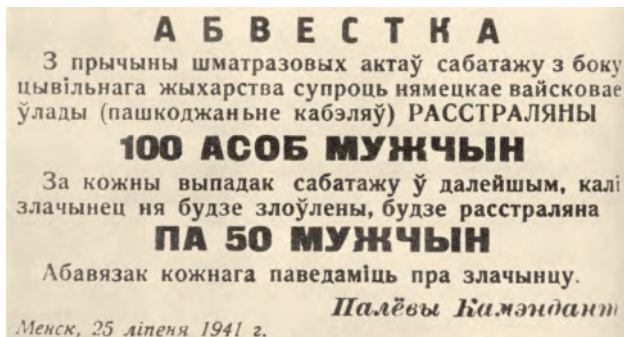
«Новы парадак». На акупіраванай тэрыторыі Савецкага Саюза захопнікі ўсталёўвалі **«новы парадак»**. Практычныя задачы ўвядзення «новага парадку» ў захопленых рэгіёнах былі выкладзены ў «Інструкцыі аб асобных абласцях» да дырэктывы № 21 (план «Барбароса»), выдадзенай 13 сакавіка 1941 г., і ў шэрагу іншых дакументаў, якія змяшчалі ўказанні па арганізацыі і дзейнасці акупацыйных улад.

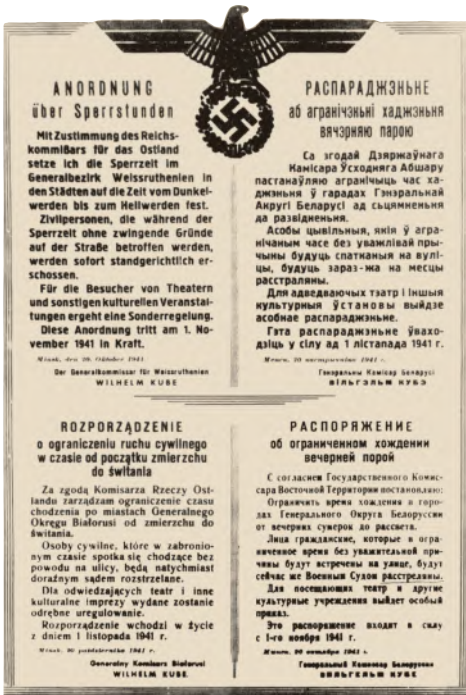
Спачатку на захопленай тэрыторыі гаспадарылі вайсковыя ўлады, якія паступова перадавалі функцыі кіравання германскім акупацыйным органам. Загадам фюрара ад 17 ліпеня 1941 г. уводзіліся германскае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне і сістэма акупацыйнага кіравання.

У выпадку вайны з Савецкім Саюзам разрабаванне тэрыторый, якія падлягаюць акупацыі, і жорсткае абыходжанне з грамадзянскім насельніцтвам былі распрацаваны ў драбнюткіх падрабязнасцях да таго, як пачалося напаўдзе.не.

З прысуду Міжнароднага ваеннага трыбунала. Нюрнберг. 1946 г.

► Абвестка палявога каменданта Мінска аб дзеянні сістэмы заложнікаў

▲ Адно з першых распараджэнняў генеральнага камісара Генеральнай акругі Беларусі В. Кубэ

▲ Усталяванне «новага парадку»

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел акупіраванай тэрыторыі СССР. Першапачаткова на тэрыторыі СССР планавалася стварыць 5 рэйхскамісарыятаў: «Остланд», «Украіна», «Масква», «Туркестан», «Каўказ». Аднак зрыў плана «маланкавай вайны» парушыў мэты германскіх агрэсараў. На захопленай тэрыторыі СССР былі створаны толькі два рэйхскамісарыяты: «Украіна» на чале з Э. Кохам і «Остланд», якім кіраваў Г. Лозе. Рэйхскамісарыяты складаліся з генеральных акруг. Тэрыторыя БССР была падзелена і ўключана ў розныя тэрытарыяльныя адміністрацыйныя адзінкі. Рэйхскамісарыят «Остланд» складаўся з Генеральных акруг Літва, Латвія, Эстонія і Беларусь. У Генеральную акругу Беларусь (ГАБ) былі ўключаны толькі 68 даваенных раёнаў рэспублікі. Яе плошча складала прыкладна 1/3 даваеннай тэрыторыі з насельніцтвам 3,1 млн чалавек (на 4 снежня 1941 г.). ГАБ падзялялася на 10 абласных акруг — гебітаў: Баранавіцкую, Вілейскую, Ганцавіцкую, Глыбоцкую, Лідскую, Мінскую, Навагрудскую, Слоніўскую, Слуцкую і Мінск, які быў выдзелены ў асобную акругу. У кожную з іх уваходзіла ад 10 да 15 раёнаў, якія ў сваю чаргу падзяляліся на воласці.

Вайна на экране

Аленевае паляванне (рэж. Юрый Барэцкі, 1981)

► Растлумачце, чаму фільм атрымаў такую назву? Якія вашы ўражанні ад фільма?

Вышэйшым выканаўчым органам ГАБ з'яўляўся генеральны камісарыят Беларусь, які ўзначальваў гаўляйтар В. Кубэ (пасля яго ліквідацыі ў верасні 1943 г. ГАБ кіраваў К. фон Готберг). Яму і ваенна-паліцэйскаму кіраўніцтву належала ўся паўната ўлады на акупіраванай тэрыторыі.

Паўднёвыя раёны Брэсцкай, Пінскай і Палескай абласцей з абласнымі цэнтрамі Брэст, Пінск, Мазыр былі далучаны да рэйхскамісарыята «Украіна», граніца якога праходзіла прыкладна ў 20 км на поўнач ад чыгункі Брэст — Гомель. Гэтыя тэрыторыі былі ўключаны ў склад генеральных акруг Валынь — Падолія і Жытомір.

Ваенна-адміністрацыйны падзел акупіраванай тэрыторыі Беларусі (1942)

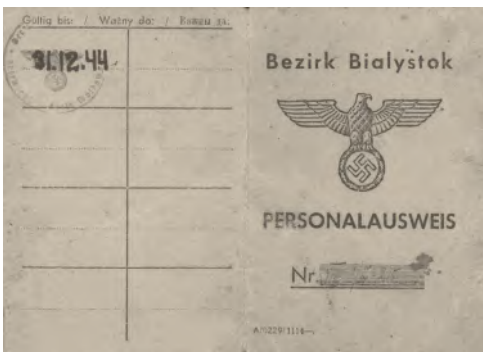
► Якім чынам быў праведзены адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел акупіраванай Беларусі?

Беластоцкую, паўночныя раёны Брэсцкай і частку раёнаў Баранавіцкай абласцей германскія ўлады ўключылі ў склад адміністрацыйнай акругі Беласток, якая ўваходзіла ва Усходнюю Прусію. Паўночна-заходнія раёны Вілейскай вобласці былі далучаны да Генеральнай акругі Літва.

Тэрыторыя Віцебскай, Магілёўскай, амаль усёй Гомельскай, усходнія раёны Мінскай і некалькі раёнаў Палескай абласцей былі ўключаны ў тылавы раён групы армій «Цэнтр». Улада на гэтай тэрыторыі належала камандаванню ваенных і паліцэйскіх органаў. Вышэйшым органам тут з'яўляўся штаб тылу групы армій «Цэнтр».

Акупацыйны апарат кіравання. У абласных акругах дзейнічалі акаруговыя камісарыяты, узначаленыя гебітскамісарамі. Іх апарат фарміраваўся пераважна з немцаў. Акаруговыя камісарыяты забяспечвалі рэалізацыю ваенна-эканамічнай палітыкі ў межах акругі. У раёнах дзейнічалі ўправы на чале з бургамістрамі (пазней — начальнікі раёнаў). У валасцях прызначаліся валасныя старшыні — бургамістры, а ў вёсках — старасты.

Дзейнасць акупацыйнага апарату будавалася па прынцыпе «фюрарства» — адзінаўладдзя. Кожны гебітскамісар выдаваў загады і распараджэнні па ўласным меркаванні або згодна з указаннямі вышэйшых германскіх інстанцый. Апошнія накіроўвалі і кантралявалі дзейнасць раённых і валасных упраў, а таксама старастваў вёсак. Апарат раённых і валасных органаў фарміраваўся пераважна з лаяльна настроеных да акупацыйных улад мясцовых асоб. Неабходна адзначыць, што партызаны і падпольшчыкі засылалі туды сваіх агентаў, якія збіралі разведвальную інфармацыю, сабатавалі дзейнасць акупацыйных улад. Ва ўсходняй частцы Беларусі, на тэрыторыі тылавога раёна групы армій «Цэнтр», ваенна-адміністрацыйныя функцыі выконвалі палявыя

▲ Пасведчанне асобы («Personalausweis»). Такія дакументы германскія ўлады выдавалі жыхарам акупіраваных тэрыторый для строгага ўліку насельніцтва. З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

▲ Грашовы білет імперскіх крэдытных кас Германіі. Такія грашовыя білеты мелі хаджэнне на акупіраваных тэрыторыях. З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

і мясцовыя камендатуры. Яны надзяляліся ўсёй паўнатай улады ў зоне сваёй дзейнасці.

Акупацыйны рэжым абапіраўся на войскі вермахта: ахоўныя дывізіі, ваенна-паліцэйскія фарміраванні, а таксама спецслужбы СС і СД, тамную палявую паліцыю, жандармерыю, абвер і дапаможныя мясцовыя паліцэйскія сілы. Яны забяспечвалі ахову камунікацый і ваенных аб'ектаў, лагераў ваеннапалонных, гета, месцаў прымусовага ўтрымання, вялі барацьбу супраць партызан і падпольшчыкаў.

Органы германскай акупацыйнай улады размяшчаліся ў гарадах, раённых цэнтрах і буйных населеных пунктах, якія знаходзіліся пад аховай шматлікіх ваенных і ваенна-паліцэйскіх гарнізонаў. Германскія агрэсары сутыкнуліся з вялікімі цяжкасцямі пры фарміраванні акупацыйных органаў улады. Міністр усходніх абласцей А. Розенберг адзначаў, што ў Беларусі адсутнічаюць значныя сілы, якія падтрымліваюць германскі рэжым.

Каб кантраляваць тэрыторыю захопленай Беларусі, акупанты вымушаны былі трымаць тут ваенна-паліцэйскія сілы колькасцю да 160 тыс. чалавек, без уліку франтавых часцей, якія таксама часта выкарыстоўваліся ў барацьбе супраць партызан. Акупанты стварылі на тэрыторыі Беларусі больш за 2,5 тыс. ваенна-паліцэйскіх і паліцэйскіх гарнізонаў, участкаў, упраў, ахоўных пунктаў і блокпастоў.

Няўдачы вермахта на савецка-германскім фронце, актыўная барацьба ў тыле акупантаў партызан і падпольшчыкаў вымушалі германскія ўлады шукаць падтрымкі сярод мясцовага насельніцтва. Агрэсары імкнуліся стварыць на захопленых тэрыторыях добра наладжаную структуру органаў кіравання, якія павінны былі садзейнічаць найбольш эфектыўнаму ваенна-эканамічнаму прысвойванню прыродна-сыравінных і харчовых багаццяў краіны, ажыццяўленню татальнага ваенна-паліцэйскага кантролю, падтрыманню жорсткага парадку і насаджэнню нацыянал-

сацыялістычнай ідэалогіі. З ліку мясцовых жыхароў ствараліся калабарацыянісцкія органы і арганізацыі.

Слова «калабарацыянізм» азначае супрацоўніцтва. Пасля таго як кіраўнік урада «Вішы» маршал А. Петэн заклікаў французаву пасля акупацыі Францыі ў 1940 г. супрацоўнічаць з нямецкімі акупантамі, слова набыло адмоўнае значэнне. Затым гэта паняцце стала ўжывацца і ў адносінах да іншых еўрапейскіх урадаў, якія дзейнічалі пад германскай акупацыяй. Дзейнасць кіраўніка ўрада Нарвегіі В. Квіслінга атрымала вельмі негатыўныя ацэнкі. Яго імя стала агульным і словам «квіслінг» сталі называць здраднікаў, калабарантаў. **Калабарацыянізмам** называюць усвядомленае, добраахвотнае і наўмыснае супрацоўніцтва з ворагам, у яго інтарэсах і з мэтай прынесці шкоду сваёй дзяржаве. У большасці краін факт калабарацыянізму кваліфікуецца як злачынства супраць сваёй дзяржавы, дзяржаўная здрада.

Германскія ўлады гвалтам, падкупам і падачкамі змаглі ўцягнуць у арбіту акупацыйнай палітыкі і некаторую частку жыхароў Беларусі. У кастрычніку 1941 г. была створана Беларуская народная самапомач (БНС) на чале з І. А. Ермачэнкам, якая павінна была займацца вярбоўкай і вывазам насельніцтва на прымусовыя працы ў «трэці рэйх», арганізацыяй ваеннай справы, школьнай адукацыі, аховай здароўя, культурай і прапагандай германскага нацызму. Акрамя таго, калабарацыяністы арганізавалі Беларускае навуковае таварыства, беларускія прафсаюзы і судовыя структуры. Пры кіраўніцтве БНС была створана Цэнтральная рада, члены якой прызначаліся і звальняліся гаўляйтарам В. Кубэ.

Германскія акупацыйныя ўлады не забаранялі сімваліку Беларускай Народнай Рэспублікі — бел-чырвона-белы сцяг і герб «Пагоня». Аднак палітычнае кіраўніцтва Германіі не прызнавала іх у якасці дзяржаўных сімвалаў, іх выкарыстанне строга рэгламентавалася і дазвалялася толькі пры правядзенні пэўных палітычных мерапрыемстваў. Напрыклад, бел-чырвона-белы сцяг вывешваўся на мерапрыемствах з удзелам нямецкіх акупацыйных улад, а таксама на будынках, у якіх размяшчаліся калабарацыянісцкія структуры. Беларускія калабарацыяністы, паліцаі, якія выконвалі злачынныя загады германскіх улад, насілі на левым рукаве ўніформы бел-чырвона-белыя павязкі або шаўроны-нашыўкі ў выглядзе бел-чырвона-белага сцяжка, на галаўных уборах — бел-чырвона-белы акалыш і кукарду з «Пагоняй».

Для барацьбы супраць партызан і падпольшчыкаў БНС разгарнула працу па стварэнні вайскавай арганізацыі — Беларускага корпуса самаабароны (БКС). Улетку 1942 г. было абвешчана аб яго заснаванні і прызначаны камандуючы — І. А. Ермачэнка. Аднак ужо вясной 1943 г. гэтая арганізацыя была ліквідавана германскімі органамі кіравання, якія палічылі, што БКС не выканаў ускладзеныя на яго задачы.

Вайна на экране

Узыходжанне (рэж. Ларыса Шапіцька, 1976)

▶ Як бы вы сфармулявалі галоўную ідэю фільма?

У доўгатэрміновай палітыцы германскіх улад стаўка рабілася на моладзь, якую імкнуліся ўцягнуць у сферу эканамічных і палітычных інтарэсаў гітлераўскай Германіі. З гэтай мэтай ішла актыўная праца па арганізацыі моладзевых саюзаў нахштальт германскага «гітлерюгенда». 22 чэрвеня 1943 г. было абвешчана аб стварэнні Саюза беларускай моладзі (СБМ).

Каля трох месяцаў працягвалася арганізатарская праца па стварэнні СБМ. Паводле яго статуту ў арганізацыю маглі ўступаць толькі юнакі і дзяўчаты беларускай нацыянальнасці 10–20-гадовага ўзросту. Былі адкрыты школы па падрыхтоўцы кіруючых кадраў СБМ у Мінску, Альберціне, Драздах і Фларыянаве. Пры кіруючым штабе ў Мінску рыхтавалася вышэйшае кіраўніцтва СБМ. Увесну 1944 г. былі заснаваныя Саюз рускай моладзі, Саюз барацьбы супраць бальшавізму, Саюз татарскай моладзі. Галоўнай мэтай моладзевых арганізацый было выхаванне маладога пакалення ў духу нацыянал-сацыялізму. З канца 1943 г. у СБМ пачалася актыўная вярбоўка юнакоў 1920–1927 гадоў нараджэння ў воінскія фарміраванні, атрады СС і на працу ў Германію.

Каб прыцягнуць мясцовае насельніцтва да рэалізацыі акупацыйнай палітыкі, германскія ўлады 27 чэрвеня 1943 г. стварылі дарадчы орган — Беларускаю раду даверу. У яе склад увайшлі лідары грамадскіх калабарацыянісцкіх арганізацый на чале з бургамістрам Мінска В.Л. Іваноўскім. У верасні — лістападзе 1943 г. акупацыйныя ўлады пры падтрымцы рады пачалі прымусовую мабілізацыю ў беларускія паліцэйскія батальёны.

Да канца 1943 г. былі створаны тры батальёны ў гарадах Мінск і Слонім, вёсцы Сноў Нясвіжскага раёна колькасцю 1481 чалавек. Усяго да пачатку сакавіка 1944 г. было арганізавана 7 батальёнаў агульнай колькасцю 3648 чалавек.

У снежні 1943 г. акупацыйныя ўлады абвясцілі аб стварэнні Беларускай Цэнтральнай Рады (БЦР) — марыянэткавага ўрада, узначаленага прэзідэнтам Р.К. Астроўскім. Рада разгарнула дзейнасць па стварэнні Беларускай краёвай абароны (БКА). БЦР атрымала дазвол нямецка-фашысцкіх улад на правядзенне прымусовай мабілізацыі насельніцтва ў БКА.

6 сакавіка 1944 г. была абвешчана мабілізацыя мужчын 1908–1924 гадоў нараджэння. За няяўку на зборны пункт пагражала смяротнае пакаранне. Да канца сакавіка 1944 г. былі гвалтоўна мабілізаваны каля 25 тыс. чалавек, якія пазней удзельнічалі ў гаспадарчых работах, ахове будынкаў і складоў, прыцягваліся да барацьбы супраць партызан. Мабілізацыя ў БКА таксама была выкарыстана для прымусовага вывазу рабочай сілы ў Германію. Пасля перамог Чырвонай Арміі і пад уздзе-

янем партызанскай агітацыі БКА распалася. Многія з мабілізаваных перайшлі ў партызанскія атрады.

Важна падкрэсліць, што дзейнасць калабарацыянісцкіх органаў і арганізацый БНС, БКС, СБМ, БЦР, БКА распаўсюджвалася на Генеральную акругу Беларусь, якая складала прыкладна 1/3 тэрыторыі Беларусі. Прычым усе гэтыя органы не мелі падтрымкі мясцовага насельніцтва, а германскія ўлады не надзялялі іх самастойнасцю прыняцця рашэнняў. Больш таго, патрыёты вялі самаахвярную барацьбу супраць актыўных дзеячаў калабарацыянізму. Напрыклад, мінскія падпольшчыкі знішчылі бургамістра Мінска В.Л. Іваноўскага, рэдактара калабарацыянісцкай «Беларускай газеты» В. Казлоўскага, кіраўніка Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі Ф.І. Акінчыца і інш.

Апошняя акцыя калабарацыяністаў стаў Другі Усебеларускі кангрэс, які адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Мінску, калі Чырвоная Армія ўжо падыходзіла да горада. Сход бургамістраў, начальнікаў паліцыі, членаў БЦР і іншых «дэлегатаў беларускага народа» абвясціў сябе «паўнапраўным і найвышэйшым прадстаўніком беларускага народа».

Кангрэс выказаў непрызнанне БССР як формы беларускай дзяржаўнасці і аб'явіў неправамоцнымі ўсе польска-савецкія пагадненні, што датычыліся Беларусі. Не скончыўшы працу, «кангрэсмены» збеглі ў Кёнігсберг, а затым перабраліся ў Берлін. На Захадзе многія з іх актыўна ўдзельнічалі ў германскіх вайсковых фарміраваннях і вялі барацьбу супраць Чырвонай Арміі.

Такім чынам, усе створаныя на акупіраванай тэрыторыі Беларусі калабарацыянісцкія арганізацыі не з'яўляліся легітымнымі, яны не прадстаўлялі беларускі народ. Гэта была невялікая група самазванцаў, якіх германскія спецслужбы выкарыстоўвалі для рэалізацыі нацысцкіх планаў рабавання захопленай тэрыторыі. Усе калабарацыянісцкія арганізацыі былі створаны па ініцыятыве германскіх улад, прычым яны не надзялялі іх ні палітычнымі, ні арганізацыйнымі паўнамоцтвамі. Калабарацыяністы абавязаны былі выконваць загады і патрабаванні нямецкіх гаспадароў. У апарате генеральнага камісара Беларусі В. Кубэ меліся нямецкія спецыялісты, якія ажыццяўлялі непасрэднае кіраўніцтва пэўнымі напругамі дзейнасці калабарацыянісцкіх арганізацый. Гэта былі як па форме, так і па выкананні задач прагерманскія органы і арганізацыі.

Пытанні і заданні

1. Ахарактарызуйце «новы парадак», які быў усталяваны на акупіраванай тэрыторыі Беларусі германскімі захопнікамі.
2. Як былі арганізаваны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел і кіраванне часова акупіраванымі тэрыторыямі СССР? Чаму акупацыйныя органы былі вымушаны шырока выкарыстоўваць дапамогу мясцовых жыхароў?

3. Растлумачце значэнне паняцця «калабарацыянізм». Чаму акупацыйнае кіраўніцтва было вымушана ісці на стварэнне калабарацыйных (дзяржаўных, грамадскіх, вайсковых) арганізацый?
4. Як жыхары Беларусі ставіліся да калабарантаў і калабарацыянізму?
5. Дайце ацэнку тым, хто пайшоў на свядомае супрацоўніцтва з ворагам.

Ствараем летапіс вайны

- Складзіце гістарычную даведку аб населеным пункце, у якім вы жывяце, у гады вайны.

1. Некоторые предложения рейхсфюрера СС Г. Гимmlера об отношениях с местным населением восточных областей. [Не позднее 25 мая 1940 г.]

При обращении с местным населением восточных областей мы должны исходить из того, что нам придется признать по возможности больше отдельных народностей и установить свое отношение к ним <...>.

Мы в высшей степени заинтересованы в том, чтобы ни в коем случае не объединять народы восточных областей, а, наоборот, дробить их на возможно более мелкие ветви и группы. Что же касается отдельных народностей, мы не намерены стремиться к их сплочению и увеличению, тем более к постепенному привитию им национального сознания и национальной культуры <...>.

Принципиальным вопросом в решении всех этих проблем является вопрос о системе образования и тем самым — об отборе и фильтровании молодежи. Для немецкого населения восточных областей не должно быть высших школ. Для него достаточно наличия четырехклассной народной школы.

Целью обучения в этой народной школе должно быть только: простой счет, самое большое до 500, умение расписаться, внушение, что божественная заповедь заключается в том, чтобы повиноваться немцам, быть честным, старательным и послушным. Умение читать я считаю ненужным.

Кроме школы этого типа в восточных областях не должно быть больше вообще никаких школ.

2. Из письма рейхслайтера А. Розенберга рейхскомиссару Г. Лозе. Берлин. 11 июля 1941 г.

Вам направляются первые инструкции для рейхскомиссариата Остланд.

Цель — формирование рейхспротектората, а затем превращение этой территории в часть великогерманского рейха путем привлечения к сотрудничеству полноценных с расовой точки зрения элементов и мер по переселению.

Недопустимо создание прибалтийских государств — о чем, однако, не следует заявлять публично.

Необходимо формировать надежную эстонскую, латышскую, литовскую полицию.

При решении церковных вопросов рейхскомиссариат должен проявлять сдержанность. У рейхскомиссара нет причин встречаться с епископами и другими церковниками и поощрять их деятельность.

Что касается культурной жизни, то необходимо с порога пресекать попытки создания собственных эстонских, латышских, литовских университетов и вузов.

3. Рейхскомиссару «Остланда» Г. Лозе от командующего войсками вермахта. 14 сентября 1941 г.

Беларусь не может рассматриваться нами как цивилизованная страна. В настоящее время мы не владем дополнительными воинскими частями, поэтому со всей остротой встает вопрос о быстрейшем привлечении эсэсовских и полицейских сил.

4. Из замечаний и предложений Э. Ветцеля по генеральному плану «Ост». 27 апреля 1942 г.

Генеральный план «Ост» предусматривает, что после окончания войны число переселенцев для немедленной колонизации восточных территорий должно составлять <...> 4550 тыс. чел. Это число не кажется мне слишком большим, учитывая период колонизации, равный 30 годам. Вполне возможно, что оно могло бы быть и больше. Ведь надо иметь в виду, что эти 4550 тыс. немцев должны быть распределены на таких территориях, как область Данциг — Западная Пруссия, Вартская обл., Верхняя Силезия, генерал-губернаторство, Юго-Восточная Пруссия, Белостокская обл., Прибалтика, Ингерманландия, Белоруссия, частично также области Украины.

<...>

в) К вопросу о белорусах.

Согласно плану, предусматривается выселение 75 проц. белорусского населения с занимаемой им территории. Значит, 25 проц. белорусов по плану главного управления имперской безопасности подлежат онемечиванию <...>.

Нежелательное в расовом отношении белорусское население будет еще в течение многих лет находиться на территории Белоруссии. В связи с этим представляется крайне необходимым по возможности тщательнее отобрать белорусов нордического типа, пригодных по расовым признакам и политическим соображениям для онемечивания, и отправить их в империю

с целью использования в качестве рабочей силы <...>. Их можно было бы использовать в сельском хозяйстве в качестве сельскохозяйственных рабочих, а также в промышленности, или как ремесленников. Так как с ними обращались бы как с немцами и ввиду отсутствия у них национального чувства, они в скором времени, по крайней мере в ближайшем поколении, мог ли бы быть полностью онемечены <...>.

Следующим вопросом является вопрос о месте для переселения белорусов, непригодных в расовом отношении для онемечивания. Согласно генеральному плану, они должны быть также переселены в Западную Сибирь. Следует исходить из того, что белорусы являются наиболее безобидным и поэтому самым безопасным для нас народом из всех народов восточных областей. Даже тех белорусов, которых мы не можем по расовым соображениям оставить на территории, предназначенной для колонизации нашим народом, мы можем в большей степени, чем представителей других народов восточных областей, использовать в своих интересах. Земля Белоруссии скудна. Предложить им лучшие земли — это значит примирить их с некоторыми вещами, которые могли бы их настроить против нас. К этому, между прочим, следует добавить, что само по себе русское и в особенности белорусское население склонно менять насиженные места, так что переселение в этих областях не воспринималось бы жителями так трагично, как, например, в Прибалтийских странах. Следовало бы подумать также над тем, чтобы переселить белорусов на Урал или в районы Северного Кавказа; которые частично могли бы также являться резервными территориями для европейской колонизации.

- 1. Якімі метадамі фашысцкае кіраўніцтва планавала ўсталёўваць «новы парадак» на акупіраваных тэрыторыях?
- 2. Якія змены ў адукацыі і культуры планаваліся на акупіраваных тэрыторыях? Дайце ацэнку дзеянням фашысцкага кіраўніцтва ў гэтых галінах.
- 3. Якія былі планы нацысцкай Германіі адносна Беларусі і яе жыхароў?

Из записки секретаря ЦК КП(б)Б, члена Военного совета Западного фронта П. К. Пономаренко И. В. Сталину. 19 июля 1941 г.

Товарищу Сталину И. В.

На занятой территории Белоруссии немцы начинают организованно грабить хлеб, скот и т.д. Керосин забирают чуть ли не из ламп. Все шире становятся зверские расправы с населением <...>.

В Слуцке и некоторых других местах уже организованы концентрационные лагеря. За проволоку загоняют всех трудоспособных, кормят похлебкой из конины 1 раз в 2 дня, готовят для уборки урожая, дорожных и других работ. За малейшее проявление недовольства или отказ от выдачи коммунистов или партизан, не говоря уже о выступлениях крестьян против немцев, деревни сжигаются дотла.

По линии Бреста уже работают филиалы гестапо, готовят списки для широких арестов. Оставшиеся семьи активистов и работников расстреливают прямо на улицах.

При этом ведомство Геббельса изощряется в способах пропаганды с целью умиротворения. Например, захватывают в плен раненого командира или красноармейца и подстраивают так, чтобы на глазах у населения была оказана тщательная медицинская помощь. При этом выказывают массу признаков участия. Затем провожают, чтобы как бы показать дорогу к санитарному поезду или легкораненым на свою территорию, а за селом зверски срывают ими же наложенные повязки и расстреливают. Печатают большое количество листовок и даже плакатов с изображением действия всех видов немецкого оружия и с прославляющим его текстом.

Подавляющее большинство крестьян тяжело переживает утрату советской власти, оказывает огромную помощь партизанам, выходящим из окружения нашим частям, группам и одиночкам, всё дают для их питания и провожают к своим.

Начинается действительно широкое партизанское движение. Существуют многочисленные отряды, вредят немцам и в одиночку.

Немцы боятся останавливаться на ночлег в лесу, ночуют в поле, и если поля нет, то лес предварительно тщательно простреливают, а потом останавливаются.

В противовес немцы пытаются создать отряды из белогвардейцев и остатков кулачества, чтобы действиями этих мерзавцев дискредитировать партизан.

► Ахарактарызуйце акупацыйны рэжым. Дайце ацэнку дзеянням акупантаў.

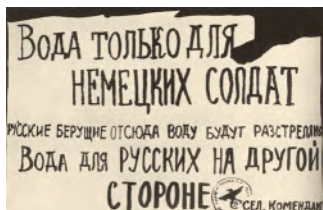
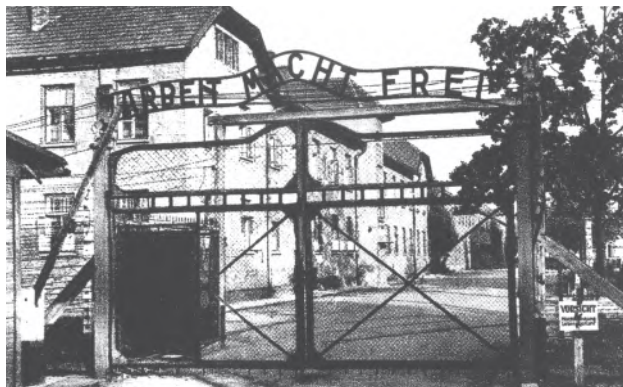
§ 8. ПАЛІТЫКА ГЕНАЦЫДУ, РАБАВАННЯ І НАСІЛЛЯ

Успомніце

- Што ўяўляў сабой «новы парадак», які гітлераўскае камандаванне ўсталёўвала на акупаваных тэрыторыях?
- Якія планы мела гітлераўскае камандаванне ў дачыненні да насельніцтва Усходняй Еўропы і СССР? Які лёс чакаў беларусаў?

На захопленай агрэсарамі тэрыторыі СССР да вайны пражывала каля 80 млн чалавек. У ваенныя гады 25 млн чалавек эвакуіраваліся на ўсход. У Беларусі пад акупацыяй апынулася каля 8 млн жыхароў, а таксама каля 900 тыс. савецкіх ваеннапалонных. Тры гады яны вымушаны былі цяпець масавы тэрор, разбурэнні гарадоў і вёсак, здзекі, гвалт і галечу.

► Уваход у канцэнтрацыйны лагер Асвенцім. Над варотамі надпіс: «Arbeit macht frei» — «Праца робіць свабоднай»

► Адна са шматлікіх абвешчак мясцовых камандантаў

► Толя Маркавец каля забітай маці. Азарыцкі лагер смерці. Палеская вобласць. 1944 г.

Палітыка генацыду. На акупіраванай тэрыторыі германскія агрэсары праводзілі мэтанакіраваную палітыку *генацыду* беларускага народа. Генеральнай Асамблеяй ААН у 1948 г. была прынята рэзалюцыя, у якой генацыд вызначаецца як «наступныя дзеянні, якія здзяйсняюцца з намерам знішчыць, цалкам або часткова, якую-небудзь нацыянальную, этнічную, расавую ці рэлігійную групу як такую:

- забойства членаў такой групы;
- прычыненне сур'ёзных цялесных пашкоджанняў або разумовага расстройства членам такой групы;
- наўмыснае стварэнне для якой-небудзь групы такіх жыццёвых умоў, якія разлічаны на поўнае ці частковае фізічнае знішчэнне яе;
- меры, разлічаныя на прадухіленне дэтаражэння ў асяроддзі такой групы;
- гвалтоўная перадача дзяцей з адной чалавечай групы ў іншую».

Першым крокам акупантаў на захопленай тэрыторыі стала ўвядзенне абмежаванняў грамадзянскіх свабод мясцовага насельніцтва. Было абвешчана надзвычайнае становішча. Усё насельніцтва падлягала абавязковаму ўліку. Забаранялася дзейнасць усіх арганізацый, правядзенне мітынгаў і сходаў. Уводзіўся прапускны рэжым, дзейнічаў каманданцкі час. З першых дзён акупацыі германскія агрэсары ўчынялі масавыя забойствы камуністаў, кам-

самольцаў, актывістаў савецкай улады, прадстаўнікоў інтэлігенцыі, усіх, хто ўяўляў «небяспеку» і адмоўна ставіўся да выканання загадаў нямецкіх улад. З асаблівай жорсткасцю знішчалася «расава шкодная» частка насельніцтва: яўрэі, цыганы, славяне, фізічна і псіхічна хворыя. У 1939 г. А. Гітлер заяўляў: «Пасля планаванага паражэння СССР павінна пачацца вынішчэнне славянскага насельніцтва ў такіх памерах, што фізічнае знішчэнне яўрэяў неабходна разглядаць толькі як эксперымент для падобных кампаній у будучыні».

У мэтах захавання памяці аб мільёнах савецкіх грамадзян, якія сталі ахвярамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, а таксама недапушчэння спроб фальсіфікацыі падзей і вынікаў Другой сусветнай вайны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкам 5 студзеня 2022 г. быў падпісаны закон «Аб генацыдзе беларускага народа».

Для падтрымання парадку на акупіраванай тэрыторыі актыўна прыцягваліся ваенна-паліцэйскія фарміраванні шэрагу еўрапейскіх краін. Карныя фарміраванні ствараліся таксама з ліку ўкраінцаў, латышоў, эстонцаў, літоўцаў і іншых народаў Савецкага Саюза. Напрыклад, пасля Курскай бітвы на тэрыторыю Беларусі вымушаны былі эвакуіравацца каля 400 тыс. членаў ваенна-паліцэйскіх фарміраванняў і іх сем'яў, якія супрацоўнічалі з акупантамі. Гэтыя велізарныя ваенна-паліцэйскія сілы калабарацыяністаў удзельнічалі ў правядзенні карных аперацый, выяўленні і знішчэнні «палітычна небяспечных» асоб.

Масавое знішчэнне людзей ажыццяўлялі асобы аператыўных падраздзяленняў — айнзацгрупы, якія падзяляліся на спецыяльныя і аператыўныя каманды. На акупіраванай тэрыторыі СССР дзейнічалі чатыры айнзацгрупы: «А», «В», «С» і «D». У кожнай групе налічвалася да 1200 чалавек. З іх 350 членаў СС, 100 членаў гестапа, 80 — мясцовай паліцыі, 130 — паліцыі парадку, 40–50 супрацоўнікаў крымінальнай паліцыі, 30–50 супрацоўнікаў СД, 150 шафёраў.

Захопнікі стварылі сістэму турмаў і *канцэнтрацыйных лагераў*, дзе без суда і вызначэння тэрміну зняволення знаходзіліся сотні тысяч людзей.

Палонных утрымлівалі ў непрыстасаваных для жыцця памяшканнях, часта пад адкрытым небам. Рацыён харчавання быў бедным. З 3,4 млн салдат і афіцэраў Чырвонай Арміі, якія трапілі ў нямецкі палон у 1941 г., да студзеня 1942 г. дажылі толькі 1,4 млн чалавек. Астатнія былі знішчаны або сталі ахвярамі эпідэміі, голаду і холаду.

У Беларусі дзейнічала больш за 260 канцэнтрацыйных лагераў смерці, іх філіялаў і аддзяленняў. Адзін з першых лагераў на тэрыторыі Беларусі быў створаны ў вёсцы Дразды паблізу Мінска. На 10 ліпеня 1941 г. у ім утрымлівалася каля 100 тыс. ваеннапалонных і 40 тыс. грамадзянскіх палонных ва ўзросце ад 15 да 60 гадоў. Самым буйным не толькі ў Беларусі, але і на ўсёй захопленай савецкай тэрыторыі з'яўляўся Трасцянецкі лагер смерці, дзе было знішчана больш за 206,5 тыс. чалавек. Толькі ў Мінску і яго прыгарадах дзейнічала каля 10 месцаў прымусявага

▼ Найбольш буйныя канцэнтрацыйныя лагеры і месцы масавага знішчэння савецкіх грамадзян на акупіраванай тэрыторыі Беларусі

Дзмітрый Міхайлавіч Карбышаў (1880–1945)

Генерал-лейтэнант інжынерных войск, доктар ваенных навук, прафесар, Герой Савецкага Саюза (1946). Удзельнік руска-японскай, Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў. У чэрвені 1941 г. інспектаваў будаўніцтва ваенных умацаванняў у раёне Гродна і Бела-стоцкай вобласці. У баях пры выхадзе з акружэння пад Магілёвам быў цяжка кантужаны і трапіў у палон. Прайшоў берлінскую і нюрнбергскую турмы і шэраг лагераў смерці. Вёў антыфашысцкую агітацыю сярод ваеннапалонных, удзельнічаў у стварэнні падпольных груп. У канцлагеры Майтхаўзен закатаваны фашыстамі.

Вайна на экране

Спіс Шындлера (рэж. Сцівен Спілберг, 1993)

► Што новага для сябе вы даведаліся з гэтага фільма? Як вы думаеце, чаму рэжысёр адмовіўся ад ганарару за гэты фільм?

ўтрымання і масавых забойстваў. Адным з іх быў лагер для ваеннапалонных, створаны ў канцы жніўня 1941 г. каля вёскі Масюкоўшчына побач з чыгункай Мінск — Маладзечна. Больш за 80 000 савецкіх ваеннапалонных загінулі ў гэтым лагеры.

Трагічны лёс напаткаў яўрэяў. Знішчэнне нацыстамі ў гады Другой сусветнай вайны яўрэйскага насельніцтва Еўропы атрымала назву *«халакост»*. За перыяд вайны было знішчана больш за 600 тыс. беларускіх яўрэяў.

У большасці буйных гарадоў і раённых цэнтраў вылучаліся спецыяльныя кварталы для пражывання і знішчэння яўрэйскага насельніцтва — *гета*. Тэрыторыя гета, як правіла, агароджвалася калючым дротам, ахоўвалася войскамі і паліцыяй.

У Беларусі было створана больш за 110 гета. Найбольш буйныя знаходзіліся ў Мінску, Гродне, Бабруйску, Баранавічах, Брэсце, Пінску, Слоніме, Гомелі. Так, у мінскім гета ўтрымлівалася каля 80 тыс. яўрэяў, у тым ліку больш за 7 тыс. вывезеных з Германіі, Аўстрыі і Чэхіі. Вялікая частка вязняў Мінскага, Полацкага і іншых гета і яўрэяў Еўропы была знішчана ў Трасцянецкім лагеры смерці.

Карныя аперацыі. Жорсткасць акупацыйнага рэжыму пастаянна ўзмацнялася. Знішчаліся цэлыя раёны, якія ператвараліся ў «зоны пустыні». У мэтах барацьбы з антыгерманскім супраціўленнем, падаўлення камуністычнай ідэалогіі і застрашвання насельніцтва шырока выкарыстоўваліся карныя аперацыі.

Мемарыяльны комплекс
«Трасцянец». «Брама памяці».
Мінскі раён

За час акупацыі Беларусі захопнікамі было праведзена больш за 140 значных карных аперацый. Першая — «Прыпяцкія балоты» — адбылася ў ліпені — жніўні 1941 г. на тэрыторыі Брэсцкай, Мінскай, Пінскай і Палескай абласцей. Падчас гэтай аперацыі фашысты расстралялі 13 788 чалавек, спалілі шмат вёсак.

Найбольш буйнымі карнымі аперацыямі з’яўляліся «Арол», «Трохвугольнік», «Чароўная флейта», «Котбус», «Герман». У справядачы аб выніках аперацыі «Герман», праведзенай у ліпені — жніўні 1943 г. на тэрыторыі Валожынскага, Івянецкага, Любчанскага, Навагрудскага і Юрацішкаўскага раёнаў, К. фон Готберг паведамляў у Берлін, што забіта 4280 чалавек і ўзята ў палон у якасці працоўнай сілы 20 944, у тым ліку 4180 дзяцей. Акупанты рэквізавалі больш за 100 сельскагаспадарчых машын, вялікую колькасць буйной і дробнай жывёлы, збожжа, прадуктаў харчавання.

Нямецка-фашысцкія акупанты жорстка распраўляліся з мірным насельніцтвам. Гітлераўцы нярэдка заганялі людзей у будынкі, зачынялі дзверы і падпальвалі. Людзі паміралі пакутніцкай смерцю. Многія населеныя пункты знішчаліся па некалькі разоў. Так, у Віцебскай вобласці 243 вёскі спальваліся двойчы, 83 — тройчы, 22 — чатыры і больш разоў; у Мінскай — 92 населеныя пункты двойчы, 40 — тройчы, 16 — чатыры і больш разоў.

Увесь свет ведае сёння пра трагедыю вёскі Хатынь, у якой **22 сакавіка 1943 г.** было жывымі спалена 149 чалавек, з іх 76 дзяцей. У карнай аперацыі ўдзельнічалі 118-ы батальён, які складаўся ў асноўным з украінцаў, і асобы батальён СС «Дырлевангер», які праславіўся нечуванай жорсткасцю. З ахопленняга полымем будынка жывым удалося вырвацца толькі 56-гадоваму Іосіфу Камінскаму. Ён паспрабаваў вынесці і свайго параненага сына, але не змог яго выратаваць.

Вёска Ала Светлагорскага раёна Гомельскай вобласці да вайны налічвала 34 двары, 168 жыхароў. Да студзеня 1944 г. у яе былі пераселены жыхары вёсак цяперашняга Светлагорскага і Жлобінскага раёнаў. Раніцай 14 студзеня 1944 г. нямецкі карны атрад разам з вайскавай часцю акружыў

► Мемарыяльны комплекс Ала.
Урочышча Ала, Светлагорскі
раён Гомельскай вобласці

вёску. Людзей заганялі ў хаты, якія затым падпальвалі. Тых, хто спрабаваў уцячы, расстрэльвалі з кулямётаў і аўтаматаў, кідалі ў агонь жывымі. Было забіта 1758 мірных жыхароў, з іх 100 мужчын, 508 жанчын, 950 дзяцей. Пасля Вялікай Айчыннай вайны вёска Ала не адраділася. Спаленая зямля вёскі Ала знаходзіцца на могілках вёсак у мемарыяльным комплексе «Хатынь».

Нямецка-фашысцкія агрэсары не ведалі літасці. Яны выкарыстоўвалі дзяцей, асабліва з дзіцячых дамоў, у якасці донараў. На тэрыторыі Беларусі было створана 14 лагераў, у якіх утрымліваліся дзеці. Мясцовае насельніцтва выкарыстоўвалася для расчысткі замініраваных участкаў, было жывым шчытом у баявых аперацыях супраць партызан і войск Чырвонай Арміі. За гады Вялікай Айчыннай вайны Беларусь страціла каля 3 млн мірных жыхароў.

Эканамічная палітыка нямецка-фашысцкіх акупацыйных улад. Адною з трагічных старонак Вялікай Айчыннай вайны стала дэпартацыя насельніцтва на прымусовыя работы ў Германію, Аўстрыю, Чэхію, Францыю і іншыя краіны. Усяго было гвалтоўна вывезена 5,3 млн чалавек, у тым ліку каля 400 тыс. з Беларусі.

Згодна з расавай дактрынай, выхадцы з Усходняй Еўропы лічыліся ніжэйшай катэгорыяй замежнай рабочай сілы. За 1–3 рэйхсмаркі ў тыдзень, 150 г хлеба і міску баланды дарослых і дзяцей прымушалі па 12–14 гадзін у суткі выконваць цяжкую некваліфікаваную працу на прамысловых і ваенных, дзяржаўных і прыватных прадпрыемствах, на будаўніцтве і ў сельскай гаспадарцы. За невыкананне заданняў ім як сабатажнікам пагражала турэмнае зняволенне або расстрэл.

Мемарыяльны комплекс
«Помнік дзецям — ахвярам
Вялікай Айчыннай вайны
(1941–1945 гг.)» у вёсцы
Чырвоны Бераг Жлобінскага
раёна

► Карнікі на беларускай зямлі. За час акупацыі разбурана і спалена больш за 9200 сёл і вёсак, у тым ліку 5295 населеных пунктаў знішчаныя разам з усім ці часткай насельніцтва

Эканамічныя і прыродныя рэсурсы захопленых рэгіёнаў былі абвешчаны ўласнасцю нацысцкай Германіі. У студзені 1942 г. была прынята дырэктыва аб абавязковым аднаўленні гаспадаркі. У першую чаргу наладжваліся дзейнасць энергетычных прадпрыемстваў, здабыча торфу, вугалю, нафты, вытворчасць каўчуку, нарыхтоўка драўніны, рамонт дарог і аэрадромаў.

Аб сутнасці эканамічнай палітыкі ва Усходняй Еўропе можна судзіць па патрабаванням рэйхсмаршала Г. Герынга да рэйхскамісараў у жніўні 1942 г.: «Вы накіраваны туды для таго, каб працаваць на дабрабыт нашага народа, а для гэтага неабходна забіраць усё магчымае. Пры гэтым мне абсалютна ўсё роўна, калі вы мне скажаце, што людзі акупіраваных абласцей паміраюць з голаду. Хай паміраюць, абы толькі былі жывыя немцы. Я зраблю ўсё — я прымушу выканаць пастаўкі, якія на вас ускладваю, і калі вы гэтага не зможаце зрабіць, тады я пастаўлю на ногі органы, якія пры любых абставінах вытрасуць гэтыя пастаўкі». Уведзеныя акупацыйнымі ўладамі нормы харчавання не маглі падтрымліваць у належным стане біялагічнае існаванне чалавека, не кажучы пра яго працаздольнасць. Матэрыяльнае становішча, жыццёвы ўзровень насельніцтва рэзка знізіліся за тры гады фашысцкай акупацыі. Ва ўмовах пастаяннага падатковага прэса, фактычнага рабавання сельскае насельніцтва вельмі хутка апынулася на мяжы поўнай галечы. Яшчэ горшым было становішча жыхароў гарадоў. Нават тыя, хто здольны быў працаваць, пакутавалі ад голаду. Нярэдкамі былі выпадкі, калі знясіленыя рабочыя без прытомнасці падалі каля станкоў. Разруха, голад, пераследы акупантаў гналі людзей з горада ў вёску. Разам са стратамі ад фашысцкага генацыду, дэпартацыі ў Германію, а таксама з эвакуацыяй і мабілізацыяй у воінскія адзінкі гэта стала прычынай таго, што да лета 1944 г. у Віцебскай вобласці засталася 27 %, у Палескай — 29 %, у Магілёўскай — 35 % даваеннага гарадскога насельніцтва.

На акупіраваных тэрыторыях з’явілася шмат фірмаў, канцэрнаў, гаспадарчых каманд, якія займаліся рэквізіцыяй прамысловай прадукцыі, харчавання, сыравіны і культурных каштоўнасцей. Уводзілася абавязковая працоўная павіннасць. Да яе выканання было прыцягнута каля 22 млн чалавек.

У Беларусі па падліках гісторыкаў агульная колькасць мясцовага насельніцтва, уключаючы каля 400 тыс. беларускіх оstarбайтараў, прыцягнутага ў рознай ступені і розных формах на працягу трох гадоў германскай акупацыі да выканання абавязковай прымусовай рабскай працы, складала больш за 2 млн чалавек.

Добраахвотна пакідаць працоўнае месца забаранялася. Непадпарадкаванне разглядалася як сабатаж, а парушальнікі караліся штрафам у неабмежаванай суме, адпраўкай у лагер прымусовых работ, у больш цяжкіх выпадках — турмой ці катаргай. Акупацыйныя ўлады выкарыстоўвалі і больш жорсткія меры пакарання, чым штраф ці турэмнае заключэнне. Пакаранне распаўсюджвалася не толькі на парушальніка загаду, але і на членаў яго сям’і. Так, згодна з загадам каменданта крэпасці г. Брэста генерал-лейтэнанта Шэлера ад 6 красавіка 1944 г., «асобы, якія ўхіляюцца ад рэгістрацыі і якія не з’яўляюцца своєчасова на азначанае месца працы, самавольна адлучаюцца з працы або сабатуюць працу, будуць накіраваныя ў лагер прымусовых работ, а пры цяжкіх парушэннях будзе прымяняцца Смяротнае Пакаранне (выдзелена ў дакуменце). Сем’і тых, хто ўхіляецца ад працы, будуць эвакуіраваны з Брэста, калі яны сваім удзелам у сабатажы не заслужылі больш цяжкую кару».

Каардынацыю выканання акупацыйных эканамічных планаў ажыццяўлялі шматлікія канторы Цэнтральнага гандлёвага таварыства «Усход», гаспадарчыя аддзелы камісарыятаў і ўпраў, а таксама біржы праца.

У сельскай гаспадарцы на аснове былых калгасаў і саўгасаў акупанты арганізоўвалі так званыя абшчынныя гаспадаркі, дзяржаўныя маёнткі, земскія двары і дробныя прадпрыемствы. Насельніцтва павінна было плаціць непасільныя грашовыя і натуральныя падаткі. Аднак рэалізаваць эканамічную палітыку ў поўным аб’ёме захопнікі не змаглі, бо большая частка насельніцтва ставілася да яе негатыўна.

У пачатку акупацыі натуральны падатак складаў 3–4 ц збожжа з гектара, 350 л малака з кожнай каровы, 100 кг свініны з аднаго двара, 35 яек ад кожнай курыцы, 6 кг птушкі з двара, 1,5 кг воўны з кожнай авечкі. Акрамя асноўных спаганяўся падушны падатак: у сярэднім 100 руб. на чалавека. Падаткі пастаянна павялічваліся. Насельніцтва адмаўлялася іх выплачваць, і акупанты павінны былі выкарыстоўваць узброеную сілу. Толькі з 25 мая па 17 чэрвеня 1944 г. у Беларусі было праведзена каля 40 спецыяльных аперацый, падчас якіх у сялян было рэквізавана 3799 коней, 6968 кароў, 10 323 т бульбы, 746 т збожжа.

► Так акупанты збіралі натуральны падатак у жыхароў Беларусі

Адной з важных форм барацьбы супраць акупацыйнага рэжыму на захопленых тэрыторыях СССР з'яўлялася масавае супраціўленне насельніцтва эканамічным і палітычным планам германскіх улад. Жыхары гарадоў і вёсак усімі магчымымі сродкамі зрывалі мерапрыемствы захопнікаў па аднаўленні прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Многія ўхіляліся ад выканання працоўнай павіннасці, адмаўляліся вербавацца на працу ў «трэці рэйх». Рабочыя многіх прадпрыемстваў па магчымасці псавалі абсталяванне, выводзілі з ладу станкі, прылады працы, тэхніку.

Палітыка акупантаў у галіне ідэалогіі і культуры. Яшчэ да нападу на СССР 30 сакавіка 1941 г. адбылося сакрэтнае пасяджэнне германскага ваенна-палітычнага кіраўніцтва, дзе А. Гітлер адназначна сфармуляваў мэты ў дачыненні да ідэалагічных праціўнікаў і запатрабаваў знішчыць бальшавіцкіх камісараў і камуністычную інтэлігенцыю. Гэта былі не толькі прапагандысцкія заявы, але і своеасаблівая праграма дзеянняў. З гэтай мэтай яшчэ да пачатку ваеннага паходу на СССР была створана так званая Асобая пошукавая кніга СССР, у якой прыводзіўся пералік кіруючых асоб, якія падлягалі знішчэнню ў першую чаргу. У гэты спіс былі ўнесены дзяржаўныя і партыйныя лідары, кіраўнікі гаспадарчых аб'ектаў СССР, камісары Чырвонай Арміі, работнікі культуры. Ставілася мэта фізічнага знішчэння не толькі прадстаўнікоў савецкай палітычнай эліты, але і дзеячаў нацыянальнай культуры. Згодна з загадам № 14 начальніка службы бяспекі рэйха ад 29 кастрычніка 1941 г., палітычная эліта СССР у самых кароткіх тэрмінах павінна была быць фізічна ліквідавана. Зразумела, толькі рэпрэсіўнымі метадамі рэалізаваць акупацыйную палітыку было складана. Каб прыцягнуць мясцовых жыхароў на свой бок, захопнікі і лідары беларускага калабарацыянізму рабілі некаторыя спробы па арганізацыі сацыяльнага і культурна-грамадскага жыцця. За лаяльнае стаўленне да акупацыйных улад мяс-

цоваму насельніцтву абяцаліся выплаты матэрыяльнай дапамогі, невялікіх пенсій. Адкрываліся школы, дзіцячыя сады, установы культуры і цэрквы. Рабілася гэта з мэтай узмацнення ідэалагічнага ўплыву і, вядома ж, пад жорсткім кантролем акупантаў.

30 жніўня 1942 г. адбыўся Усебеларускі сабор праваслаўнай царквы. Аднавілі працу 1044 праваслаўныя прыходы, дзейнічалі 3 манастыры. Былі адкрыты касцёлы ў Мінску, Магілёве, Барысаве, Беразіне, Заслаўі, Лагойску, Уздзе. Дазвалялася дзейнасць уніяцкай царквы і некаторых сектанцкіх абшчын. Ажыццяўлялася падрыхтоўка святароў. Аднак большасць беларускага духавенства не пайшла на супрацоўніцтва з акупантамі і падтрымала партызанскі і падпольны рух у Беларусі. Формы дапамогі былі рознымі: забеспячэнне прадуктамі, прадастаўленне прытулку для адпачынку партызан, лячэнне параненых, афармленне дакументаў і фіктыўных даведак, укрыццё моладзі, удзел у разведцы. Усякая сувязь з партызанамі жорстка каралася акупацыйнай уладай. Гітлераўцы бязлітасна спальвалі цэрквы, расстрэльвалі святароў, калі падозравалі іх у сувязях з партызанамі.

Германская адміністрацыя імкнулася прадэманстраваць жыхарам захопленых рэгіёнаў перавагу нацыянал-сацыялістычнай ідэалогіі, дасягненні ў галіне нямецкай культуры. На захопленай тэрыторыі выдавалася і распаўсюджвалася вялікая колькасць газет, часопісаў і ўлётак. Широка прапагандавалася вызваленчая місія вермахта, яго жаданне адрадіць беларускую нацыянальную культуру.

Навязваліся новыя святы, такія як дзень нараджэння фюрэра, гадавіны напаўнення Германіі на СССР. Увесь комплекс культурна-масавай, агітацыйна-прапагандысцкай і рэлігійнай дзейнасці быў накіраваны на ўмацаванне акупацыйнага рэжыму і насіў адкрыта антысавецкі характар. Мэтай яго было садзейнічанне рэалізацыі ваенна-эканамічных планаў нацысцкай Германіі. Аднак разгорнутая нацыстамі ідэалагічная апрацоўка мясцовага насельніцтва не знаходзіла шырокай падтрымкі з боку беларускіх людзей. Жорсткасць і масавы гвалт над мірнымі жыхарамі сведчылі аб фальшывасці і супярэчлівасці прапагандысцкіх ідэй акупантаў. Нават аналітыкі нямецкіх спецслужбаў вымушаны былі прызнаваць слабую дзейнасць прапагандысцкіх акцый. У адным з іх паведамленняў у пачатку 1942 г. адзначалася, што «калі некаторы час пасля акупацыі Беларусі ў насельніцтва існавала перакананне, што Германія нават у цяжкіх умовах, але ўсё ж пераможа, то сёння ад такога меркавання, за выключэннем некаторых выпадкаў, не засталася і следу».

Больш жорсткі характар акупацыйнага рэжыму на тэрыторыі рэспублікі ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі СССР пацвярджае і нямецкі гісторык Б. К'яры, які адзначае, што «ў Беларусі з самага пачатку нямецкай акупацыі дамінантай стала знішчэнне людзей, голад, тэарыстычная ў сваёй сутнасці нямецкая структурная палітыка. Краіна была жажлівым прыкладам таго, як шчыльна перапляталіся ваеннае гаспадарка, сельскагаспадарчая

вытворчасць і магчымасці забеспячэння харчавання з мэтай нямецкага ваеннага паходу, расісцкай вайной на знішчэнне».

Пытанні і заданні

1. Якія наступствы для Беларусі мела палітыка генацыду, якая праводзілася нацысцкай Германіяй?
2. Ці можна дэпартацыю грамадзянскага насельніцтва на прымусовыя работы ў Германію разглядаць толькі з эканамічнага пункту гледжання? Якімі былі ўмовы жыцця і прававое становішча працоўных з Усходняй Еўропы?
3. Якую мэту пераследвала германскае камандаванне, ажыццяўляючы на тэрыторыі СССР палітыку тэрору?
4. Чаму на тэрыторыі Беларусі быў усталяваны больш жорсткі характар акупацыйнага рэжыму ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі СССР?
5. А. Гітлер так вызначыў рэлігійную палітыку нямецка-фашысцкіх улад: «Мы павінны пазбягаць таго, каб адна царква задавальняла рэлігійныя патрэбы вялікіх раёнаў, і кожная вёска павінна быць ператворана ў незалежную секту. Наша палітыка на шырокіх прасторах павінна заключацца ў заахвочванні любой і кожнай формы раз'яднання і расколу». Якая роля адводзілася царкве ў акупацыйнай палітыцы нямецка-фашысцкіх улад?

Ствараем летапіс вайны

► Даведайцеся пра жыццё людзей, якія трапілі ў месцы прымусовага ўтрымання або былі гвалтоўна вывезены на працу ў Германію.

1. Из Докладной записки министерального советника Дорша рейхслейтеру Розенбергу о лагере военнопленных и гражданских лиц в гор. Минске. 10 июля 1941 г.

В лагере для военнопленных в Минске <...> находится приблизительно 100 тыс. военнопленных и 40 тыс. гражданских пленнх. Пленные, загнанные в это тесное пространство, едва могут шевелиться и вынуждены отправлять естественные потребности там, где стоят. Этот лагерь охраняется командой кадровых солдат численностью около одной роты. Охрана лагеря такой малочисленной командой возможна только при условии применения самой жестокой силы.

Военнопленные, проблема питания которых едва ли разрешима, живут по 6—8 дней без пищи, в состоянии животной апатии, вызванной голодом, и у них одно стремление — достать что-либо съедобное. Гражданские пленные в возрасте от 15 до 50 лет — жители Минска и его окрестностей. Эти гражданские пленные снабжаются питанием своими родственниками. Правда, питание получают только те, родственники

которых с утра до вечера стоят с продуктами в бесконечных очередях, тянущихся к лагерю <...>.

По отношению к пленным единственно возможный язык слабой охраны, сутками несущей бессменную службу, — это огнестрельное оружие, которое она беспощадно применяет <...>.

Поскольку в ближайшем будущем не может быть и речи о смягчении положения или рассредоточении пленных по различным лагерям, следует немедленно объявить строгий карантин в массовом лагере Минска, который, вероятно, будет не единственным.

2. Из распоряжения полевой комендатуры. 19 июля 1941 г.

1. С изданием настоящего распоряжения в г. Минске выделяется специальная часть города исключительно для расселения евреев.

2. Все еврейское население города Минска в течение 5 суток после оглашения настоящего распоряжения обязано переселиться в еврейский район. Если кто из евреев после истечения этого срока будет обнаружен вне еврейского района, то будет арестован и строго наказан.

3. Переселяемым разрешается брать с собой свое личное имущество <...>.

4. Еврейский район ограничивается следующими улицами: Колхозный переулок, ул. Колхозная, река Свислочь, ул. Немига, исключая православную церковь, ул. Республиканская, ул. Шорная, ул. Коллекторная, Мельничный переулок, ул. Перекопская, ул. Низовая, Еврейское кладбище, ул. Обувная, 2-й Опанский переулок, ул. Заславльская до Колхозного переулка.

5. После окончания переселения еврейский жилой район должен быть обнесен каменной стеной и огражден от остальной части города. Стена должна быть воздвигнута жителями еврейского района <...>.

6. Пребывание вне еврейского района мобилизованным в рабочие команды евреям запрещается. Рабочие команды покидают еврейский район только со специальным направлением к месту работы, выдаваемым Минской городской управой. За нарушение настоящего распоряжения — расстрел.

7. Вход и выход евреям в еврейский район разрешается только по улицам Опанского и Островского. Перелезать через стену запрещается. Немецкой охране и вспомогательной полиции отдан приказ стрелять в нарушителей.

8. В еврейский жилой район разрешается доступ лишь евреям и по служебным делам военнослужащим немецких воинских формирований и сотрудникам Минской городской управы.

9. На еврейский совет наложен заем в 30 000 червонцев на компенсацию расходов, связанных с переселением <...>.

3. Из доклада Брестской областной комиссии о зверском истреблении и угоне на каторжные работы мирного населения гитлеровскими захватчиками в период фашистской оккупации с июня 1941 по июль 1944 г. 1 марта 1945 г.

За период оккупации территории области немецко-фашистскими захватчиками убито и замучено 159 526 мирных советских граждан и 38 858 военнопленных. Более 30 тыс. советских граждан угнано в немецкое рабство.

Гитлеровцы на территории области организовали места массового истребления мирного населения (урочище Бронная Гора Березовского района, где расстреляно более 50 тыс. советских граждан различных возрастов и национальностей).

В мест. Домачево гитлеровцы 23 сентября 1942 г. расстреляли всех 54 детей, оставшихся в детском доме, и воспитательницу Грохольскую. Всего по области немецкими захватчиками уничтожено 44 953 детей и подростков <...>.

Немцы в своей звериной злобе к белорусскому народу уничтожали, живыми сжигая в огне, целые семьи. Так, 17 марта 1943 г. немцами полностью сожжена дер. Зыбайлы Коссовского района. Живые люди целыми семьями были заперты в своих домах и сожжены, а тот, кто пытался бежать, вылавливался и живым бросался в огонь <...>.

На основании произведенных расследований комиссией учтено, что гитлеровцами в Брестской обл. сожжено 949 чел. мирных советских граждан, в том числе более 300 чел. детей.

В рабочем поселке Томашовка Домачевского района фашисты создали гетто, куда согнали все еврейское население в количестве более 2 тыс. чел., а в конце июля 1942 г. немецкие изверги произвели массовое уничтожение населения гетто <...>. Много советских людей было отравлено ядовитыми газами в закрытом специально устроенном автомобиле <...>.

Больных, измученных каторжным трудом и условиями жизни в Германии, немцы вывозили из Германии и помещали в лагерь <...>. Режим в лагерях ничем не отличался от немецких лагерей для военнопленных. Людей держали за двойным забором [из] колючей проволоки. За попытку выбраться из лагеря многие были расстреляны <...>.

Выздоровливающих было мало, но их снова отправляли в Германию на каторжные работы.

Несмотря на жестокий террор, немцам не удалось сломить волю белорусского народа к борьбе за свободную жизнь. Население уходило в леса и мстило немецким захватчикам за злодеяния, совершенные немцами на белорусской земле.

- ▶ 1. Чаму яўрэі высяляліся ў асобныя раёны? Якую назву атрымалі раёны для пражывання яўрэяў? Якую назву атрымала ў гістарыяграфіі масавае знішчэнне яўрэяў у гады Другой сусветнай вайны?
- 2. Ахарактарызуйце праявы дыскрымінацыі і генацыду насельніцтва на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Дайце ім ацэнку.

Из Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 г.

Договаривающиеся стороны,

принимая во внимание, что Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций в своей резолюции 96 (I) от 11 декабря 1946 года объявила, что геноцид является преступлением, нарушающим нормы международного права и противоречащим духу и целям Организации Объединенных Наций, и что цивилизованный мир осуждает его,

признавая, что на протяжении всей истории геноцид приносил большие потери человечеству, и

будучи убежденными, что для избавления человечества от этого отвратительного бедствия необходимо международное сотрудничество, соглашаются, как это предусмотрено ниже.

Статья I. Договаривающиеся стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или военное время, является преступлением, которое нарушает нормы международного права и против которого они обязуются принимать меры предупреждения и карать за его совершение.

- ▶ 1. Чаму прынятая рэзалюцыя Генеральнай асамблеі ААН аб папярэджанні злачынства генацыду і пакаранні за яго?
- 2. У адносінах да якіх народаў быў ажыццёўлены генацыд у гады Другой сусветнай вайны? Пацвердзіце свой адказ фактамі.

§ 9. АНТЫФАШЫСЦКАЕ СУПРАЦІЎЛЕННЕ НА АКУПІРАВАНЫХ ТЭРЫТОРЫЯХ

Успомніце

- ▶ Якія прычыны выклікалі супраціўленне насельніцтва германскім агрэсарам?
- ▶ Якую ролю ў станаўленні антыфашысцкага супраціўлення на тэрыторыі СССР адыгралі дырэктыва Савета Народных Камісараў СССР і ЦК ВКП(б) ад 29 чэрвеня 1941 г. і выступленне І. В. Сталіна 3 ліпеня 1941 г.?

Насельніцтва захопленых краін Еўропы і Савецкага Саюза не падтрымлівала палітычныя і ваенна-эканамічныя планы акупантаў. Наадварот, з кожным днём расло і распаўсюджвалася антыфашысцкае супраціўленне,

прычым не толькі ў акупіраваных краінах, але і ў краінах — саюзніцах нацысцкай Германіі.

Рух Супраціўлення. Стыхійныя антыфашысцкія выступленні сталі ўспыхваць у многіх еўрапейскіх краінах з першых дзён вайны. Барацьба супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у краінах Еўропы атрымала назву **рух Супраціўлення**.

Найбольш дзейснымі формамі супраціўлення нямецка-фашысцкім агрэсарам былі партызанскі рух, падпольная барацьба, агітацыйна-прапагандысцкая дзейнасць, эканамічны сабатаж, невыкананне дырэктыўных указанняў і загадаў ваенна-акупацыйных улад. На пашырэнне і актывізацыю руху істотны ўплыў аказалі нападзенне Германіі на Савецкі Саюз, мужае супраціўленне савецкага народа і першыя перамогі Чырвонай Арміі, асабліва перамога пад Масквой.

Ужо з восені 1939 г. сталі ўзнікаць ачагі антыгерманскага супраціўлення ў Польшчы. Яно ўяўляла сабой значную сілу і развівалася ў выглядзе розных нелегальных плыняў. Польскае супраціўленне падтрымлівалася ўрадам Польшчы, які знаходзіўся ў эміграцыі спачатку ў Францыі, з 1940 г. — у Вялікабрытаніі і ўзначальваўся У. Сікорскім.

Не скарыліся і патрыёты Францыі. Сілы французскага руху Супраціўлення ў пачатку ліпеня 1941 г. аб'ядналіся ў Нацыянальны фронт, мэтай якога было вызваленне Францыі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. У маі

1943 г. быў створаны Нацыянальны савет супраціўлення, які аб'яднаў усе антыфашысцкія сілы Францыі. Узброеныя атрады арганізацыі «Франціроры і партызаны» ўключыліся ў барацьбу супраць акупантаў. Увесну 1944 г. арганізацыі французскіх патрыётаў аб'ядналіся ў войска французскіх унутраных сіл, колькасць якога дасягала амаль 500 тыс. Разам з французскімі патрыётамі змагаліся амаль 40 тыс. партызан сямнаццаці нацыянальнасцей. Сярод іх было каля трох тысяч савецкіх грамадзян, уцекачоў з нямецкіх канцлагаў і лагераў для ваеннапалонных, якія стварылі ўласныя партызанскія групы і атрады, што ўваходзілі ў склад французскіх сіл Супраціўлення.

Шырокі размах антыгерманскае супраціўленне набыло ў Югаславіі. Ужо восенню 1941 г. у атрадах югаслаўскіх партызан было каля 70 тыс. чалавек. Яны вызвалілі ад ворага шэраг раёнаў краіны. У лістападзе 1942 г. была сфарміравана Народна-вызваленчая армія Югасла-

▲ 3 мая 2005 г. на парыжскіх могілках Пер-Лашэз адкрыты помнік рускім удзельнікам руху Супраціўлення ў Францыі

Вайна на экране

«Шчыт і меч» (рэж. Уладзімір Басаў, 1968)

► Якія рысы характарызуюць галоўнага героя фільма? Як паказаны праціўнік?

віі, якая ўнесла значны ўклад у барацьбу югаслаўскага народа супраць нямецка-фашысцкіх агрэсараў. За час вайны загінула звыш 1,7 млн югаслаўскіх патрыётаў.

Антыфашысцкая барацьба разгарнулася ў Албаніі, Бельгіі, Грэцыі, Даніі, Нарвегіі, Нідэрландах, Чэхаславакіі. Патрыятычная барацьба разгортвалася нават у тых краінах, дзе дзейнічалі пранямецкія ўрады: Італіі, Аўстрыі, Румыніі, Балгарыі, Харватыі, Фінляндыі, Венгрыі. Так, на поўначы і ў цэнтры Італіі дзейнічалі партызанскія гарыбальдзійскія брыгады. Аб'яднанне італьянскіх партызан Корпус добраахвотнікаў свабоды на пачатак 1945 г. налічвала 350 тыс. чалавек. Антыфашысцкі рух Супраціўлення меў месца ў Германіі і Аўстрыі, а таксама ў нейтральных Швецыі і Швейцарыі.

У руху Супраціўлення ўдзельнічалі людзі розных сацыяльных слаёў і груп, палітычных і рэлігійных поглядаў: інтэлігенцыя і буржуазія, рабочыя і сяляне, камуністы і сацыялісты, лібералы, кансерватары і беспартыйныя, хрысціянe і мусульмане. Іх аб'ядноўвала агульная мэта — супрацьстаяць германскаму акупацыйнаму рэжыму і аднавіць нацыянальна-дзяржаўную незалежнасць. У руху Супраціўлення ўдзельнічалі каля 40 тыс. нашых суайчыннікаў.

Партызанскі рух. Найбольш шырокі размах антыфашысцкае супраціўлення набыло на акупіраванай тэрыторыі Савецкага Саюза. Найважнейшымі і найбольш дзейнымі яго формамі былі партызанскі рух і падпольная барацьба.

Партызанскія атрады ўжо ў першыя дні вайны былі арганізаваны ў Беларусі. Арганізатарамі **партызанскага руху** з'яўляліся камуністы і беспартыйныя актывісты, былыя воіны і камандзіры Чырвонай Арміі. Сярод арганізатараў першых партызанскіх атрадаў на тэрыторыі Беларусі — В.З. Корж (узначаліў атрад, які дзейнічаў у Пінскім раёне), Ц.П. Бумажкоў і Ф.І. Паўлоўскі — першыя партызаны — Героі Савецкага Саюза (атрад «Чырвоны Кастрычнік»), Д.І. Хаміцэвіч (у Любанскім раёне), Ц.Я. Ермаковіч (у Чашніцкім раёне), М.П. Шмыроў (у Суражскім раёне).

Вайна на экране

Іванова дзяцінства (рэж. Андрэй Таркоўскі, 1962)

► Чаму галоўны герой стаў партызанам? Ці можна гэтую гісторыю разглядаць як выключную для ваеннага перыяду?

Ураджэнцы Беларусі

Васіль Захаравіч Корж (партызанскі псеўданім — Камароў; 1899–1967)

Генерал-маёр, Герой Савецкага Саюза (1944). Скончыў Ваенную акадэмію Генштаба. Удзельнік партызанскага руху ў Заходняй Беларусі (1922–1925), вайны ў Іспаніі (1936–1939). З 1940 г. загадчык сектара Пінскага абкама КП(б)Б. Арганізаваў і ўзначаліў адзін з першых у Беларусі партызанскіх атрадаў. Увосень 1941 г. на чале атрада разам з партызанамі Палесся і Міншчыны прайшоў рэйдам па раёнах Палескай і Мінскай абласцей. Член Пінскага падпольнага абкама КП (б)б і камандзір Пінскага партызанскага злучэння. Пасля вайны на дзяржаўнай працы.

Партызанскі рух меў *агульнанародны характар*. Брыгады і атрады папаўняліся за кошт мясцовага насельніцтва. Партызаны абаранялі інтарэсы народа і абапіраліся на яго падтрымку. Ужо ў канцы 1941 г. у тыле ворага змагалася звыш 2 тыс. партызанскіх атрадаў агульнай колькасцю 90 тыс. чалавек, у тым ліку ў Беларусі — каля 230 атрадаў і груп агульнай колькасцю звыш 12 тыс. Нягледзячы на цяжкасці, барацьба ў тыле ворага не спынялася ні на адзін дзень, яна расла і мацнела, залучаючы ў шэрагі актыўных байцоў з фашыстамі шырокія народныя масы. Менавіта ў 1941 г. былі закладзены асновы фарміравання разрозненых, шмат у чым стыхійных акцый у першыя месяцы вайны ў шырокае супраціўленне.

Асноўнай баявой адзінкай з'яўляўся партызанскі атрад. Першапачаткова атрады былі невялікімі па колькасці — 25–70 чалавек. Паступова

Ураджэнцы Беларусі

Ціхан Піменавіч Бумажкоў (1909–1941)

Герой Савецкага Саюза (1941). У пачатку Вялікай Айчыннай вайны разам з Ф.І. Паўлоўскім быў адным з арганізатараў знішчальнага атрада, а затым на яго аснове — партызанскага атрада «Чырвоны Кастрычнік», камісарам якога ён стаў. Узаемадзейнічаючы з часткамі Чырвонай Арміі, атрад наносіў удары па тылах і штабах праціўніка, знішчаў масты. У жніўні 1941 г. быў накіраваны на Паўднёва-Заходні фронт. Загінуў у Палтаўскай вобласці.

яны разрасталіся да 100–350 чалавек. Сустрэкаліся і больш буйныя — да 800 і больш партызан. Узначальвалі кожны атрад камандзір, камісар і начальнік штаба.

На аснове асобных партызанскіх атрадаў з вясны 1942 г. пачалі стварацца *партызанскія брыгады*. Звычайна брыгада аб'ядноўвала 3–7 атрадаў агульнай колькасцю да тысячы і больш чалавек. У Магілёўскай вобласці партызанскія брыгады называліся палкамі. Кіраўніцтва брыгады звычайна складалася з камандзіра, камісара, начальніка штаба, намеснікаў камандзіра па разведцы і дыверсіям, памочніка камандзіра па забеспячэнні і медыцынскай службе, памочніка камісара па камсамоле. Першая брыгада — «гарнізон Ф. І. Паўлоўскага» — была створана на тэрыторыі Кастрычніцкага раёна Палескай вобласці ў студзені 1942 г. У Віцебскай вобласці ў красавіку 1942 г. актыўную барацьбу разгарнулі 1-я Беларуская партызанская брыгада і брыгада «Аляксея» (пазней імя А. Ф. Данукалава). Усяго на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі 199 партызанскіх брыгад і 14 палкоў.

Камандныя кадры партызанскіх атрадаў і брыгад часткова рыхтаваліся непасрэдна ў партызанскіх фарміраваннях. Многія з іх з'яўляліся былымі камандзірамі Чырвонай Арміі, якія трапілі ў акружэнне. Значная частка партызанскіх кіраўнікоў праходзілі падрыхтоўку ў савецкім тыле ў спецыяльных школах. З чэрвеня 1941 г. па красавік 1944 г. на акупіраваную тэрыторыю Беларусі былі накіраваныя

▲ Плакат «Нашы сілы незлічоныя». Мастак В. Карэцкі. 1941 г.

Фёдар Іларыёнавіч Паўлоўскі (1908–1989)

Герой Савецкага Саюза (1941). Удзельнік баёў на возеры Хасан (1938), савецка-фінляндскай вайны (1939–1940). Разам з Ц. П. Бумажковым стварыў першы партызанскі атрад «Чырвоны Кастрычнік», які неўзабаве разросся ў буйное партызанскае фарміраванне, што было вядомае як «Гарнізон Ф. І. Паўлоўскага» і кантралявала шырокія партызанскія зоны. Пасля вайны на гаспадарчай рабоце.

▲ Беларускія партызаны 98-гадовы В. І. Талаш (злева), які ўдзельнічаў у партызанскім руху яшчэ ў гады Грамадзянскай вайны, і 85-гадовы М. М. Шэшка, які для ўзбраення партызанскага атрада на месцах былых баёў сабраў больш за 100 вінтовак і шмат іншай зброі і боепрыпасаў. 1943 г.

► Партызаны прымаюць прысягу

больш за 20 050 чалавек, якія прайшлі адпаведную падрыхтоўку: падрыхтоўку, радыстаў, разведчыкаў, арганізатараў і кіраўнікоў падполля і інш.

Для ўзмацнення аператыўнага кіраўніцтва і эфектыўнага выканання баявых задач з ліку партызанскіх брыгад, палкоў і атрадаў ствараліся партызанскія злучэнні. На тэрыторыі Беларусі дзейнічала каля 40 такіх фарміраванняў.

Для каардынацыі партызанскай дзейнасці **30 мая 1942 г.** быў створаны **Цэнтральны штаб партызанскага руху (ЦШПР)** пад кіраўніцтвам **П. К. Панамарэнкі**. Партызанскія штабы былі арганізаваны ў шэрагу рэспублік і абласцей. Узначальвалі іх сакратары рэспубліканскіх камітэтаў партыі. Абласнымі пар-

► Нарада кіруючых камсамольскіх работнікаў у тыле ворага. Злева — сакратары ЦК ЛКСМБ М. В. Зімянін і К. Т. Мазураў

тызанскімі штабамі РСФСР кіравалі сакратары абкамаў партыі. **9 верасня 1942 г.** пачаў дзейнічаць **Беларускі штаб партызанскага руху (БШПР)**.

У развіцці партызанскага руху можна ўмоўна вылучыць некалькі этапаў. *Першы этап* (чэрвень 1941 — лістапад 1942 г.) — пачатковы перыяд арганізацыі і развіцця партызанскага руху. У гэты перыяд у Беларусі дзейнічалі ўжо больш за 56 тыс. партызан, 417 атрадаў, мелася каля 150 тыс. партызанскіх рэзерваў. На гэтым этапе склалася арганізацыйная структура, набыў вопыт камандны састаў, адбылася цэнтралізацыя кіраўніцтва партызанскім рухам.

Другі этап (лістапад 1942 — снежань 1943 г.) — перыяд масавага развіцця партызанскага руху. Колькасць народных месціўцаў за гэты перыяд павялічылася ў 2,7 разы і склала больш за 153 тыс. Дзейнічала ўжо 998 партызанскіх атрадаў. Рэзервы налічвалі

▲ Уладжэнец Беларусі і начальнік Беларускага штаба партызанскага руху П. З. Калінін

■ Віцебскія (Суражскія) «вароты» — разрыў у лініі фронту паміж Веліжам і Усвятамі. З архіва БелТА

► Падрыхтуйце гістарычную даведку аб узнікненні і выкарыстанні Віцебскіх (Суражскіх) варот.

■ Кіраўнікі штабоў партызанскага руху акупіраваных рэспублік і абласцей СССР

▲ П. І. Кажушка, кіраўнік дыверсійнай групы, якая пусціла пад адхон 27 варожных эшалонаў, знішчыла 12 мастоў

▲ А. Л. Ісачанка, падрыўнік і разведчык партызанскага атрада «Бальшавік» Гомельскай вобласці

больш за 100 тыс. добраахвотнікаў. Партызаны кантралявалі значную частку тэрыторыі Беларусі. Арганізоўваліся занальныя партызанскія злучэнні, якія вырашалі буйныя баявыя задачы ва ўзаемадзеянні з войскамі Чырвонай Арміі.

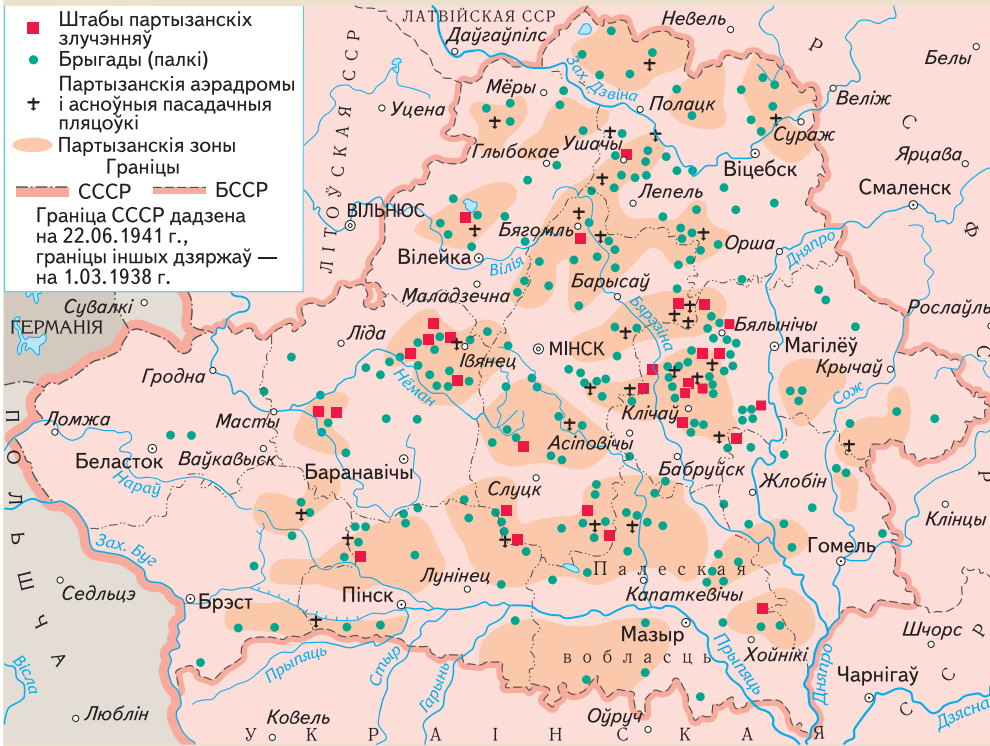
Трэці этап (снежань 1943 — ліпень 1944 г.) — заключны перыяд партызанскага руху. На гэтым этапе арганізацыя баявога ўзаемадзеяння партызан, падпольшчыкаў і насельніцтва з войскамі Чырвонай Арміі дасягнула найвышэйшага ўзроўню.

У гады Вялікай Айчыннай вайны на акупіраванай тэрыторыі Савецкага Саюза партызанская барацьба атрымала грандыёзны размах. Супраць нямецка-фашысцкіх агрэсараў змагаліся больш за 6 тыс. партызанскіх атрадаў, якія аб'ядноўвалі звыш 1 млн партызан. Колькасць беларускіх партызан перавышала 374 тыс. Партызанскія рэзервы складалі больш за 440 тыс. чалавек. Барацьба беларускага народа супраць германскіх агрэсараў набыла характар *усенароднага супраціўлення*. Гэта была не барацьба асуджаных, а свядомы рух супраціўлення супраць агрэсараў.

Больш за 70 % партызан, якія ваявалі на тэрыторыі нашай краіны, з'яўляліся беларусамі, каля 20 % — рускімі, 4 % — украінцамі, 3 % — яўрэямі. Мужчыны складалі 84 %. У партызанскіх атрадах змагалася каля 4 тыс. замежных антыфашыстаў, у тым ліку 3 тыс. палякаў, 400 славакаў і чэхаў, 100 немцаў і прадстаўнікоў іншых еўрапейскіх народаў. Звыш паловы ўсёй колькасці партызан (54 %) складала мясцовая моладзь ва ўзросце да 25 гадоў. 20 263 партызана былі маладзейшымі за 18 гадоў, 34 342 з'яўляліся навучэнцамі, у тым ліку 5 тыс. — школьнікамі. Пяцёра школьнікаў былі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза.

Падпольная барацьба. Актыўнае супраціўленне захопнікам аказвалі жыхары акупіраваных гарадоў і населеных пунктаў Савецкага Саюза. Адной з важных і дзейсных форм была падпольная барацьба, якая набыла шырокамаштабны характар.

▼ Партызанскія брыгады і злучэнні на акупіраванай тэрыторыі Беларусі (1942–1944)

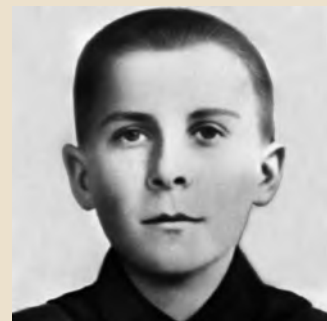
► Раствлумачце, чаму Беларусь называюць «партызанскай рэспублікай».

Ураджэнцы Беларусі

Марат Іванавіч Казей (1929–1944)

Герой Савецкага Саюза (1965). Нарадзіўся ў вёсцы Станькава пад Мінскам. Падчас Вялікай Айчыннай вайны яго маці хавала ў сябе і лячыла параненых партызан, за што ў 1942 г. была павешана немцамі ў Мінску. Пасля смерці маці Марат са старэйшай сястрой Арыяднай сышлі ў партызанскі атрад. Быў разведчыкам, удзельнічаў у рэйдах і дыверсіях. У маі 1944 г. падчас выканання чарговага задання быў акружаны фашыстамі. Адстрэльваўся, пакуль не скончыліся патроны. Апошняя гранатай падарваў сябе і немцаў, якія набліжаліся да яго.

► Даведайцеся імёны школьнікаў, удастоеных звання Героя Савецкага Саюза. За што яны атрымалі гэта званне?

► Партызаны атрада імя Р.І. Катоўскага брыгады «Народныя мсціўцы» імя В.Т. Варанянскага. Мінская вобласць. Злева направа: немец Г. Дзітц, француз А. Барбіш, рускі А.С. Кручкоў, украінец Р.А. Рыбалка

▲ Герой Савецкага Саюза, беларуская падпольшчыца, партызанка Г.І. Маслоўская. Пасля вайны прыёмная маці 15 сірот, бацькі якіх загінулі ад рук фашыстаў

Для *падпольнай барацьбы* былі характэрныя розныя арганізацыйныя формы і метады дзейнасці. У большасці акупіраваных гарадоў, раённых цэнтраў і буйных населеных пунктаў СССР былі створаны нелегальныя арганізацыі і групы. Вядомай на ўсю краіну стала дзейнасць падпольнай камсамольскай арганізацыі «Маладая гвардыя» ў горадзе Краснадоне (Украіна), якую ўзначальвалі камандзір І.В. Туркеніч і камісар А.В. Кашавой. Сярод яе актывістаў былі У. Громава, І. Земнухоў, С. Цюленін, Л. Шаўцова і інш.

Важную ролю ў арганізацыі і развіцці нелегальнай барацьбы адыгрывала партыйнае падполле.

Для арганізацыі нелегальнай работы ў Беларусі яшчэ да акупацыі былі створаныя 89 раённых партыйных троек і 187 партарганізацый, пакінуты 1215 камуністаў, 73 кадравыя камса-

► У шэрагі беларускіх партызан і падпольшчыкаў уступалі цэлымі сем'ямі. Партызанская сям'я Б.Н. Цельпука ўваходзіла ў склад атрада «За Радзіму» брыгады імя С.М. Кірава Пінскай вобласці

Ураджэнцы Беларусі

Васіль Іванавіч Казлоў (1903–1967)

Герой Савецкага Саюза (1942), генерал-маёр. У 1928–1940 гг. на савецкай і партыйнай рабоце. З 1940 г. намеснік Старшыні Савета Народных Камісараў БССР. З сакавіка 1941 г. сакратар Мінскага абкама КП(б)Б. З ліпеня 1941 г. першы сакратар Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б. Адначасова з сакавіка 1942 г. камандзір мінскага партызанскага злучэння. Па яго ініцыятыве партызаны Міншчыны сабралі больш за тры мільёны рублёў і аблігацый, 2810 рублёў золатам, кілаграм бытавога золата, дзесяць кілаграмаў срэбра і адправілі ў Маскву. Пасля вайны на партыйнай рабоце.

Ураджэнцы Беларусі

Кірыла Трафімавіч Мазураў (1914–1989)

Арганізатар і кіраўнік партызанскага руху і камсамольскага падполля ў Беларусі. У 1936–1938 гг. у Чырвонай Арміі. У 1939–1941 гг. загадчык аддзела Гомельскага абкама, сакратар Гомельскага гаркама, першы сакратар Брэсцкага абкама ЛКСМБ. З пачатку вайны на фронце. У верасні 1942 г. накіраваны ў тыл нямецкіх войск у Беларусь у якасці прадстаўніка ЦШПР, дзе да канца 1943 г. працаваў у партызанскіх злучэннях. З'яўляўся сакратаром падпольнага ЦК ЛКСМБ. Асабіста прымаў удзел у баявых аперацыях і рэйдах партызан, дэманструючы мужнасць і смеласць. З 1943 г. на камсамольскай і партыйнай рабоце. З 1953 г. Старшыня Савета Міністраў БССР. У 1956–1965 гг. першы сакратар ЦК КПБ. Валодаў глыбокім аналітычным розумам, быў выключна просты і сціплы.

мольскія работнікі, 1400 пярвічных камсамольскіх арганізацый, якія налічвалі звыш 5 тыс. чалавек. У гады вайны на акупіраванай тэрыторыі Беларусі працавалі Баранавіцкі, Беластоцкі, Брэсцкі, Вілейскі, Віцебскі, Гомельскі, Мінскі, Магілёўскі, Пінскі і Палескі абкамы партыі. Яны кіравалі дзейнасцю 193 міжрайкамаў і міжрайпартцэнтраў, гаркамаў і райкамаў партыі, каля 1200 пярвічных партыйных арганізацый у партызанскіх атрадах і брыгадах, 184 тэрытарыяльных арганізацый. Падполле падпарадкоўвалася ЦК КП(б)Б.

Ураджэнцы Беларусі

Пётр Міронавіч Машэраў (1918–1980)

Герой Савецкага Саюза (1944). У жніўні 1941 г. стварыў і ўзначаліў камсамольска-маладзёжнае падполле ў Расонах (Віцебская вобл.). Пад мянушкай Дубняк быў арганізатарам і кіраўніком партызанскага руху ў Беларусі. У барацьбе супраць акупантаў дэманстраваў мужнасць і адвагу, прымаў удзел у распрацоўцы і правядзенні многіх баявых аперацый. Двойчы быў паранены. Валодаў вялікім абаяннем, інтэлігентнасцю, прастатой у зносінах, уменнем знаходзіць падыход да кожнага з суразмоўцаў, рэдка павышаў голас. Пасля вайны на камсамольскай і партыйнай працы. У 1965 г. быў абраны Першым сакратаром ЦК КПБ. Пад яго кіраўніцтвам БССР дасягнула значных поспехаў ва ўсіх галінах эканомікі, стаўшы адной з вядучых рэспублік Савецкага Саюза.

У патрыятычнай барацьбе актыўна ўдзельнічалі камсамольска-маладзёжныя арганізацыі. Іх дзейнасцю кіраваў ЦК ЛКСМБ. Усяго на акупіраванай тэрыторыі было створана 10 абласных і 213 міжраённых, гарадскіх і раённых падпольных камітэтаў ЛКСМБ. Ім падпарадкоўваліся 2600 першасных арганізацый партызанскіх фарміраванняў і каля 3335 мясцовых падпольных камсамольска-маладзёжных арганізацый.

Падпольныя органы і арганізацыі складалі шырокую нелегальную сетку. Падпольныя органы звычайна размяшчаліся ў партызанскіх атрадах і брыгадах. Дзейнасць падпольшчыкаў ажыццяўлялася ва ўмовах строгай канспірацыі. Цэнтральны Камітэт КП(б)Б праз сістэму ўпаўнаважаных і сувязных ажыццяўляў кіраўніцтва як абласнымі, так і раённымі камітэтамі. У структуру абласнога падпольнага камітэта ўваходзіла 8–12 чалавек, у тым ліку першы сакратар, 2–3 інструктары, 2–3 сувязныя, рэдактар газеты.

Абласныя камітэты ажыццяўлялі кіраўніцтва раённымі падпольнымі камітэтамі. У склад апошніх уваходзіла 5–8 чалавек, узначаленых першым сакратаром райкама. У першасных тэрытарыяльных падпольных арганізацыях налічвалася 3–5 чалавек. Праз сістэму явак, пароляў і сувязных яны падтрымлівалі сувязь з мясцовымі арганізацыямі і райкамамі.

Патрыятычнае падполле прайшло складаны шлях свайго станаўлення і развіцця. Найбольш цяжкім перыядам былі першыя месяцы вайны, калі шматлікія падпольныя арганізацыі і іх кіраўнікі былі выяўлены германскімі спецслужбамі і знішчаны. Змагацца даводзілася са спецыяльна падрыхтаванымі органамі бяспекі праціўніка, якія мелі вялікую практыку барацьбы з патрыётамі краін Еўропы і антыфашыстамі Германіі.

Адсутнасць вопыту нелегальнай барацьбы ў большасці патрыётаў кампенсавалася іх вынаходлівасцю, рызыкай і мужнасцю. Але часта падпольшчыкам даводзілася ахвяраваць уласным жыццём. Так, з 97 членаў Мірскага падполля загінула 29, з 35 патрыётаў Ліды — 21, з больш чым 820 членаў Аршанскага падполля — амаль палова. Многія арганізацыі былі знішчаны цалкам. Аднак рэпрэсіі не маглі зламаць волю да свабоды. На змену загінулым прыходзілі новыя патрыёты. Сетка падпольных арганізацый пашыралася і ўмацоўвалася. Усяго на акупіраванай тэрыторыі Беларусі дзейнічала каля 4 тыс. тэрытарыяльных падпольных арганізацый, якія налічвалі звыш 70 тыс. патрыётаў.

Пытанні і заданні

1. У якіх краінах Заходняй Еўропы атрымаў найбольшы размах рух Супраціўлення?
2. Растлумачце значэнне паняццяў «партызанскі рух» і «падпольная барацьба». У чым асаблівасці дзейнасці партызан і падпольшчыкаў?
3. Растлумачце, чаму можна сцвярджаць, што барацьба супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў на акупіраванай тэрыторыі Беларусі мела ўсенародны характар.
4. Прааналізуйце ўзроставы састаў партызан і падпольшчыкаў. Чаму сярод іх было многа школьнікаў і моладзі?
5. Якія асноўныя вынікі дзейнасці партызан і падпольшчыкаў?
6. Г. Гімлер спецыяльным загадам забараніў карыстацца паняццем «партызаны» і абавязаў ужываць словы «бандыты», «рабаўнікі», «забойцы-падпальшчыкі». Чаму нямецкія захопнікі забаранялі выкарыстоўваць слова «партызан»?

Ствараем летапіс вайны

- Даведайцеся, якія партызанскія атрады або падпольныя групы дзейнічалі ў вашым населеным пункце (раёне). Падрыхтуйце паведамленне аб іх дзейнасці або аб іх удзельніках.

1. Из Директивы ЦК КП(б)Б партийным органам о подготовке к переходу на подпольную работу парторганизаций районов, находившихся под угрозой фашистской оккупации. 30 июня 1941 г.

1. В целях руководства деятельностью партизанских отрядов и диверсионных групп в районах, занятых врагом, для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телеграфной связи, поджога складов, для создания невыносимых условий для врага и всех его пособников, для преследования и уничтожения врага на каждом шагу, для срыва всех его мероприятий, во всех городах, районных центрах, рабочих поселках, ж.-д. станциях, в совхозах и колхозах под ответственность первых секретарей обкомов,

горкомов и райкомов [КП(б)Б] заблаговременно создать из лучших людей надежные подпольные ячейки и явочные квартиры.

2. При создании подпольных ячеек, в целях их большей конспирации, подбирать коммунистов, малоизвестных в городе, районе, допуская переброски из других районов, предприятий. <...>

К переходу в подполье готовиться заблаговременно. В этих целях <...>

в) товарищи, выделенные на подпольную работу, заблаговременно переходят на нелегальное положение, немедленно переводятся на нелегальные квартиры, снабжаются соответствующими документами-паспортами, получают ключи;

г) всех товарищей, выделенных на подпольную работу, лично первый секретарь обкома инструктирует об условиях, формах и задачах нелегальной работы в фашистском тылу. Инструктаж проводится с каждым подпольщиком в отдельности либо с группой в 2—3 чел., не больше <...>.

С целью постановки необходимой информации и получения указаний от ЦК обкомы устанавливают связь с ЦК через посылку связных с соответствующим паролем.

**2. Из Директивы ЦК КП(б)Б партийным, советским и комсомольским организациям о развертывании партизанской войны в тылу врага.
1 июля 1941 г.**

1. Фашистская Германия напала на Советский Союз для того, чтобы уничтожить советский строй, захватить советские земли, поработить народы Советского Союза, ограбить нашу страну, захватить хлеб, нефть, восстановить власть помещиков и капиталистов. Наши войска героически сражаются с врагом. Страна сейчас вступила в смертельную схватку со своим коварным врагом — немецким фашизмом. Враг, вероломно напав, захватил часть нашей родной Советской Белоруссии. Правительство Советского Союза объявило Отечественную войну. Необходимо действовать, не теряя ни минуты, и враг должен быть уничтожен.

2. Все местности Белоруссии, занятые врагом, должны немедленно покрыться густой сетью партизанских отрядов, ведущих непрерывную ожесточенную борьбу на уничтожение врага.

3. В районах и селах создаются подпольные партийные и комсомольские ячейки, главная задача которых — мобилизация народа на беспощадную расправу с врагом. Для этой цели все коммунисты и комсомольцы, способные носить оружие, остаются на территории, занятой врагом.
<...>

5. Твердо помнить, что партизанская борьба не имеет ничего общего с выжидательной пассивной тактикой. Она имеет боевой наступательный характер. Не надо ждать врага — надо его искать и уничтожать.

[6]. Задачи партизан: уничтожать всякую связь в тылу врага, взрывать и портить мосты, дороги, поджигать склады горючего и продовольствия, автомашины, самолеты, устраивать крушения поездов. Уничтожать врагов, не давать им покоя ни днем, ни ночью <...>. Объединить несколько партизанских отрядов, нападать неожиданно на отряды противника и уничтожать. Особенно важно напасть ночью на аэродромы, сжечь самолеты, перебить летчиков.

<...>

8. <...> Пусть почувствует враг, как горит под ним наша земля.

Действуйте смело, решительно, победа за нами. Нет такой силы, которая могла бы покорить советский народ.

3. Из Постановления Государственного Комитета Обороны. 30 мая 1942 г. Москва Кремль

Вопросы партизанского движения.

1. В целях объединения руководства партизанским движением в тылу противника и для дальнейшего развития этого движения создать при Ставке Верховного Главнокомандования Центральный Штаб Партизанского Движения.

<...>

3. В своей практической деятельности по руководству партизанским движением Центральный Штаб Партизанского Движения должен исходить из того, что основной задачей партизанского движения является дезорганизация тыла противника:

а) разрушение коммуникационных линий противника (подрыв мостов, порча железнодорожных путей, устройство крушений поездов, нападение на автомобильный и гужевой транспорт противника);

б) разрушение линий связи (телефон, телеграф, радиостанции);

в) уничтожение складов — боеприпасов, снаряжения, горючего и продовольствия;

г) нападение на штабы и другие войсковые учреждения в тылу противника;

д) уничтожение материальной части на аэродромах противника;

е) осведомление частей Красной Армии о расположении, численности и передвижениях войск противника.

- 1. Як у дакументах ахарактарызавана вайна Савецкага Саюза з Германіяй?
- 2. Параўнайце задачы, напрамкі і метады падпольнай і партызанскай барацьбы.
- 3. Якія фактары, на ваш погляд, садзейнічалі развіццю падпольнага і партызанскага руху на акупіраванай тэрыторыі СССР? Вызначце ролю ВКП(б) у арганізацыі барацьбы савецкага народа супраць акупантаў.

Тэкст прысягі беларускага партызана. 12 мая 1942 г.

Я, грамадзянін Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, верны сын гераічнага беларускага народа, прысягаю, што не пашкадую ні сіл, ні самога жыцця для справы вызвалення майго народа ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў і катаў і не складу зброі да таго часу, пакуль родная беларуская зямля не будзе ачышчана ад нямецка-фашысцкай погані.

Я клянуся строга і няўхільна выконваць загады сваіх камандзіраў і начальнікаў, строга захоўваць воінскую дысцыпліну і берагчы ваенную тайну.

Я клянуся за спаленыя гарады і вёскі, за кроў і смерць нашых жонак і дзяцей, бацькоў і мацярэй, за гвалты і здзек над маім народам жорстка помсціць ворагу і безупынна, не спыняючыся ні перад чым, заўсёды ўсюды смела, рашуча, дзёрзка і бязлітасна знішчаць нямецкіх акупантаў.

Я клянуся ўсімі шляхамі і сродкамі актыўна дапамагаць Чырвонай Арміі паўсюдна знішчаць фашысцкіх катаў і тым самым садзейнічаць найхутчэйшаму канчатковаму разгрому крывавага фашызму.

Я клянуся, што хутчэй загіну ў жорсткім баі з ворагам, чым аддам сябе, сваю сям'ю і беларускі народ у рабства крываваму фашызму.

Словы маёй свяшчэннай клятвы, сказанай перад маімі таварышамі-партызанамі, я замацоўваю ўласнаручным подпісам, — ад гэтай клятвы не адступлю ніколі.

Калі ж па сваёй слабасці, трусасці або па злой волі я парушу сваю прысягу і здраджу інтарэсам народа, няхай памру я ганебнай смерцю ад рук сваіх таварышаў.

► Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы з'яўлення гэтага дакумента. Як вы думаеце, якое прызначэнне мелі такога роду прысягі?

§ 10–11. БАЯВАЯ, ДЫВЕРСІЙНАЯ І АГІТАЦЫЙНА-ПРАПАГАНДЫСЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ПАРТЫЗАН І ПАДПОЛЬШЧЫКАЎ

Успомніце

- Як было арганізавана кіраўніцтва і якім чынам ажыццяўлялася каардынацыя дзейнасці партызан і падпольшчыкаў?
- Назавіце вядомых вам арганізатараў партызанскага руху і падпольнай барацьбы.

Барацьба супраць нямецка-фашысцкіх агрэсараў пачала разгортвацца ўжо з першых дзён акупацыі. Яна праходзіла ў надзвычай складаных умовах. Адсутнасць вопыту, недахоп зброі, боепрыпасаў, медыкаментаў, адзення і прадуктаў харчавання, асабліва ў пачатку вайны, стрымлівалі актыўнасць партызан і падпольшчыкаў. Як прароцтва прагучалі словы

▶ Партызаны рыхтуюць чарговую дыверсію на чыгунцы

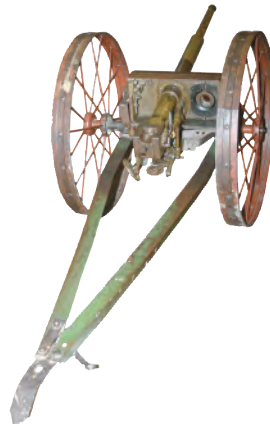
народнага паэта Беларусі Янкі Купалы з яго закліка «Паднялася Беларусь»: «Я ведаю, што будзе рабіць мой народ... Пакуль будзе жывы хоць адзін беларус, не будзе на беларускай зямлі спакою фашысцкім захопнікам, горкім будзе іх жыццё <...>».

Дыверсійная дзейнасць партызан. Адным з галоўных накірункаў дзейнасці беларускіх партызан былі аперацыі на чыгуначных, шашэйных і грунтавых дарогах, водных шляхах, дыверсіі на чыгуначных вузлах, разгром варожых гарнізонаў і апорных пунктаў, знішчэнне баз і ліній сувязі. Гэта было не выпадкова. Па тэрыторыі Беларусі праходзілі важныя чыгуначныя і шашэйныя магістралі, якія звязвалі тыл Германіі з фронтам. Тут размяшчаліся самыя буйныя чыгуначныя вузлы і станцыі, праз якія забяспечваліся войскі не толькі групы армій «Цэнтр», але часткова і груп армій «Поўнач» і «Поўдзень».

Недастатковасць мінна-падрыўной тэхнікі ў пачатку вайны стрымлівала актыўнасць патрыётаў і патрабавала ад іх вынаходлівасці. Так, у першай палове 1942 г. крушэнні цягнікоў ажыццяўляліся пры дапамозе спецыяльных кліноў, шляхам расшрубавання і разбору рэек.

▶ Партызанская «зенітка». З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

▶ Гармата, сабраная партызанскімі майстрамі. Ствол гарматы быў зняты з падбітага танка, колы ўзяты з сяякі. З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

▲ Ураджэнец Беларусі партызан-падрыўнік М. Гойшык

▲ Ураджэнец Беларусі Ф. А. Бачыла. Узначаленая ім дыверсійная група партызанскага атрада імя С. Г. Лазо 3-й Мінскай брыгады імя С. М. Будзённага падарвала 28 эшалонаў ворага

► Маці партызана. Мастак С. В. Герасімаў. 1943–1950 гг.
► Як у карціне перададзены духоўны подзвіг народа, процістаянне добра і зла?

Германская галоўная чыгуначная дырэкцыя «Цэнтр» адзначала, што ў 1942 г. было зарэгістравана: у студзені — лютым — 11 напаўдзеньных партызан на чыгункі, у сакавіку — 27, у красавіку — 65, у маі — 145, у чэрвені — 262, а з 1 па 25 ліпеня — 304. За гэты час партызаны падарвалі 200 паравозаў, вывелі са строю 773 вагоны, разбурылі 13 440 м чыгуначнага палатна, нанеслі значны ўрон людскім і матэрыяльным рэсурсам ворага.

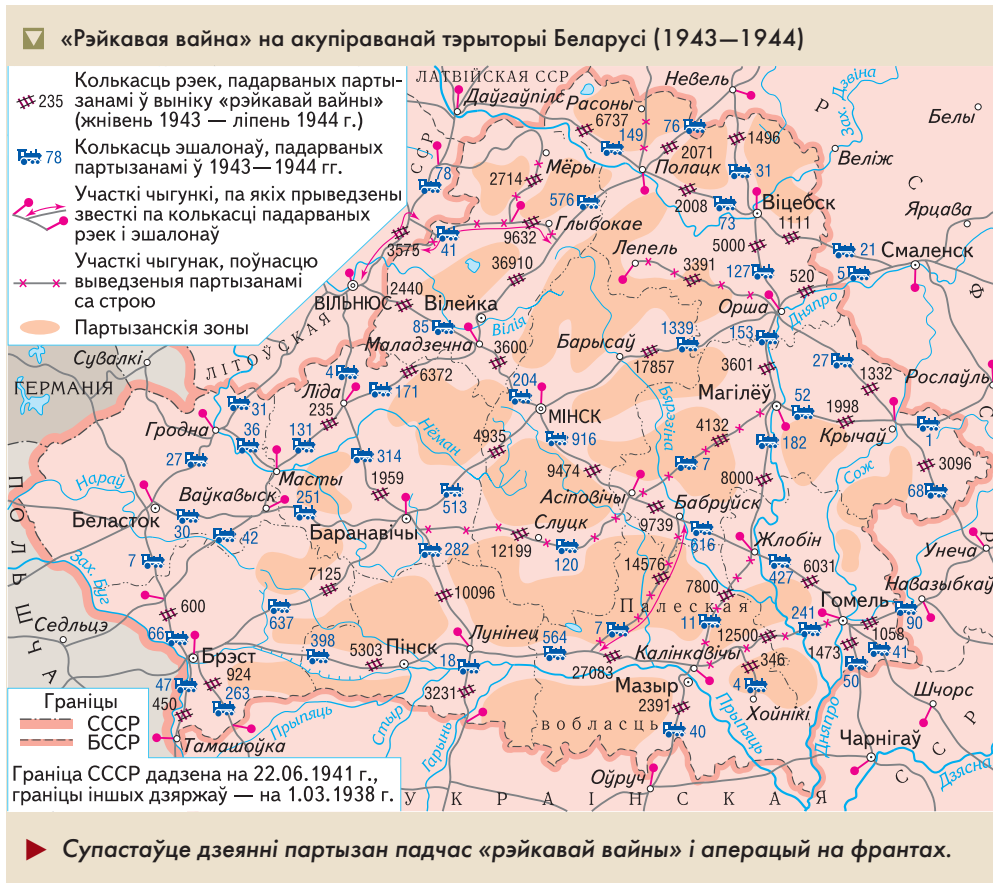
У шэрагу партызанскіх атрадаў была наладжана вытворчасць мін з неўзарваных бомб і снарадаў. Гэты вопыт хутка распаўсюдзіўся. Распачалі працу шматлікія так званыя чортавы кухні, у якіх выплаўлялі тол. У партызанскіх фарміраваннях ствараліся групы падрыўнікоў. Значная частка спецыялістаў-падрыўнікоў, тэхніка і ўзрыўчатка паступалі з-за лініі фронту. У першай палове 1942 г. у партызанскія фарміравання былі накіраваны 33 групы спецыяльна падрыхтаваных падрыўнікоў. У сакавіку — верасні 1942 г. беларускія партызаны атрымалі 10 860 мін і 40 т узрыўчаткі, што дазволіла актывізаваць дыверсійную дзейнасць патрыётаў. Да лета 1943 г. беларускія партызаны вывелі са строю амаль усе вузкакелейныя чыгункі.

Многія з падрыўнікоў ахвяравалі сваім жыццём. Вестка пра бясстрашны учынак 17-гадовага партызана брыгады імя Ф. Э. Дзяржынскага Мікалая Гойшыка абляцела ўсю Беларусь. Юны патрыёт меў на сваім баявым рахунку 7 пушчаных пад адхон эшалонаў ворага. Падчас чарговай баявой аперацыі 24 красавіка 1944 г. з-за ўзмоцненай аховы партызаны не змаглі замяніраваць рэйкі. Эшалон з баявой тэхнікай і жывой сілай ворага набліжаўся да месца засады. Мікалай кінуўся з мінай пад паравоз — дастаўка на фронт боепрыпасаў і тэхнікі для нямецкіх салдат была прыпыненая на 15 гадзін.

Адна з найбуйнейшых аперацый партызан па адначасовым масавым разбурэнні чыгуначных камунікацый ворага вядомая пад назвай **«рэйкавая вайна»**. Яна праводзілася ў тры этапы.

Першы этап «рэйкавай вайны» адбываўся ў жніўні — верасні 1943 г. падчас контрнаступлення савецкіх войск пад Курскам. У аперацыі удзельнічалі партызаны Беларусі, Украіны, Літвы, Латвіі, Расіі. Каля

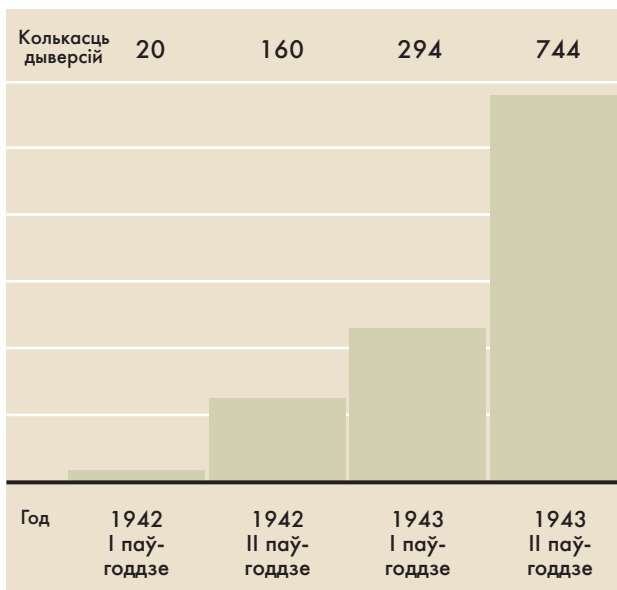
► Дыверсіі беларускіх партызан на чыгунцы ў 1942–1943 гг.

▲ Медаль «Партызану Айчыннай вайны». Меў I і II ступені. Устаноўлены 2 лютага 1943 г.

▲ «Раздавім фашысцкую гадзіну» — сатырычнае выданне ЦК КП(б)Б. Выходзіла ў 1941–1945 гг.

74 тыс. беларускіх партызан наносілі знішчальныя ўдары па варожых чыгуначных камунікацыях.

Другі этап «рэйкавай вайны» пад кодавай назвай *аперацыя «Канцэрт»* праводзіўся з сярэдзіны верасня да пачатку лістапада 1943 г., калі Чырвоная Армія ўжо ўступіла на тэрыторыю БССР.

Трэці этап «рэйкавай вайны» пачаўся ў ноч на 20 чэрвеня 1944 г., напярэдадні аперацыі «Баграціён», і працягваўся да поўнага вызвалення Беларусі.

Падчас «рэйкавай вайны» была выкарыстаная новая тактыка: на разгром чыгуначных шляхоў выходзілі не асобныя дыверсійныя групы, а ўсе атрады і брыгады. У выніку германскія пастаўкі для фронту скараціліся амаль напалову. Важна падкрэсліць, што ў «рэйкавай вайне» актыўны ўдзел прымала і мірнае насельніцтва.

Часта партызаны арганізавалі дыверсіі на шашэйных і грунтавых дарогах. Нечаканыя налёты на асобныя транспартныя сродкі або невялікія падраздзяленні праціўніка, падрыў,

разбурэнне і спальванне мастоў і ліній сувязі, завалы на дарогах, раскідванне калючак з мэтай пашкоджання шын аўтамабіляў былі масавай і тыповай з'явай партызанскай барацьбы.

Разгром вароных гарнізонаў. Народныя месціўцы мэтанакіравана нападлі на вароных гарнізоны і апорныя пункты ворага. У 1941 г. яны разграмілі гарнізоны ў Слуцку, Чырвонай Слабадзе, Любані, Багушэўску, Суражы, Халопенічах. Узмацненне партызанскіх сіл дазваляла ім не толькі ажыццяўляць аперацыі па вызваленні раённых цэнтраў, але і ўтрымліваць іх і навакольныя населеныя пункты пад сваім кантролем. Першым раённым цэнтрам Беларусі, вызваленым 17 студзеня 1942 г. партызанамі, былі Капаткевічы.

У баі з карнікамі 28 сакавіка 1942 г. каля вёсак Платы і Курына Віцебскага раёна вылучыўся малады кулямётчык, камсамалец партызанскага атрада Д. Ф. Райцава Міхаіл Сільніцкі. Пасля шматгадзіннага бою ён прыкрываў адыход атрада і агнём з кулямёта знішчыў дзясяткі гітлераўцаў. Акружаны ворагамі, ён загінуў у няроўнай рукапашнай схватцы. Шэсць партызанскіх атрадаў Беларусі насілі яго імя.

З канца 1941 г. па сакавік 1942 г. партызаны і падпольшчыкі Клічаўскага і сумежных раёнаў разграмілі больш за 80 гарнізонаў і паліцэйскіх участкаў. Пасля ўпартага 12-гадзіннага бою 20 сакавіка 1942 г. і вызвалення Клічава сфарміравалася вялікая партызанская зона.

У канцы 1943 г. беларускія партызаны кантралявалі 108 тыс. км², ці 58,4% акупіраванай тэрыторыі рэспублікі, у тым ліку 37,8 тыс. км² было ачышчана ад акупантаў цалкам. Усяго ў Беларусі існавала больш за 20 буйных **партызанскіх зон**, насельніцтва якіх было шматлікім: у Полацка-Лепельскай пражывала больш

Падпісны ліст
Браніслаў дз. Шышка, вясцун
Вочны і абшывачы в фонд абароны страі.

№ п/п	Вяшчальнік	Вяшчальнік	Вяшчальнік
№	п/п	п/п	п/п
1	Курчавы А. А.	45	Курчавы А. А.
2	Курчавы А. А.	30	Курчавы А. А.
3	Курчавы А. А.	20	Курчавы А. А.
4	Курчавы А. А.	30	Курчавы А. А.
5	Курчавы А. А.	55	Курчавы А. А.
6	Курчавы А. А.	60	Курчавы А. А.
7	Курчавы А. А.	105	Курчавы А. А.
8	Курчавы А. А.	50	Курчавы А. А.
9	Курчавы А. А.	100	Курчавы А. А.
10	Курчавы А. А.	100	Курчавы А. А.
11	Курчавы А. А.	100	Курчавы А. А.
12	Курчавы А. А.	100	Курчавы А. А.

Всё гэта сабраў
в вочны і абшывачы
100 руб.
Дзяніс

▲ Падпісны ліст жыхароў вёскі Любячка Мінскай вобласці, якія ўносілі сродкі ў Фонд абароны краіны. 1943 г.

▲ Вокладка часопіса «Фронтвой юмор» № 8 за 1942 г. Выданне Палітупраўлення Заходняга фронту

за 73 тыс. чалавек, у Клічаўскай — больш за 70 тыс., у Івянецка-Налібоцкай — каля 60 тыс.

У партызанскіх зонах дзейнічалі абласныя і раённыя камітэты партыі і камсамола, райвыканкамы, якія наладжвалі гаспадарчае жыццё і арганізоўвалі групы самаабароны. У некаторых вёсках функцыі органаў савецкай улады выконвалі прызначаныя партызанскім камандаваннем упаўнаважаныя і каменданты. На іх ускладаліся задачы забеспячэння аховы насельніцтва, падтрымання неабходнага парадку і добразычлівых адносін паміж партызанамі і мясцовымі жыхарамі. У населеных пунктах аднавілі працу сельсаветы, школы, наладжвалася работа невялікіх прадпрыемстваў і майстэрняў, былі пабудаваны 41 аэрадром і 83 пляцоўкі для дастаўкі зброі, боепрыпасаў, медыкаментаў, адпраўкі параненых і хворых у савецкі тыл. Партызанскія зоны з'яўляліся арганізацыйна-прапагандысцкімі цэнтрамі. Тут выпускалася каля 170 падпольных газет, працавала 168 радыёстанцый, праводзіліся лекцыі і канцэрты партызанскай самадзейнасці, дэманстраваліся кінафільмы, урачыста адзначаліся святы.

Барацьба партызан супраць фашысцкіх карнікаў. Германскія ўлады накіравалі свае намаганні на барацьбу з супраціўленнем беларускага народа і з ачагамі савецкай улады, якія ўтварыліся на акупіраванай тэрыторыі. Агнём і мячом, шыбеніцамі і турмамі, насіллем і жорсткай эксплуатацыяй мірнага насельніцтва акупанты імкнуліся скарыць народ. Ужо з восені 1941 г. яны сталі сістэматычна праводзіць карныя экспедыцыі, выкарыстоўваючы ахоўныя часткі і паліцэйскія фарміраванні, а таксама рэгулярныя войскі вермахта. За гады акупацыі ў Беларусі фашысты ажыццявілі больш за 140 карных акцый, падчас якіх знішчылі 5295 населеных пунктаў, з іх 628 спалілі разам з усімі жыхарамі.

► Мемарыяльны комплекс
«Прарыў» каля гарадскога
пасёлка Ушачы

Аб маштабах і зацятасці барацьбы з захопнікамі можна меркаваць па наступным прыкладзе. З мэтай ліквідацыі Полацка-Лепельскай партызанскай зоны акупанты правялі 5 карных акцый. Самая буйная з іх была ажыццёўлена ў красавіку — маі 1944 г. Шасцідзiesiąцітысячнай групоўцы ворага супрацьстаялі 17 тыс. партызан. Крова-палітныя баі працягваліся 25 дзён. Цаной вялікіх ахвяр ворагу ўдалося захапіць партызанскую зону. Партызаны забілі і паранілі звыш 20 тыс. захопнікаў, падбілі і спалілі 59 танкаў, 116 аўтамашын, 7 бронемашын, 22 гарматы, 2 самалёты. З вялікімі стратамі яны прарвалі акружэнне і вывелі з блакады больш за 15 тыс. мірных жыхароў. На месцы, дзе партызанскім атрадам на чале з будучым Героем Савецкага Саюза У. Е. Лабанком атрымалася прарваць блакаду, у 1974 г. быў створаны мемарыяльны комплекс «Прырыў».

Партызанскія рэйды. Тактыка барацьбы з ворагам пастаянна ўдасканальвалася. У мэтах пашырэння партызанскага руху, дэарганізацыі дзейнасці акупацыйных улад, збору разведвальнай інфармацыі праводзіліся рэйды партызанскіх фарміраванняў па тылах праціўніка. Адным з першых быў здзейснены калыцавы санны рэйд у сакавіку 1942 г. У ім удзельнічала больш за 400 партызан Мінскай, Пінскай і Палескай абласцей.

Надрукаваная на бяросце ўлётка выдадзена газетай «Палеская праўда» — органам Пінскага падпольнага абкама КП(б)Б. 1943 г. З фонду Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

Партызаны здаюць сродкі ў Фонд абароны краіны. Мінская вобласць. 1943 г.

▲ «Партизаны! Небезопасно!»
Такія папераджальныя знакі
гітлераўцы ўстанаўлівалі ў ра-
ёнах актыўных дзеянняў пар-
тызан

За тры тыдні — столькі працягваўся баявы паход — патрыёты разграмілі шматлікія апо- рныя пункты ворага, правялі вялікую агітацый- на-прапагандысцкую працу сярод насельніцтва Акцябрскага, Любанскага, Ленінскага, Старо- бінскага, Ганцавіцкага, Чырвонаслабодскага, Жыткавіцкага раёнаў, што паскорыла стварэн- не тут вялікай партызанскай зоны.

Рэйды сталі дзейснай і распаўсюджанай формай барацьбы з акупантамі. Яны патрабавалі добрай ваенна-тэхнічнай падрыхтоўкі людзей, неабходнага ўзбраення, дакладнай разведваль- най інфармацыі, запасаў прадуктаў харчавання і фуражу. Самым значным быў рэйд восенню 1943 г. на захад Беларусі, у якім удзельнічалі 12 партызанскіх брыгад і 14 атрадаў колькасцю 7 тыс. чалавек.

Многія рэйды партызанскіх атрадаў увойдуць у гісторыю партызанскага руху як узоры воінскага майстэрства, стойкасці і мужнасці партызан, якія ажыццявілі сотнекіламетровыя пераходы ў глыбокім варажым тыле.

П. З. Калінін, начальнік Беларускага штаба партызанскага руху

Па тэрыторыі Беларусі баявыя рэйды ажыццяўлялі партызанскія фарміраванні Расіі, Украіны, Малдовы, Літвы і Латвіі. Партызаны на чале з двойчы Героем Савецкага Саюза генерал-маёрам С. А. Каўпаком прайшлі з баямі больш за 10 тыс. км па 18 абласцях Расіі, Украіны, Беларусі (Гомельская, Палеская і Пінская вобласці), разграмілі 39 гарнізонаў, падарвалі 62 эшалоны, нанеслі іншы ўрон тэхніцы і жывой сіле праціўніка.

Партызанская разведка. Вынікі баявых аперацый шмат у чым залежалі ад наяўнасці ў камандавання неабходных звестак аб праціўніку. Асноўнай крыніцай інфармацыі была разведка, якая вялася патрыётамі на працягу ўсяго перыяду барацьбы для патрэб як партызан, так і Чырвонай Арміі. Яна ўяўляла сабой цэлы комплекс спосабаў збору, апрацоўкі і перадачы інфармацыі аб войсках праціўніка, яго палітычных і эканамічных мэтах, становішчы на захопленай тэрыторыі. У кожным атрадзе мелася разведвальная група, якая падтрымлівала цесную сувязь з падпольшчыкамі, якія дзейнічалі ў варажых гарнізонах і акупацыйных органах. Разведвальную дзейнасць вялі нават сем'ямі. Шэсць сясцёр Хаўрыных з вёскі Ганцавічы Шклоўскага раёна перадавалі інфармацыю ў брыгаду «Чэкіст». Беларускія партызаны здолелі стварыць надзвычай шырокую разведвальную сетку. Звыш 18 тыс. агентаў і сувязных, рызыкуючы жыццём, паве-

дамлялі партызанам аб намерах ворага. Значная частка інфармацыі перадавалася камандаванню.

Прапаганда і агітацыя сярод партызан і насельніцтва. Адным з найважнейшых напрамкаў дзейнасці патрыётаў з’яўляліся арганізацыя і правядзенне на акупіраванай тэрыторыі агітацыйна-прапагандысцкай работы. Менавіта ад яе ў значнай ступені залежаў размах антыгерманскага супраціўлення. Выкарыстоўваліся розныя формы агітацыйна-прапагандысцкай дзейнасці сярод насельніцтва: гутаркі, сходы, мітынгі, выпуск і распаўсюджванне падпольных газет, улёткаў, заклікаў. У партызанскіх фарміраваннях меліся групы

▲ Сакратар ЦК КП(б)Б І. П. Ганенка ўручае ўзнагароду юнаму партызану. Магілёўская вобласць. 1943 г.

▲ Друкарня ў партызанскім атрадзе. 1943 г. З архіва БелТА

▲ Падпольны і партызанскі друк. З фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

▲ У партызанскім сямейным лагеры

▲ Лясная школа ў партызанскай зоне

распаўсюджваў нелегальнай літаратуры, агітатараў і прапагандыстаў. Нягледзячы на складанасць работы ў тыле захопнікаў, размах агітацыйна-прапагандысцкай дзейнасці быў вялікім.

У Віцебскай вобласці дзейнічалі 22 агіткалектывы і больш за 800 агітатараў. Толькі ў перыяд з чэрвеня па лістапад 1942 г. яны распаўсюдзілі каля 6 млн асобнікаў улёткаў і газет. У Капыльскім раёне Мінскай вобласці праводзілася штомесяц каля 300 агітацыйных сходаў. Агіткалектывы Магілёўскай вобласці са жніўня па кастрычнік 1943 г. зрабілі 5750 дакладаў. У Карэліцкім раёне Баранавіцкай вобласці ў першай палове 1944 г. адбылося 627 сходаў і гутарак, на якіх прысутнічала звыш 22 тыс. жыхароў.

У шэрагу партызанскіх зон ладзіліся кінапрагляды. Ва ўсіх атрадах выпускаліся баявыя лісткі і насценныя газеты. Падлічыць агульную колькасць праведзеных агітацыйна-прапагандысцкіх мерапрыемстваў, накіраваных на зрыў палітыкі акупантаў, складана. Партызаны мэтанакіравана рыхтавалі насельніцтва да барацьбы з захопнікамі.

Узаемадзеянне партызан, падпольшчыкаў і мірнага насельніцтва. Пospех барацьбы супраць акупантаў шмат у чым залежаў ад супрацоўніцтва партызан і насельніцтва. Дзейнасць парты-

▲ Камісар партызанскага атрада імя М. А. Шчорса А. І. Хромава чытае зводку Саўінфармбюро жыхарам вёскі Сварынь Драгічынскага раёна. З архіва БелТА. Фатаграфія У. Лупейкі

■ Сяляне вёскі Печышча Ганцавіцкага раёна перадаюць партызанам хлеб

■ Партызаны дапамагаюць сялянам у арганізацыі сельскагаспадарчых работ

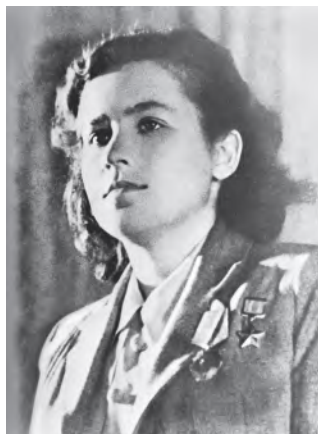
зан падтрымлівалася большасцю жыхароў. Дзясяткі тысяч людзей жылі пад іх абаронай. Ствараліся сямейныя лагеры, дзе знаходзілі прытулак жанчыны і дзеці. Шмат сямейных лагераў было арганізавана ў лясных масівах Мінскай, Палескай, Баранавіцкай і Брэсцкай абласцей. Больш за 40 тыс. жанчын і дзяцей беларускія партызаны накіравалі ў савецкі тыл.

Народныя мсціўцы дапамагалі сялянам сеяць і збіраць ураджай. Партызанскія медыцынскія работнікі лячылі хворых, змагаліся з эпідэміямі. У партызанскіх зонах наладжвалася гаспадарка. Для патрэб партызан шылі абутак, маскіровачныя халаты, выраблялі сёдлы, лыжы, сані, вазы.

Насельніцтва актыўна дапамагала партызанам прадуктамі харчавання, адзеннем, зборам і рамонтам зброі. Многія жыхары ўдзельнічалі ў баявых і дыверсійных аперацыях.

■ Настояцель царквы ў вёсцы Малая Плотніца Пінскай вобласці протаіерэй Аляксандр Раманушка паказвае дарогу партызанам

▲ Ураджэнцы Беларусі, Героі Савецкага Саюза А. Р. Мазанік, Н. В. Траян, М. Б. Осіпава

У Давыд-Гарадоцкім раёне Пінскай вобласці партызанскія рэзервісты знішчылі 40 км тэлефонна-тэлеграфнай станцыі, спалілі 2 масты. Паміж населенымі пунктамі Антопаль і Вулька тэрыторыі Брэсцкай вобласці каля 500 жыхароў разам з партызанамі і падпольшчыкамі перакапалі 12-метровыя равамі дарогу на працягу 4 км. Патрыёты Магілёва з вясны 1942 г. па сакавіка 1943 г. перадалі партызанам мінамёт, 50 кулямётаў, 40 аўтаматаў, 300 пісталетаў, 2000 гранат, 200 кг толу, больш за 100 тыс. патронаў.

У заходніх раёнах Украіны і Беларусі барацьбу супраць фашыстаў разгарнулі польскае падполле і Армія Краёва (АК). Яны мелі на мэце вызваленне Польшчы і аднаўленне яе ў межах да верасня 1939 г. Дзейнасць польскага падполля і Арміі Краёвай насіла неадназначны характар. Палякі вялі барацьбу з германскімі агрэсарамі, часам ва ўзаемадзейнасці з беларускімі партызанамі. У той жа час адзначаліся выпадкі ўзброеных канфліктаў з партызанамі.

У красавіку 1943 г. СССР прыпыніў дыпламатычныя адносіны з польскім эмігранцкім урадам, што ўзмацніла напружанне паміж савецкімі партызанамі і АК. У чэрвені 1943 г. ЦК КП(б)Б накіраваў падпольным партыйным цэнтрам закрытае пісьмо. У ім прапаноўвалася раззбройваць фарміраванні АК. Адначасова рэкамендавалася ствараць савецкія партызанскія атрады і групы з удзелам палякаў.

Барацьба падпольшчыкаў. Барацьба падпольшчыкаў пастаянна ўзмацнялася, ускладняліся яе формы і метады. Патрыёты здзяйснялі дыверсіі супраць кіраўнікоў акупацыйных улад і іх памагатых, правакатараў, таемных агентаў СД. І нават ва ўмацаваных гарнізонах захопнікі не былі ў бяспецы.

У ноч на 22 верасня 1943 г. удзельніцы Мінскага патрыятычнага падполля А. Р. Мазанік, Н. В. Траян і М. Б. Осіпава ажыццявілі аперацыю

Вайна на экране

Гадзіннік спыніўся апоўначы (рэж. Мікалай Фігуроўскі, 1959)

Малая гвардыя (рэж. Сяргей Герасімаў, 1948)

► Пра якія падзеі апавядаюць фільмы? Што новага вы даведаліся аб дзейнасці падпольшчыкаў? Якія эмоцыі вы адчулі пры праглядзе фільмаў?

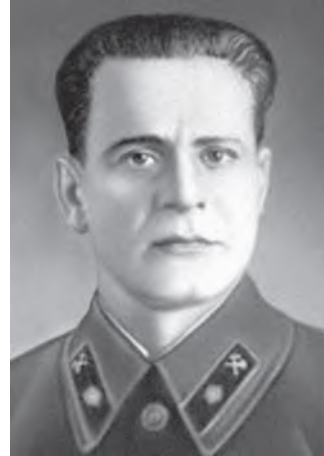
па знішчэнні генеральнага камісара Беларусі В. Кубэ. Яны былі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза.

Аперацыі партызан па знішчэнні транспартных вузлоў дапаўняліся дыверсіямі падпольшчыкаў. Пад кіраўніцтвам К. С. Заслонава ўдзельнікі Аршанскага патрыятычнага падполля толькі з лістапада 1941 г. па люты 1942 г. вывелі са строю больш за 170 паравозаў.

Адно з самых буйных дыверсій здзейсніў падпольшчык Ф. А. Крыловіч на вузлавой чыгуначнай станцыі Асіповічы ў ноч на 30 ліпеня 1943 г. У выніку згарэлі 4 эшалоны, у тым ліку эшалон з новымі танкамі «Тыгр», які накіроўваўся ў раён Курска. Было знішчана 30 танкаў (такую колькасць германская прамысловасць выпускала за месяц). Аб гэтай дыверсіі стала вядома нават А. Гітлеру.

Шырокі размах падпольная барацьба набыла на чыгуначных вузлах у Баранавічах, Бабруйску, Барысаве, Брэсце, Віцебску, Гомелі, Жлобіне, Калінкавічах, Крычаве, Мінску, Магілёве, Мазыры, Оршы, Асіповічах, Полацку, Рэчыцы і іншых населеных пунктах. На тэрыторыі Беларусі фактычна не было ні адной значнай станцыі, дзе б патрыёты не ажыццяўлялі дыверсій.

Дзейснай формай барацьбы з'яўляліся дыверсіі на ваенных складах, у сховішчах паліва праціўніка. Падпольшчыкі выводзілі са строю абсталяванне прамысловых прадпрыемстваў, знішчалі і псавалі гатовую прадукцыю. Важнае месца ў дзейнасці падпольшчыкаў займалі агітацыйна-прапагандысцкая праца сярод

▲ Герой Савецкага Саюза
К. С. Заслонаў

▲ Ф. А. Крыловіч, беларускі падпольшчык, жыхар г. Асіповічы.

▲ Героі Савецкага Саюза У. С. Амелянюк, І. К. Кабушкін (фатаграфія з архіва БелТА), Я. У. Клумаў і М. А. Кедышка

насельніцтва і вядзенне разведкі. З набліжэннем войскаў Чырвонай Арміі патрыёты імкнуліся зберагчы каштоўнае абсталяванне, прадухілялі разбурэнне прамысловых прадпрыемстваў і памяшканняў, абясшкоджвалі авіяцыйныя бомбы, фугасы і міны.

Ні на дзень не спынялася супраціўленне ў гарадах і вёсках Беларусі. Данясенні нямецка-фашысцкіх службаў бяспекі з акупіраванай Беларусі нагадвалі франтавыя зводкі. Сабатаж эканамічных і палітычных мерапрыемстваў акупантаў, тэрарыстычныя акты, шматлікія дыверсіі на жалезных, шашэйных дарогах і прамысловых прадпрыемствах, разгром гарнізонаў і апорных пунктаў наносілі захопнікам велізарны ўрон.

Навечна ўпісаны ў гісторыю імёны мінскіх падпольшчыкаў З.З. Гало, Н.Я. Герасіменкі, М.П. Дразда, В.С. Жудро, І.К. Кавалёва, Д.А. Караткевіча, М.К. Каржанеўскага, А.М. Ляўкова, І.І. Матусевіча, Л.Я. Адзінцова, Г.М. Сямёнава, К.І. Хмялеўскага, В.Д. Шацько і інш. За перыяд акупацыі патрыёты Мінска здзейснілі звыш 1500 дыверсій, знішчылі некалькі тысяч германскіх салдат, афіцэраў і тых, хто супрацоўнічаў з акупанцыйнай уладай. З горада і яго ваколіц падпольшчыкі пераправілі да партызан больш за 10 тыс. сем'яў. Многія мінскія падпольшчыкі былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі. Звання Героя Савецкага Саюза былі ўдастоены І.К. Кабушкін, І.П. Казінец, М.А. Кедышка, Я.У. Клумаў, У.С. Амелянюк.

У ліпені 1941 г. актывізавалі дзейнасць віцебскія падпольшчыкі. У горадзе і яго ваколіцах дзейнічалі 66 падпольных груп, якія налічвалі каля 1500 чалавек. Звыш 550 патрыётаў, аб'яднаных у 56 арганізацый, вялі барацьбу ў Гомелі і прылеглых населеных пунктах. Актыўнасю вылучалася магілёўская падпольная арганізацыя «Камітэт садзеяння Чырвонай Арміі», якую ўзначальваў К. Ю. Мэтэ.

Шырокую вядомасць набылі падзвігі обальскіх падпольшчыкаў. Камсамольская арганізацыя «Юныя мсціўцы» ў пасёлку Обаль Сіроцінскага раёна Віцебскай вобласці была створана вясной 1942 г. Узначальвала яе былая работніца Віцебскай фабрыкі «Сцяг індустрыялізацыі» камсамолка Ефрасіння Зянькова. У складзе «Юных мсціўцаў» было каля 40 чалавек. Маладыя падпольшчыкі ажыццявілі 21 дыверсію. Варожыя разведслужбы выявілі патрыётаў. Былі арыштаваныя і закатаваныя да смерці Н. А. Азоліна, М. Ф. Аляксееў, Н. М. Давыдава, Я. Я. Езавітаў, маці Ефрасінні Зяньковай Марфа Аляксандраўна, З. М. Партнова, Ф. Ф. Слышанкоў і інш. Пасля вайны Зінаідзе Партновай (пасмяротна) і Ефрасінні Зяньковай прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Барацьба патрыётаў вялася ва ўмовах жорсткага акупацыйнага рэжыму. Пакаранне чакала ўсіх, хто толькі падазраваўся ў супраціўленні ворагу. Асабліва рызыкавалі тыя, хто па заданні партыі працаваў у розных акупацыйных структурах улады. Так, бургамістрам Мазыра быў адважны патрыёт В. І. Крыцкі, намеснікам бургамістра па Мазырскім раёне — М. Ю. Майсееў, перакладчыцай у Мазырскім гебітскамісарыяце — А. Г. Папрацінская. Але канспірацыя, на жаль, не заўсёды ратавала патрыётаў ад правалаў і прадухіляла чалавечыя ахвяры.

Восенню 1941 г. агенты СД натрапілі на след многіх падпольных арганізацый. 26 кастрычніка 1941 г. былі павешаны 12 мінскіх патрыётаў. У сакавіку — маі 1942 г. фашысты арыштавалі яшчэ 404 мінскіх падпольшчыкаў, з якіх 279 знішчылі, у тым ліку члена Мінскага падпольнага гарадскога камітэта КП(б)Б І. П. Казінца. Новы ўдар па Мінскім патрыятычным падполлі быў нанесены ў верасні — кастрычніку 1942 г. У засценках гестапа апынуліся сотні падпольшчыкаў.

▲ Ураджэнка Беларусі
Е. С. Зянькова, Герой Савецкага Саюза (1958)

▲ З. М. Партнова, Герой Савецкага Саюза (1958)

У жніўні 1942 г. агенты СД натрапілі на след патрыётаў Брэста. Былі арыштаваныя каля 100 чалавек. У снежні 1942 г. такая ж доля спасцігла многіх патрыётаў Магілёва, Віцебска. Большасць арыштаваных загінулі ў канцлагерах, на шыбеніцах і ў душагубках або былі расстраляныя, у тым ліку сакратар Мінскага падпольнага гаркама КП(б)Б І. К. Кавалёў.

З мэтай выяўлення патрыётаў германскія спецслужбы выкарыстоўвалі самыя розныя прыёмы і правакацыі. У прыватнасці, фашысцкія правакатары абвясчалі аб складанні спісаў жадаючых унесці сродкі ў фонд Чырвонай Арміі. У лютым 1943 г. германскія агенты арганізавалі складанне такога спіса сярод рабочых Гомельскага паравозавагоннарамонтнага завода. Дзвесце чалавек, якія выказалі жаданне дапамагчы сродкамі Чырвонай Арміі, фашысты вывезлі ў лес і расстралялі.

Жандармерыя і паліцыя пастаянна праводзілі аблавы, масавыя вобыскі з мэтай выяўлення падпольшчыкаў. З 17 па 22 красавіка 1943 г. такі татальны вобыск прайшоў у Мінску. Праз фільтрацыйныя пункты было прапушчана 52 500 чалавек. Многіх з іх арыштавалі і замучылі, больш тысячы — накіравалі на прымусовую работу ў Германію.

Супраціўленне ў канцэнтрацыйных лагерах і гета. Сотні тысяч людзей знаходзіліся ў жудасных умовах у канцэнтрацыйных лагерах і гета. Але нават там не была зламана воля людзей, вялася барацьба з фашызмам. Дзейнічалі патрыятычныя групы, распаўсюджваліся ўлёткі, вялася прапагандысцкая праца, збіралася зброя, устанаўліваліся сувязі з партызанамі і падпольшчыкамі, аказвалася дапамога фізічна слабым вязням. Пры садзейнічанні падпольшчыкаў тысячы ваеннапалонных уцяклі з лагераў.

Падвяргаючыся смяротнай небяспецы, вязні гета знаходзілі ў сабе сілы супрацьстаяць акупантам. У гета дзейнічалі падпольныя групы, адбываліся антыфашысцкія ўзброеныя выступленні, вязні сабатовалі распараджэнні захопнікаў, хавалі кваліфікаваных спецыялістаў, рыхтавалі да ўцёкаў людзей, збіралі зброю, адзенне для адпраўкі партызанам.

У верасні 1943 г., загадзя пракапаўшы тунэль, на волю вырваліся 120 вязняў Навагрудскага гета. Уцёкі былі здзейснены з гета Мінска, Мёраў, Валожына, Нясвіжа, Міра, Калдычова, Кобрына, Шаркаўшчыны. Дзякуючы мужнасці і самаахвяраванню простых жыхароў Беларусі, якія рызыкавалі сваім жыццём, выжылі многія прадстаўнікі яўрэйскай нацыянальнасці. У 1963 г. Ізраіль прыняў рашэнне аб прысваенні звання «Праведнік народаў свету» тым, хто ратаваў яўрэйскае насельніцтва ад вернай гібелі. Усяго Праведнікамі народаў свету ў Беларусі прызнаны 676 чалавек.

Пытанні і заданні

1. Сярод партызан і падпольшчыкаў было шмат школьнікаў. Складзіце кароткае паведамленне аб адным з іх. Выкарыстоўвайце дадатковую літаратуру.
2. Назавіце асноўныя напрамкі дзейнасці партызан і падпольшчыкаў. Апішыце найбольш буйныя аперацыі, здзейсненыя партызанамі і падпольшчыкамі Беларусі.
3. Назавіце ваенныя аперацыі Чырвонай Арміі, у якіх вялікую ролю адыгралі дзеянні партызан.
4. Чаму партызаны і падпольшчыкі надавалі вельмі вялікую ўвагу агітацыйна-прапагандысцкай рабоце?
5. Якія нацыянальныя фарміраванні дзейнічалі на акупіраванай тэрыторыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны? У чым заключаліся асаблівасці іх дзейнасці? Растлумачце, з чым гэта звязана.
6. Ахарактарызуйце ўклад партызан і падпольшчыкаў у разгром захопнікаў.
7. Як вы думаеце, з якімі цяжкасцямі сустракаюцца даследчыкі пры вывучэнні дзейнасці партызан і, асабліва, падпольшчыкаў?

Ствараем летапіс вайны

► Даведайцеся, якія вуліцы населенага пункта, у якім вы жываце, названыя імёнамі партызан і падпольшчыкаў. Карыстаючыся дадатковай літаратурай, падрыхтуйце паведамленне аб адным з іх.

 Из письма ЦК КП(б)Б командирам и комиссарам партизанских отрядов, всем партизанам и партизанкам Белоруссии об активизации действий партизанских отрядов в тылу врага. 9 августа 1942 г.

Смерть немецким оккупантам!

Красная Армия героически защищает Родину, упорно отстаивает каждый метр советской земли, наносит противнику колоссальные потери в живой силе и технике <...>.

Десятки новых дивизий противника из Франции, Бельгии, Голландии и Германии с артиллерией и танками, пройдя тысячи километров, выгружаются на линии фронта и вступают в бой с частями Красной Армии. Сотни вражеских поездов и тысячи автомашин продолжают подвоз боеприпасов, снаряжения и техники, несмотря на то что в Белоруссии повсюду имеются партизанские отряды.

Через Белоруссию проходят основные железные и шоссейные дороги, по которым противник питает восточный фронт <...>.

Многие партизанские отряды Белоруссии, правильно понимая задачу, наносят удары по коммуникациям и имеют уже на своем счету десятки организованных ими крушений и спущенных под откос поездов с живой силой и техникой врага <...>.

Части Красной Армии, героически сражающиеся на фронте с остервенелым врагом, наносящие ему сокрушительные удары, вправе требовать более мощной поддержки от белорусских партизан. Центральный Комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии требует от всех коммунистов и комсомольцев, от всех командиров и комиссаров партизанских отрядов, от каждого партизана и партизанки, не считаясь ни с какими трудностями, презирая смерть:

1. Выполнить свой долг перед Родиной <...>.

2. Немедленно начать жесточайшие удары по железным и шоссейным дорогам, по поездам и автотранспорту врага, поставив своей задачей не пропустить ни одного поезда с живой силой, техникой и боеприпасами врага к линии фронта. Систематической организацией крушений, взрывов и поджогов наносить удары повсеместно и непрерывно по всей глубине вражеского тыла, по всем железным и шоссейным дорогам <...>.

3. Не ограничиваться подрывом пути, сходом с рельс паровоза и части поезда, обязательно уничтожать состав, особенно паровозы, взрывать, сжигать, простреливать котлы паровозов, сжигать цистерны с горючим, уничтожать живую силу эшелона, поездную и ж.-д. охрану.

<...>

5. Срывать снабжение войск противника путем вывода из строя мостов, дорожных сооружений, разрушения линий связи, уничтожения складов боеприпасов, снаряжения, продовольствия и горючего.

- ▶ 1. Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы, у якіх з'явілася гэта пісьмо ЦК КП(б)Б.
- 2. Якое ваенна-стратэгічнае значэнне мела тэрыторыя Беларусі?
- 3. Якія формы барацьбы з ворагам прапаноўваліся ў пісьме?

§ 12. КАРЗІННЫ ПЕРАЛОМ У ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЕ

Успомніце

- ▶ Якія падзеі сведчылі аб правале нямецкага плана «маланкавай вайны»?
- ▶ Якія краіны з'яўляліся асноўнымі саюзнікамі СССР па антыгітлераўскай кааліцыі?

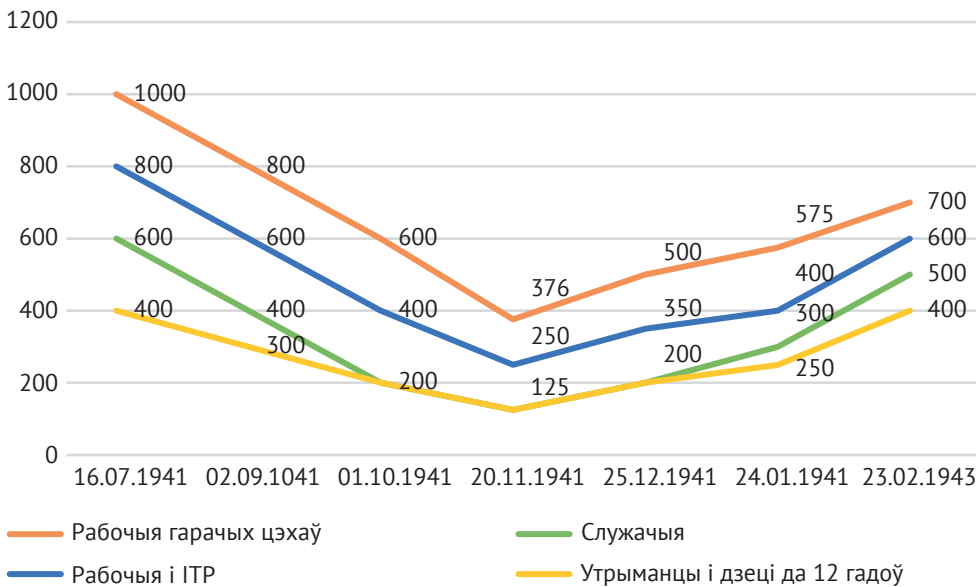
Галоўнымі падзеямі Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў другой паловы 1942–1943 г. сталі Сталінградская і Курская бітвы. Напярэдадні Сталінградскай бітвы войскі праціўніка пераўзыходзілі сілы Чырвонай Арміі ў асабовым саставе ў 1,7 раза, у артылерыі і танках — у 1,3 раза, у самалётах — больш чым у 2 разы. Для новага наступлення на савецка-германскім фронце войскі вермахта атрымалі 700 тыс. чалавек падмацавання. Дадатковыя сілы накіравалі Венгрыя, Румынія, Італія.

Ад Масквы да Сталінграда. Пospех, дасягнуты Чырвонай Арміяй у бітве пад Масквой, неабходна было замацаваць новымі перамогамі. На зіму — вясну 1942 г. Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання паставіла задачу разграміць войскі групы армій «Поўнач» і ліквідаваць блакаду Ленінграда. На заходнім напрамку планавалася акружыць і разграміць у раёне Ржэва і Вязьмы злучэнні групы армій «Цэнтр», на поўдні — вызваліць Данбас і Крым.

Аднак неабходных сіл, рэзерваў, баявой тэхнікі, узбраення і боепрыпасаў для ажыццяўлення такіх грандыёзных планаў не было. Таму агульнае наступленне скончылася няўдачай.

Бязлітасныя і кровапралітныя баі разгарнуліся пад Ржэвам. На заходзе ад Вязьмы вораг здолеў акружыць ударную групу 33-й арміі і адрэзаць яе ад асноўных сіл Заходняга фронту. Два месяцы ўдарная група ва ўзаемадзеянні з кавалерыйскім корпусам генерала П. А. Бялова і партызанамі змагалася з ворагам. Пры прарыве з акружэння большая частка ўдарнай групы разам з камандуючым М. Р. Яфрэмавым загінула.

Няўдачай скончылася і спроба прарваць блакаду Ленінграда. Усе атакі войскаў Волхаўскага і Ленінградскага франтоў былі адбітыя, хоць на некаторых участках франты раздзялялі толькі 30 км. Каля 3 млн жыхароў горада заставаліся ў адчайным становішчы. За час блакады ад холаду,

▲ Нормы выдачы хлеба ў блакадным Ленінградзе (у грамах)

▲ Жыхары блакаднага Ленінграда бяруць ваду ў Няве

▲ Медаль «За абарону Ленінграда». Устаноўлены 22 снежня 1942 г.

► «Дарога жыцця». Па ёй у блакадны Ленінград было дастаўлена 262 419 т прадуктаў харчавання і эвакуіравана 554 186 чалавек

голаду, хвароб і бамбардзіровак загінула каля 650 тыс. ленінградцаў. Толькі з надыходам зімы 1941 г. прадукты харчавання, медыкаменты сталі паступаць па адзінай магістралі, якая звязвала Ленінград з краінай, — «Дарозе жыцця», пракладзенай па лёдзе Ладажскага возера.

Вясной 1942 г. націск савецкіх войскаў на ворага стаў слабець. Германія пераадолела крызіс, выкліканы крахам плана «Барбароса», і планавала разграміць Чырвоную Армію летам, да адкрыцця саюзнікамі баявых дзеянняў у Еўропе. Ударныя групы ворага 8 мая 1942 г. пачалі наступленне супраць войскаў Крымскага фронту. Нягледзячы на ўпартае супраціўленне, савецкія войскі былі вымушаны адступіць. 19 мая 1942 г. праціўнік захапіў Керч. 4 ліпеня 1942 г. пасля 250-дзённай абароны савецкія войскі былі вымушаны здаць Севастопаль. Крым быў цалкам акупіраваны.

Адначасова з баямі ў Крыме разгарнуліся актыўныя баявыя дзеянні ў раёне Харкава. 3 мэтай вызвалення горада войскі Паўднёва-Заходняга фронту 12 мая 1942 г. пачалі наступленне на Харкаў, якое скончылася, на жаль,

няўдачай. Большасць палкоў і дывізій трапілі ў акружэнне, вырвацца з якога змаглі нямногія. Становішча на паўднёвым крыле савецка-германскага фронту змянілася на карысць вермахта.

У канцы ліпеня 1942 г. войскі Германіі і яе сатэлітаў разгарнулі наступленне на Каўказ і Сталінград. З захопам Каўказа вораг спадзяваўся паралізаваць базы Чарнаморскага флоту, захапіць нафтаносныя раёны і ў далейшым выйсці на Блізкі Усход. Аперацыя па авалоданні Каўказам атрымала ўмоўную назву «Эдэльвейс». *Бітва за Каўказ* працягвалася з 25 ліпеня 1942 г. па 9 кастрычніка 1943 г. Баі вяліся на вялізнай тэрыторыі — 320–1000 км па франтавой лініі і 400–800 км у глыб ад яе. У выніку кровапралітных баёў вораг быў разгромлены. Яго страты толькі ў перыяд наступальнай аперацыі Чырвонай Арміі склалі каля 300 тыс. салдат і афіцэраў.

▲ Медаль «За абарону Каўказа». Устаноўлены 1 мая 1944 г.

■ Ваенныя дзеянні на савецка-германскім фронце ў красавіку — лістападзе 1942 г.

- Лінія фронту да канца красавіка
 - ☒1 Правал спробы зняць блакаду Ленінграда (красавік)
 - ☒2 Акружэнне і разгром савецкіх войскаў пад Вязьмай і Ржэвам (красавік — ліпень)
 - ☒3 Разгром савецкіх войскаў на Керчанскім паўвостраве (май)
 - ☒4 Акружэнне і разгром савецкіх войскаў пад Харкавам (канец мая)
 - ☒5 Узяцце нямецка-фашысцкімі войскамі Севастопалю (канец чэрвеня — пачатак ліпеня)
 - ➡ Напрамкі ўдараў нямецка-фашысцкіх войскаў у маі — лістападзе
 - - - Лінія максімальнага прасоўвання нямецка-фашысцкіх войскаў да 19 лістапада
 - Тэрыторыя ССРСР, якая была акупавана нямецка-фашысцкімі войскамі да 19 лістапада
- Лічбамі на карце пазначаны: 1 — Швецыя; 2 — Чэхаславакія; 3 — Венгрыя

Сталінградская бітва (17 ліпеня 1942 — 2 лютага 1943 г.). Германскія войскі не раз спрабавалі прарваць абарону Сталінградскага фронту, акружыць яго войскі на правым беразе Дона, выйсці да Волгі і авалодаць горадам. Войскі Чырвонай Арміі гераічна адбівалі націск ворага. У час летніх баёў на далёкіх падступах да Сталінграда быў выйграны час, неабходны для арганізацыі надзейнай абароны горада. Умацаванню дысцыпліны і баяздольнасці войскаў садзейнічаў загад І. В. Сталіна № 227 ад 28 ліпеня 1942 г., больш вядомы як загад «Ні кроку назад!».

Аднак у другой палове жніўня гітлераўцам удалося фарсіраваць Дон, а 23 жніўня — прарвацца да Волгі на поўнач ад Сталінграда і адрэзаць войскі, якія абаранялі горад, ад астатніх сіл фронту. У Сталінградзе быў абвешчаны стан аблогі. Ужо 13 верасня 1942 г. пачаліся ўпартае баі ў горадзе. Яны вяліся за кожную вуліцу, кожны дом. Гераічныя абаронцы Сталінграда адбілі сотні атак ворага. 11 лістапада 1942 г. германскія войскі зрабілі апошнюю спробу авалодаць горадам, але яна, як і ўсе папярэднія, не прынесла ім поспеху.

У абарончых баях савецкія войскі нанеслі значныя страты галоўнай групойцы праціўніка і стварылі ўмовы для пераходу ў контрнаступленне, якое пачалося 19 лістапада 1942 г. Адным з распрацоўшчыкаў і выканаўцаў плана наступальнай аперацыі з'яўляўся *А. М. Васілеўскі*. Ён жа каардынаваў дзеянні франтоў у час Сталінградскай бітвы. Ударныя групыкі Паўднёва-Заходняга і Данскога франтоў пад камандаваннем *М. Ф. Ватуціна* і *К. К. Ракасоўскага*, а затым і арміі Сталінградскага фронту пад кіраўніцтвам *А. І. Яроменкі* перайшлі ў наступленне і імкліва рушылі насустрач адна адной. На пяты дзень, пераадолеўшы з баямі 100–150 км, яны злучыліся ў раёне хутара Савецкага і пасёлка Калача. У баях пад Сталінградам вызначылася 62-я армія пад камандаваннем *В. І. Чуйкова*, якая разам з 64-й арміяй вяла бесперапынныя баі ў горадзе з перавышаючымі сіламі праціўніка. У выніку самаадданай барацьбы войскаў Чырвонай Арміі ў акружэнні апынуліся галоўныя сілы нямецкіх войскаў, якія дзейнічалі паміж Волгай і Донам: 22 дывізіі і больш за 160 асобных часцей агульнай колькасцю 330 тыс. салдат і афіцэраў.

► 19 лістапада 1942 г. залп рэактыўнай артылерыі абвясціў аб пачатку контрнаступлення пад Сталінградам

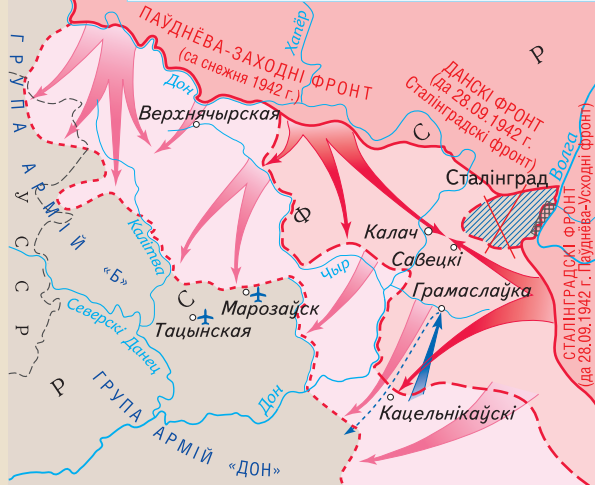
■ Сталінградская бітва (17 ліпеня 1942 г. — 2 лютага 1943 г.)

АБОРОНЧЫЯ БАІ НА ПАДЫХОДАХ ДА СТАЛІНГРАДА
(17 ЛІПЕНЯ — 12 ВЕРАСНЯ 1942 г.)*

- > Становішча перадавых атрадаў савецкіх войскаў да зыходу 16 ліпеня 1942 г. і іх адыход
- - - Лінія фронту да зыходу 22 ліпеня
- Напямкі ўдараў нямецка-фашысцкіх войскаў
- ← Контрудары савецкіх войскаў
- Лініі фронту
- - - да зыходу 16 жніўня
- да зыходу 12 верасня
- *Баі ў горадзе 13 верасня — 18 лістапада 1942 г.

НАСТУПАЛЬНЫ ЭТАП (19 ЛІСТАПАДА 1942 — 2 ЛЮТАГА 1943 г.)

- Лінія фронту да зыходу 18 лістапада 1942 г.
- Напямкі ўдараў савецкіх войскаў 19 лістапада — 11 снежня 1942 г.
- - - Лінія фронту да зыходу 11 снежня
- Контрудар нямецка-фашысцкіх войскаў 12—23 снежня 1942 г. і іх адыход
- ← Удары савецкіх войскаў 16—30 снежня 1942 г.
- - - Лінія фронту да зыходу 30 снежня
- ✗ Знішчэнне акружанай групы нямецка-фашысцкіх войскаў 2 лютага 1943 г.
- ✈ Асноўныя аэрадромы, з якіх ажыццяўлялася забеспячэнне акружаных нямецка-фашысцкіх войскаў

Задача ліквідацыі акружанай групы была ўскладзена на войскі Данскога фронту, якія 10 студзеня 1943 г. прыступілі да выканання аперацыі «Кальцо». Завяршылася яна 2 лютага 1943 г. поўным разгромам праціўніка. Па размаху, напружанасці і выніках яна не мела сабе роўных у гісторыі. У баях за Сталінград вызначыліся генералы-беларусы К. А. Каваленка, В. А. Пянькоўскі, С. А. Красоўскі і інш.

У выніку аперацыі «Кальцо» былі ўзяты ў палон 113 тыс. чалавек, у тым ліку звыш 2,5 тыс. афіцэраў і 23 генералы на чале з камандуючым 6-й германскай арміяй генерал-фельдмаршалам Ф. Паўлюсам. Савецкія войскі разграмілі 6-ю палявую і 4-ю танкавую

■ «Дом Паўлава» з'яўляўся важным апорным пунктам абароны Сталінграда. Байцы на чале з сяржантам Я. Ф. Паўлавым утрымлівалі будынак з 23 верасня па 25 лістапада 1942 г.

 Аляксандр Міхайлавіч Васілеўскі (1895–1977)

Маршал Савецкага Саюза, двойчы Герой Савецкага Саюза (1944, 1945). Нарадзіўся ў сям'і святара, у дзяцінстве марыў стаць аграномам або землямерам. Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. У гады Вялікай Айчыннай вайны ў якасці начальніка Генеральнага штаба прымаў удзел у распрацоўцы і ажыццяўленні практычна ўсіх буйных аперацый на савецка-германскім фронце. Вяршыня палкаводніцкага мастацтва — беспрэцэдэнтная Маньчжурская аперацыя. Адрозніваўся самавалоданнем, мэтанакіраванасцю, моцнай воляй і разам з тым — карэктнасцю, вялікім тактам, даверам да падначаленых і павагай да іх годнасці. Не цярэў прыблізных дадзеных і некампэтэнтнага падыходу. Валодаў глыбокімі прафесійнымі ведамі, уменнем хутка разабрацца ў складанай аператыўна-стратэгічнай абстаноўцы і прыняць аптымальнае рашэнне. Аўтар мемуараў «Справа ўсяго жыцця».

арміі, якія страцілі звыш 800 тыс. чалавек, да 2 тыс. танкаў і штурмавых гармат, больш за 10 тыс. гармат і мінамётаў, каля 3 тыс. баявых і транспартных самалётаў.

Агульныя страты вермахта за час Сталінградскай бітвы склалі каля 1,5 млн чалавек — ¼ сіл, якія дзейнічалі на савецка-германскім фронце. У сувязі з падзеямі пад Сталінградам у Германіі была абвешчана трохдзённая жалоба.

Цяжкія страты панесла і Чырвоная Армія. З 17 лістапада 1942 г. па 2 лютага 1943 г. агульная колькасць забітых і параненых склала звыш 1 129 000 салдат і афіцэраў.

У выніку Сталінградскай бітвы Чырвоная Армія перахапіла ў праціўніка стратэгічную ініцыятыву і ўтрымлівала яе да канца вайны. Контрнаступленне трох франтоў пад Сталінградам стала зыходным пунктам для нанясення далейшых удараў па ворагу, якія перараслі ў пачатку 1943 г. у стратэгічнае наступленне Чырвонай Арміі амаль на ўсім савецка-германскім фронце.

 Медаль «За абарону Сталінграда». Устаноўлены 22 снежня 1942 г.

▲ Калона немцаў, якія былі ўзяты ў палон пад Сталінградам

Для Германіі бітва пад Сталінградам была найцяжэйшым паражэннем у яе гісторыі, для Расіі — яе найвялікшай перамогай. Пад Палтавай (1709) Расія дамаглася права называцца вялікай еўрапейскай дзяржавай, Сталінград стаў пачаткам яе ператварэння ў адну з дзвюх найвялікшых сусветных дзяржаў.

Ганс Дзёр, генерал-маёр вермахта, начальнік штаба 17-га армейскага корпуса

▲ Камандуючы 6-й германскай арміяй Ф. Паўлюс, узяты ў палон у Сталінградзе 2 лютага 1943 г.

Паражэнне пад Сталінградам абвастрыла ўнутрыпалітычнае становішча Германіі і яе сатэлітаў. Японія і Турцыя былі вымушаны адмовіцца ад намеру ўступіць у вайну супраць СССР.

Вораг не здолеў авалодаць Грозным, Баку і Закаўказзем. Контрудар савецкіх войскаў вымусіў праціўніка пачаць адступленне.

Сітуацыя на савецка-германскім фронце восенню 1942 г. спрыяла актывізацыі дзейнасці англа-амерыканскіх саюзнікаў на поўначы Афрыкі.

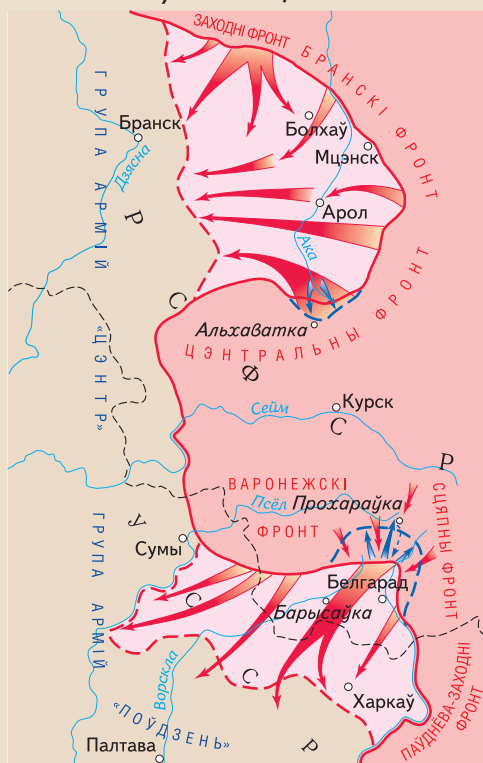
Вайна на экране

Сталінград (рэж. Юрый Озераў, 1989)

► Як у фільме паказана асобае значэнне бітвы за Сталінград для ваяючых бакоў? Хто з рэальных гістарычных дзеячаў паказаны ў фільме?

Курская бітва (5 ліпеня — 23 жніўня 1943 г.). Каб узняць прэстыж і маральны дух сваіх войскаў, утрымаць ад развалу фашысцкі блок, кіраўніцтва нацысцкай Германіі летам 1943 г. вырашыла пачаць новае наступленне, на гэты раз на Курскім выступе. Тут германскае камандаванне сканцэнтравала звыш 900 тыс. салдат і афіцэраў, каля 2700 танкаў, больш за 2 тыс. самалётаў і каля 10 тыс. гармат і мінамётаў. Вялікія надзеі

■ Курская бітва (5 ліпеня — 23 жніўня 1943 г.)

- Лінія фронту да 5 ліпеня
- Удары нямецка-фашысцкіх войскаў 5—15 ліпеня
- Адступленне нямецка-фашысцкіх войскаў
- Рубяжы максімальнага прасоўвання нямецка-фашысцкіх войскаў
- Удары савецкіх войскаў 12 ліпеня — 23 жніўня
- - - Лінія фронту да зыходу 23 жніўня

▲ Савецкі танк Т-34 — лепшы танк перыяду Другой сусветнай вайны

А. Гітлер ускладаў на новыя цяжкія танкі «Тыгр» і сярэднія «Пантэра», штурмавыя гарматы «Фердынанд», самалёты «Фокэ-Вульф» ФВ-190А і «Хейнкель» Хе-129.

Нямецкае камандаванне планавала двума сустрэчнымі ўдарамі з поўначы і поўдня на Курск акружыць савецкія войскі, а затым рушыць у тыл Паўднёва-Заходняга фронту і там іх разграміць. Пасля гэтага рыхтаваўся націск на тыл цэнтральнай групоўкі войскаў Чырвонай Арміі, што дазволіла б германскім войскам пачаць наступленне на Маскву.

Аперацыя старанна рыхтавалася. Германскае ваенна-палітычнае кіраўніцтва было ўпэўнена ў поспеху. Аднак і на гэты раз агрэсары пралічыліся. План ворага быў своєчасова разгаданы. Савецкае камандаванне вырашыла шляхам абарончай аперацыі выматаць, абясіліць ударныя групоўкі праціўніка, а потым перайсці ў наступленне на ўсім паўднёвым участку фронту. Для каардынацыі дзеянняў франтоў Стаўка накіравала ў раён Курскай дугі сваіх прадстаўнікоў: маршалаў Г. К. Жукава і А. М. Васілеўскага.

5 ліпеня 1943 г. немцы перайшлі ў наступленне. Разгарнулася небывалая па жорсткасці і размаху бітва на сушы і ў паветры. З абодвух бакоў было задзейнічана каля 5 тыс. самалётаў. Здаралася, што ў раёне баявых дзеянняў адначасова знаходзілася каля 300 нямецкіх бамбардзіроўшчыкаў і звыш 100 знішчальнікаў.

Толькі з 12 ліпеня па 23 жніўня савецкая авіяцыя ажыццявіла амаль 90 тыс. вылетаў (для параўнання: у час Сталінградскай бітвы за два месяцы было здзейснена каля 36 тыс. вылетаў).

Несучы вялізныя страты, вораг да 11 ліпеня 1943 г. паглыбіўся на асобных участках фронту на 30—40 км, але галоўнай мэты не дасягнуў.

Войскі Варонежскага фронту 12 ліпеня перайшлі ў контрнаступленне. У раёне Прохараўкі адбылася буйная танкавая бітва, у якой удзельнічала больш за 1100 танкаў і самаход-

Васіль Іванавіч Чуйкоў (1900–1982)

Маршал Савецкага Саюза, двойчы Герой Савецкага Саюза (1944, 1945). У савецка-фінляндскую вайну камандаваў 9-й арміяй. У Вялікую Айчынную вайну ўзначальваў шэраг армій, у тым ліку 62-ю ў Сталінградскай бітве. За нешаблоннае мысленне, імклівыя атакі і стратэгіі, якія ўвесь час змяняліся, салдаты называлі яго «генерал Штурм». Пасля вайны на кіруючай рабоце ва Узброеных Сілах СССР. Паводле завяшчання пахаваны ў Валгаградзе на Мамаевым кургане ля падножжа манумента «Радзіма-маці» з воінамі сваёй арміі, якія загінулі ў Сталінградскай бітве.

Ураджэнцы Беларусі

Аляксандр Канстанцінавіч Гаравец (1915–1943)

Лётчык, Герой Савецкага Саюза (1943). У Вялікую Айчынную вайну з чэрвеня 1942 г. на Паўночна-Каўказскім і Варонежскім франтах. Зрабіў 74 баявыя вылеты. 6 ліпеня 1943 г. у час Курскай бітвы ўступіў у бой з 20 варожымі бамбардзіроўшчыкамі і збіў 9 з іх. Ён адзіны ў свеце лётчык, які збіў у адным паветраным баі столькі самалётаў ворага. Загінуў у гэтым баі.

► Даведайцеся, ці ўдзельнічалі прадстаўнікі беларускага народа ў Сталінградскай і Курскай бітвах.

ных гармат. Абодва бакі панеслі цяжкія страты. У гэты дзень у Курскай бітве наступіў пералом.

Цэнтральны фронт перайшоў у контрнаступленне 15 ліпеня. Войскі Варонежскага фронту і ўведзеныя 18 ліпеня ў бітву арміі Сцяпного фронту перайшлі да пераследу праціўніка. Наступленне немцаў на Курскай дузе цалкам правалілася.

Нямецка-фашысцкае камандаванне імкнулася ўтрымліваць свае пазіцыі да апошняга салдата. Аднак стабілізаваць фронт так і не ўдалося. 5 жніўня 1943 г. савецкія войскі вызвалілі Арол і Белгарад.

У азнаменаванне гэтай перамогі ў Маскве адбыўся першы за час вайны салют. Так з'явілася традыцыя правядзення салютаў у гонар перамог савецкіх войск.

23 жніўня 1943 г. войскі Сцяпнога фронту вызвалілі Харкаў. Завяршыўся другі перыяд Курскай бітвы — контрнаступленне Чырвонай Арміі.

Перамога савецкіх войск пад Курскам і выхад іх да Дняпра азнаменавалі завяршэнне карэннага пералому ў ходзе Вялікай Айчыннай вайны. Германія і яе саюзнікі былі вымушаны перайсці да абароны на ўсіх тэатрах ваенных дзеянняў. Пасля паражэння на Курскай дузе германскае камандаванне страціла магчымасць праводзіць стратэгічныя наступальныя аперацыі.

Тры вялікія бітвы за Курск, Арл і Харкаў, праведзеныя на працягу двух месяцаў, азнаменавалі крушэнне германскай арміі на Усходнім фронце.

У. Чэрчыль, прэм'ер-міністр Вялікабрытаніі

▲ Нямецкая тэхніка, знішчаная пад Прохараўкай

▲ Цяжкі нямецкі танк «Тыгр»

Са жніўня па снежань 1943 г. войскі Чырвонай Арміі вызвалілі левабярэжную Украіну і Данбас, фарсіравалі раку Дняпро і захапілі два важныя стратэгічныя плацдармы, стварыўшы ўмовы для авалодання Правабярэжнай Украінай і Крымам.

Праблема адкрыцця другога фронту ў Еўропе.

Яшчэ на перагаворах у маі — чэрвені 1942 г. паміж СССР, Вялікабрытаніяй і ЗША была дасягнута дамоўленасць аб адкрыцці другога фронту ў Еўропе. Паспяховае контрнаступленне Чырвонай Арміі пад Сталінградам стварыла для гэтага неабходныя ваенна-палітычныя ўмовы. У студзені 1943 г. кіраўнікі Вялікабрытаніі і ЗША на Касабланцкай канферэнцыі дамовіліся аб высадцы сваіх войск на Сіцыліі. Выкарыстаўшы зручны момант, калі асноўныя сілы Германіі былі задзейнічаны ў Курскай бітве, саюзнікі высадзіліся на Сіцыліі і ў сярэдзіне жніўня авалодалі востравам.

У пачатку чэрвеня 1943 г. амерыканскае і англійскае кіраўніцтва абвясціла аб адтэрміноўцы адкрыцця другога фронту. У. Чэрчыль заявіў, што яго адкрыццё будзе мэтазгодным тады, калі «супраціўленне Германіі аслабне да неабходнай ступені». Перамога савецкіх

■ Першы салют у гонар вызвалення Арла і Белгарада ў Маскве

войск пад Курскам паскорыла рашэнне гэтай праблемы. На сустрэчы ў Квебеку (жнівень 1943 г.) Ф. Рузвельт і У. Чэрчыль вырашылі ажыццявіць высадку саюзных войск у Нармандыі ў пачатку мая 1944 г. На канферэнцыі, якая адбылася ў кастрычніку 1943 г. у Маскве, быў пацверджаны намер адкрыць другі фронт у Еўропе.

Тэгеранская канферэнцыя. Важным этапам умацавання антыгітлераўскай кааліцыі стала *Тэгеранская канферэнцыя*, на якой сабраліся кіраўнікі

► Чаму можна гаварыць аб тым, што пасля 1943 г. стратэгічная ініцыятыва перайшла ад Германіі да СССР?

СССР, Вялікабрытаніі і ЗША. Яна працягвалася з **28 лістапада па 1 снежня 1943 г.** Асноўным пытаннем, паднятым на канферэнцыі, была праблема адкрыцця другога фронту ў Еўропе. У прынятай 1 снежня Дэкларацыі аб сумесных дзеяннях у вайне супраць Германіі і пасляваенным супрацоўніцтве трох дзяржаў агаворваліся маштабы і тэрміны ваенных аперацый.

Па пытанні аб Польшчы была дасягнутая папярэдняя дамоўленасць, што СССР адновіць з ёй дыпламатычныя адносіны, пасляваенная ўсходняя граніца пройдзе па «лініі Керзана», а заходняя — па рацэ Одэр. Канферэнцыя садзейнічала ўмацаванню антыгітлераўскай кааліцыі і стварэнню міжнароднай сістэмы бяспекі пасля вайны.

Пачатак вызвалення Беларусі. Пасля перамогі ў Курскай бітве Чырвоная Армія разгарнула стратэгічнае наступленне ад Невеля да Чорнага мора па франтавой лініі працягласцю 2000 км. На цэнтральным участку фронту савецкія войскі працягвалі наступленне і выйшлі да ўсходніх раёнаў БССР. Восенню 1943 г. пачалося вызваленне Беларусі. Часці 13-й арміі Цэнтральнага фронту фарсіравалі Дняпро і вызвалілі **23 верасня 1943 г.** першы раённы цэнтр Рэспублікі — **Камарын**.

26 верасня 1943 г. войскі 3-й і 50-й армій Бранскага фронту вызвалілі раённы цэнтр Хоцімск Магілёўскай вобласці. Войскі 65-й арміі 27 верасня авалодалі райцэнтрам Церахоўка Гомельскай вобласці. Пераадольваючы ўпартае супраціўленне ворага, часці 49-й арміі фарсіравалі Сож і 28 верасня вызвалілі Мсціслаў і выйшлі на раку Проню. У гэты ж дзень чырвоны сцяг узвіўся над райцэнтрамі Касцюковічы і Клімавічы. 29 верасня гітлераўцы былі выбіты з Крычова, а 2 кастрычніка — з Дрыбіна.

Плануючы далейшыя ваенныя дзеянні, Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання паставіла перад савецкімі войскамі задачу разграміць нямецкую групу армій «Цэнтр» і ачысціць ад акупантаў усю тэрыторыю Беларусі. Для гэтага прыцягваліся войскі трох франтоў: Калінінскага (з 20 кастрычніка 1943 г. — 1-ы Прыбалтыйскі), Заходняга і Цэнтральнага (з 20 кастрычніка 1943 г. — Беларускі).

16 кастрычніка 1943 г. войскі Чырвонай Арміі фарсіравалі раку Дняпро і на наступны дзень вызвалілі Лоеў. 18 лістапада вораг быў выгнаны з Рэчыцы, 26 лістапада чырвоны сцяг быў узняты над Гомелем. 14 студзеня 1944 г. былі вызвалены Мазыр і Калінкавічы, 24 лютага савецкія войскі авалодалі Рагачовам.

Восенню і зімой 1943–1944 гг. войскі Чырвонай Арміі поўнасю або часткова вызвалілі 36 раёнаў Беларусі, 36 раённых і 2 абласныя цэнтры: Гомель і Мазыр. Наступленне савецкіх войск на беларускай зямлі праходзіла ва ўмовах усеагульнай падтрымкі і дапамогі з боку партызан і мірнага насельніцтва рэспублікі.

Яшчэ ў ходзе Вялікай Айчыннай вайны ўрад СССР і ЦК ВКП(б) распрацавалі план мерапрыемстваў па аднаўленні народнай гаспадаркі і культуры ў вызваленых раёнах. Пераадольваючы перашкоды, працоўныя

Беларусі прыступілі да адраджэння прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Вясной 1944 г. пачалося аднаўленне больш 100 прамысловых прадпрыемстваў. На іх было занята звыш 40 тыс. рабочых.

Наладжвалася штодзённае жыццё грамадзян. На вызваленых тэрыторыях сталі дзейнічаць бальніцы, сельскія ўрачэбныя ўчасткі, фельчарска-акушэрскія пункты, аптэкі і іншыя медыка-санітарныя ўстановы, дзіцячыя дамы.

? **Пытанні і заданні**

1. Якія бітвы 1942–1943 гг. замацавалі стратэгічную ініцыятыву Чырвонай Арміі?
2. Што азначае паняцце «карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай вайны»? Чаму бітвы пад Сталінградам, на Курскай дузе абумовілі карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай вайны?
3. Складзіце сінхранічную табліцу «баявыя дзеянні Савецкага Саюза і яго саюзнікаў па антыгітлераўскай кааліцыі ў 1942–1943 гг.».
4. Чаму праблема адкрыцця другога фронту доўгі час заставалася нявырашанай? Якія прычыны паўплывалі на яе рашэнне?
5. Чаму Савецкі Саюз не разглядаў высадку саюзных войскаў на востраве Сіцылія як адкрыццё другога фронту?
6. Якія пытанні разглядаліся на Тэгеранскай канферэнцыі? Якія рашэнні былі прыняты?
7. Пачніце складаць храналагічную табліцу «Вызваленне Беларусі».

Из приказа Народного комиссара обороны Союза ССР № 227. 28 июля 1942 г.

Враг бросает на фронт все новые силы и, не считаясь с большими для него потерями, лезет вперед, рвется в глубь Советского Союза, захватывает новые районы, опустошает и разоряет наши города и села, насилует, грабит и убивает советское население. Бои идут в районе Воронежа, на Дону, на юге

▲ **Пе-2** — самы масавы савецкі бамбардзіроўшчык перыяду Вялікай Айчыннай вайны

▲ **Ла-5** — лепшы савецкі знішчальнік перыяду Вялікай Айчыннай вайны

▲ **Іл-2** — лепшы савецкі штурмавік перыяду Вялікай Айчыннай вайны («Лятаючы танк»)

▲ **Нямецкі знішчальнік «Фокэ-Вульф» ФВ-190Д**

у ворот Северного Кавказа. Немецкие оккупанты рвутся к Сталинграду, к Волге и хотят любой ценой захватить Кубань, Северный Кавказ с их нефтяными и хлебными богатствами <...>.

Каждый командир, красноармеец и политработник должен понять, что наши средства не безграничны. Территория Советского государства — это не пустыня, а люди — рабочие, крестьяне, интеллигенция, наши отцы, матери, жены, братья, дети. Территория СССР, которую захватил и стремится захватить враг, — это хлеб и другие продукты для армии и тыла, металл и топливо для промышленности, фабрики, заводы, снабжающие армию вооружением и боеприпасами, железные дороги. Мы потеряли более 70 млн населения, более 800 млн пудов хлеба в год и более 10 млн тонн металла в год. У нас нет уже теперь преобладания над немцами ни в людских резервах, ни в запасах хлеба. Отступать дальше — значит загубить себя и загубить вместе с тем нашу Родину <...>.

Ни шагу назад! Таким теперь должен быть наш главный призыв.

Надо упорно, до последней капли крови защищать <...> каждый клочок советской земли и отстаивать его до последней возможности.

Наша Родина переживает тяжелые дни. Мы должны остановить, а затем отбросить и разгромить врага, чего бы это нам ни стоило.

► Што паслужыла прычынай з'яўлення загада № 227? Якое яго асноўнае патрабаванне?

Из Декларации США, СССР и Великобритании, подписанной на Тегеранской конференции 1 декабря 1943 г.

Мы, Президент Соединенных Штатов, Премьер-Министр Великобритании и Премьер Советского Союза, встречались в течение последних четырех дней в столице нашего союзника — Ирана и сформулировали и подтвердили нашу общую политику.

Мы выражаем нашу решимость в том, что наши страны будут работать совместно как во время войны, так и в последующее мирное время.

Что касается войны, представители наших военных штабов участвовали в наших переговорах за круглым столом, и мы согласовали наши планы уничтожения германских вооруженных сил. Мы пришли к полному соглашению относительно масштаба и сроков операций, которые будут предприняты с востока, запада и юга.

Взаимопонимание, достигнутое нами здесь, гарантирует нам победу.

Что касается мирного времени, то мы уверены, что существующее между нами согласие обеспечит прочный мир. Мы полностью признаем высокую ответственность, лежащую на нас и на всех Объединенных Нациях, за осуществление такого мира, который получит одобрение подавляющей массы народов земного шара и который устранил бедствия и ужасы войны на многие поколения. Совместно с нашими дипломати-

ческими советниками мы рассмотрели проблемы будущего. Мы будем стремиться к сотрудничеству и активному участию всех стран, больших и малых, народы которых сердцем и разумом посвятили себя, подобно нашим народам, задаче устранения тирании, рабства, угнетения и нетерпимости. Мы будем приветствовать их вступление в мировую семью демократических стран, когда они пожелают это сделать.

- ▶ 1. Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы таго часу, калі быў падпісаны гэты дакумент.
- 2. Якія асноўныя пытанні разглядаліся на Тэгеранскай канферэнцыі?
- 3. Якую ролю ў дзейнасці антыгітлераўскай кааліцыі адыграла Тэгеранская канферэнцыя?

§ 13. ВЫЗВАЛЕННЕ БЕЛАРУСІ АД НЯМЕЦКА-ФАШЫСЦКІХ ЗАХОПНІКАЎ

Успомніце

- ▶ Якія падзеі прадвызначылі карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай вайны?
- ▶ Калі пачалося вызваленне Беларусі?

Да лета 1944 г. на савецка-германскім фронце склалася спрыяльнае становішча для наступальных дзеянняў Чырвонай Арміі, якая ўпэўнена ўтрымлівала стратэгічную ініцыятыву. Перад савецкімі войскамі была

Ураджэнцы Беларусі

Аляксей Інакенцьевіч Антонаў (1896–1962)

Генерал арміі. Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. У перыяд вучобы праявіліся яго здольнасці да вайскавой справы і схільнасць да навуковых даследаванняў. Тады ж ён паспяхова асвоіў французскую, а пазней і нямецкую мовы і атрымаў кваліфікацыю ваеннага перакладчыка. У 1942 г. быў прызначаны на пасаду начальніка Аператыўнага ўпраўлення — намесніка начальніка Генеральнага штаба. Пачынаючы з вясны 1943 г. прымаў непасрэдны ўдзел у планаванні практычна ўсіх стратэгічных аперацый Савецкіх Узброеных сіл. Удзельнік Ялцінскай і Патсдамскай канферэнцый. Адзіны генерал, які нароўні з маршаламі і кіраўнікамі саюзных дзяржаў удастоены ганаровага ордэна Перамогі «За ўмелыя дзеянні па кардынацыі франтоў і планаванне баявых аперацый».

пастаўлена задача разбіць цэнтральную групоўку нямецкіх войск — групу армій «Цэнтр», вызваліць Беларусь і выйсці да дзяржаўнай граніцы СССР.

Беларуская наступальная аперацыя (23 чэрвеня — 29 жніўня 1944 г.) па сваіх маштабах, колькасці сіл, што ўдзельнічалі ў ёй, з'яўляецца адной з самых буйных не толькі ў Вялікай Айчыннай, але і ў Другой сусветнай вайне. Гэта аперацыя атрымала кодавую назву «**Баграціён**». На першым яе этапе — з 23 чэрвеня па 4 ліпеня 1944 г. — былі паспяхова праведзены Віцебска-Аршанская, Магілёўская, Бабруйская і Полацкая аперацыі, была акружана мінская групоўка ворага. На другім этапе — з 5 ліпеня па 29 жніўня 1944 г. — былі ажыццёўлены Шаўляйская, Вільнюская, Каўнаская,

▼ Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён» (23 чэрвеня — 29 жніўня 1944 г.)

► Якія тэрыторыі былі вызвалены ў ходзе аперацыі «Баграціён»?

Іван Хрыстафоравіч Баграмян (1897–1982)

Маршал Савецкага Саюза, двойчы Герой Савецкага Саюза (1944, 1977). Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. З красавіка 1942 г. начальнік штаба Паўднёва-Заходняга фронту, з ліпеня 1942 г. камандуючы 16-й арміяй Заходняга фронту, якая ўдзельнічала ў Курскай бітве. З лістапада 1943 г. камандуючы войскамі 1-га Прыбалтыйскага фронту, якія вызвалілі ў ходзе Беларускай аперацыі «Баграціён» Беларусь, частку Літвы і Латвіі. Пасля вайны на кіруючай рабоце ва Узброеных Сілах СССР.

Беластоцкая і Люблін-Брэсцкая аперацыі. З улікам дадатковых рэзерваў, атрыманых у ходзе баёў, у аперацыі «Баграціён» з абодвух бакоў удзельнічалі больш за 4 млн чалавек, было задзейнічана каля 60 тыс. гармат, звыш 8 тыс. самалётаў.

Лінія фронту на беларускім участку да пачатку аперацыі «Баграціён» праходзіла на ўсход ад Полацка, Віцебска, Оршы, Магілёва, Жлобіна, на захад ад Мазыра і далей уздоўж ракі Прыпяць да Ковеля. Яна агінала Беларусь з поўначы і поўдня амаль па ўсёй яе тэрыторыі.

Гэты гіганцкі выступ меў выключна важнае стратэгічнае значэнне ў сістэме абароны нямецкіх войск. Ён абараняў іх галоўныя стратэгічныя напрамкі (Усходнепрускі і Варшава-Берлінскі) і забяспечваў устойлівае становішча групы армій «Поўнач» у Прыбалтыцы.

На тэрыторыі Беларусі германскія агрэсары стварылі магутную глыбокую (да 270 км) лінію абароны «Фатэрлянд» («Бацькаўшчына»). Сама назва гэтай лініі падкрэслівала, што ад яе моцы залежыць лёс Германіі. Спецыяльным загадам А. Гітлера гарады Віцебск, Орша, Магілёў, Бабруйск, Барысаў, Мінск абвешчаныя крэпасцямі. Камандуючыя гэтых крэпасцей давалі фюрару пісьмовыя абавязацельствы

▲ Плакат «Боец, освободи свою Белоруссию!» Мастак В. Карэцкі. 1943 г.

Вайна на экране

Кірунак галоўнага ўдару (рэж. Юрый Озераў, 1970)

▶ Які перыяд часу ахоплівае фільм? Якія гістарычныя падзеі знайшлі ў ім адлюстраванне? Што новага вы пра іх даведаліся?

ўтрымліваць іх да апошняга салдата. Тут была сканцэнтравана група армій «Цэнтр», частка правафланговых злучэнняў групы армій «Поўнач» і левафланговых злучэнняў групы армій «Паўночная Украіна» — усяго 63 дывізіі і 3 бригады.

Удар па цэнтральнай групоўцы ворага на франтавой лініі працяглася 700 км наносілі чатыры франты: 1-ы Прыбалтыйскі пад камандаваннем генерала арміі *І. Х. Баграмяна*, 1-ы, 2-і, 3-і Беларускае франты пад камандаваннем генерала арміі *К. К. Ракасоўскага*, генерал-палкоўнікаў *Г. Ф. Захарава*, *І. Д. Чарняхоўскага*. 3 войскамі ўзаемадзейнічалі партызаны.

Раніцай 23 чэрвеня 1944 г. галоўныя сілы 1-га Прыбалтыйскага, 2-га і 3-га Беларускае франтоў пасля моцнай артылерыйскай і авіяцыйнай падрыхтоўкі перайшлі ў наступленне на Віцебскім, Аршанскім і Магілёўскім напрамках. 24 чэрвеня пачалі наступаць войскі 1-га Беларускага фронту на Бабруйскім напрамку. Дзеянні франтоў каардынавалі прадстаўнікі Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандавання маршалы А. М. Васілеўскі і Г. К. Жукаў.

Наступленне войск Чырвонай Арміі разгортвалася паспяхова на ўсіх напрамках. Войскі 1-га Прыбалтыйскага фронту ва ўзаемадзеянні з войскамі 3-га Беларускага фронту 25—27 чэрвеня 1944 г. акружылі і разграмілі Віцебскую групоўку гітлераўцаў у складзе 5 дывізіяў. 26 чэрвеня 1944 г. быў вызвалены Віцебск, 28 чэрвеня — Лепель. Праціўнік панёс значныя страты (20 тыс. салдат і афіцэраў былі забітыя і больш за 10 тыс. узяты ў палон).

Нашы войскі не вытрымалі знішчальных удараў рускіх і пачалі адступаць, не маючы на тое загаду. Рускія пераследавалі нас, расчэнялі нашы палкі і наносілі ім цяжкія страты. Палкі знішчаліся літаральна на вачах. Салдаты кідалі гарматы, транспартныя сродкі, боепрыпасы, ваенную маёмасць і нават асабістую зброю і як вар'яты разбегаліся.

Прой, камандзір 197-й пяхотнай дывізіі вермахта

26 чэрвеня 1944 г. войскі 3-га Беларускага фронту ліквідавалі моцны вузел абароны ворага каля Оршы, вызвалілі Дуброўна, Сянно, Талачын. Адначасова войскі 2-га Беларускага фронту разгарнулі аперацыі на Магілёўскім напрамку. Яны прарвалі моцную абарону праціўніка і авалодалі Магілёвам, Шкловам, Быхавам, Клічавам. Буйныя сілы нямецкай арміі былі акружаны і разгромленыя.

У выніку Бабруйскай аперацыі войскі 1-га Беларускага фронту да 29 чэрвеня 1944 г. ліквідавалі групоўку ворага ў складзе шасці дывізіяў.

Канстанцін Канстанцінавіч Ракасоўскі (1896–1968)

Маршал Савецкага Саюза, Маршал Польшчы, двойчы Герой Савецкага Саюза (1944, 1945). Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. У гады Вялікай Айчыннай вайны вызначыўся ў Смаленскай бітве (1941), у Маскоўскай, Сталінградскай, Курскай бітвах, у Беларускай, Усходнепрускай, Берлінскай аперацыях. Г. К. Жукаў адзначаў: «Больш грунтоўнага, працаздольнага, працавітага і па вялікім рахунку адоранага чалавека мне цяжка ўзгадаць». Камандаваў Парадам Перамогі на Чырвонай плошчы ў Маскве. У 1949–1956 гг. быў міністрам нацыянальнай абароны Польскай Народнай Рэспублікі. Напісаў мемуары «Салдацкі абавязак».

Іван Данілавіч Чарняхоўскі (1906–1945)

Генерал арміі, двойчы Герой Савецкага Саюза (1943, 1944). У Вялікую Айчынную вайну камандаваў танкавай і стралковай дывізіямі, танкавым корпусам і арміяй на Паўночна-Заходнім, Варонежскім, Цэнтральным і 1-м Украінскім франтах. Удзельнік абароны Ноўгарада, Варонежа. Вызначыўся ў Курскай бітве, Чарнігаўска-Прыпяцкай, Кіеўскай і іншых аперацыях. З 1944 г. камандуючы войскамі 3-га Беларускага фронту, якія ўдзельнічалі ў Віцебска-Аршанскай і Мінскай аперацыях, вызваленні Віцебска, Оршы, Барысава, Мінска, Ліды, Вільні і іншых населеных пунктаў. У ходзе Усходнепрускай аперацыі быў смяротна паранены.

Георгій Фёдаравіч Захараў (1897–1957)

Савецкі военачальнік, генерал арміі. Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. У Вялікую Айчынную вайну начальнік штаба арміі, начальнік штаба фронту, намеснік камандуючага франтамі, камандуючы войскамі, фронтам. У чэрвені — ліпені 1944 г. пад яго камандаваннем войскі 2-га Беларускага фронту ўдзельнічалі ў вызваленні Беларусі. Меў добрую апэратыўную падрыхтоўку, адрозніваўся высокай працаздольнасцю і патрабавальнасцю. Пасля вайны на камандных пасадах.

На полі бою гітлераўцы пакінулі 50 тыс. чалавек забітымі. У палон былі захопленыя 23 680 салдат і афіцэраў.

Такім чынам, за шэсць дзён наступлення пад ударамі савецкіх войск чатырох франтоў магутная варожая абарона на прасторы паміж Заходняй Дзвіной і Прыпяццю пала.

Вызваленне Мінска. Цяпер перад савецкімі войскамі стаяла наступная задача: шляхам двухбаковага наступлення з раёнаў Барысава і Асіповіч на Мінск і франтальнага пераследавання з напрамку Магілёў — Мінск завяршыць акружэнне праціўніка, знішчыць галоўныя сілы 4-й нямецкай арміі, якая адыходзіла на захад, і вызваліць сталіцу Беларусі. Выканаць гэтую задачу павінны былі войскі 3-га, 1-га і 2-га Беларускіх франтоў.

Тым часам 1-ы Прыбалтыйскі фронт працягваў наступленне на паўночны захад ад Полацка і на захад у напрамку на Глыбокае. 4 ліпеня 1944 г. Полацк быў вызвалены. Савецкія войскі, прасунуўшыся з 29 чэрвеня па 4 ліпеня 1944 г. на захад на 120—130 км, выйшлі на подступы да Літвы з усходу, цалкам ізаляваўшы адзін ад аднаго варожыя групы армій «Цэнтр» і «Поўнач».

Войскі 3-га Беларускага фронту 30 чэрвеня 1944 г. фарсіравалі Бярэзіну, разграмілі Барысаўскую групоўку ворага і вызвалілі Барысаў — важны апорны пункт акупантаў, які абараняў подступы да Мінска. 2 ліпеня 1944 г. савецкія войскі абышлі Мінск з паўночнага захаду, авалодалі Вілейкай, Красным і перарэзалі чыгунку Мінск — Вільнюс.

Войскі 1-га Беларускага фронту, якія наступалі на поўдзень ад Мінска, 30 чэрвеня 1944 г. вызвалілі Слуцк, 2 ліпеня — Гарадзею, 4 ліпеня — Нясвіж і такім чынам пазбавілі праціўніка магчымасці адступлення на паўднёвы захад. На досвітку **3 ліпеня 1944 г.** 2-і гвардзейскі Тацын-

► Савецкія воіны фарсіруюць раку Бярэзіну каля Барысава.
З архіва БелТА

Танкі 2-га гвардзейскага
Тацынскага танкавага корпуса
на вуліцах вызваленага Мінска.
3 ліпеня 1944 г. З архіва
БелТА

скі танкавы корпус 3-га Беларускага фронту ўступіў у **Мінск** з усходу. Амаль адначасова ў сталіцу ўвайшлі часці 5-й гвардзейскай танкавай арміі і перадавыя атрады 11-й гвардзейскай і 31-й армій 3-га Беларускага фронту, а за імі з поўдня — 1-ы гвардзейскі танкавы корпус і часці 3-й арміі 1-га Беларускага фронту. У другой палове дня 3 ліпеня 1944 г. сталіца Беларусі была поўнасьцю ачышчана ад ворага.

4-я нямецкая армія і некаторыя іншыя часці ворага на ўсходзе ад Мінска трапілі ў акружэнне. У мінскім «катле» апынулася

Мінск 3 ліпеня 1944 г.
Мастак В. Волкаў. 1955 г.

► Французскія лётчыкі авіяпалка «Нармандыя — Нёман» у час вайны ўдзельнічалі ў 869 паветраных баях, збілі 273 і пашкодзілі 80 фашысцкіх самалётаў

▲ Лётчык авіяпалка «Нармандыя — Нёман» Ж. Гастон. Загінуў 26 чэрвеня 1944 г. у баях за Беларусь. Самалёт лётчыка, які ўпаў недалёка ад вёскі Аўхуты Талачынскага раёна, знайшлі школьнікі. Пасмяротна ўзнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені

105-тысячная варожая групоўка. Для яе ліквідацыі войскі 2-га і частка сіл 3-га Беларускіх франтоў пры ўзаемадзеянні з партызанамі і актыўнай падтрымцы авіяцыі разгарнулі шырокамаштабныя баі. Былі забіты 70 тыс. гітлераўскіх салдат і афіцэраў і больш за 35 тыс. узяты ў палон, у тым ліку 12 генералаў. 4 ліпеня 1944 г. завяршыўся першы этап грандыёзнай бітвы за Беларусь. Савецкія войскі за два тыдні баявых дзеянняў разграмілі галоўныя сілы нямецкай групы армій «Цэнтр». У выніку ўтварыўся 400-кіламетровы пралом фронту глыбінёй 500 км, які нямецкія войскі ліквідаваць за кароткі час не маглі.

Выгнанне нямецка-фашысцкіх захопнікаў з тэрыторыі Беларусі. 4 ліпеня 1944 г. войскі 3-га Беларускага фронту вялі баі ў раёнах возера Нарач, Смаргоні, Маладзечна, Краснага, Волмы. 5 ліпеня яны авалодалі Маладзечна, 16 ліпеня — Гродна.

Разам з савецкімі авіяцыйнымі часцямі ў складзе 1-й паветранай арміі самааддана змагаўся 1-ы знішчальны авіяполк французскіх лётчыкаў «Нармандыя». За мужнасць і гераізм, праяўленыя ім пры вызваленні Беларусі, у прыватнасці на рацэ Нёман, палку было

прысвоена найменне «Нёманскі» і назва «Нармандыя — Нёман». Чатыры французскія лётчыкі — М. Альбер, Р. дэ ла Пуап, Ж. Андрэ і М. Лефеўр — сталі Героямі Савецкага Саюза.

Войскі 2-га Беларускага фронту за 12 дзён з баямі прайшлі каля 270 км, вызвалілі Навагрудак, Ваўкавыск і выйшлі на дзяржаўную граніцу на гэтым напрамку.

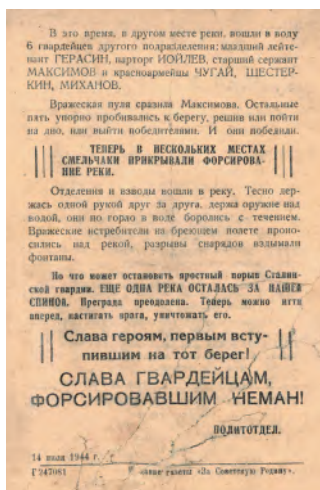
Войскі 1-га Беларускага фронту наступалі на Баранавіцка-Брэсцкім і Пінскім кірунках. 8 ліпеня 1944 г. былі вызвалены Баранавічы, 14 ліпеня — Пінск. 21 ліпеня яны перасеклі дзяржаўную граніцу ў раёне Белавежскай пушчы. 28 ліпеня штурмам быў узяты горад Брэст. Гэты дзень стаў знамянальным у гісторыі беларускага народа. Узяццем Брэста нашы войскі завяршылі выгнанне нямецка-фашысцкіх захопнікаў з беларускай зямлі.

У ходзе паспяховага завяршэння аперацыі «Баграціён» фактычна перастала існаваць адна з самых магутных груповак вермахта — група армій «Цэнтр», беззваротныя страты якой склалі 539 тыс. чалавек (381 тыс. чалавек забітымі і 158 тыс. палоннымі).

Вялікія страты ў баях за вызваленне Беларусі панеслі і савецкія войскі. З 23 чэрвеня і да канца ліпеня 1944 г. чатыры фронты страцілі звыш 700 тыс. чалавек, у тым ліку 178 507 забітымі. Летапіс барацьбы за вызваленне Беларусі багаты на прыклады гераічных подзвігаў савецкіх воінаў. Звыш 1500 удзельнікаў Беларускай аперацыі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза, больш за 402 тыс. узнагароджаны ордэнамі і медалямі, 663 злучэнні і часці атрымалі ганаровыя найменні Мінскіх, Віцебскіх, Бабруйскіх, Магілёўскіх і інш.

Узаемадзеянне партызан, падпольшчыкаў і насельніцтва з войскамі Чырвонай Арміі. За тры дні да пераходу ў наступленне войск Чырвонай Арміі беларускія партызаны пачалі трэці этап «рэйкавай вайны». У ноч з 19 на 20 чэрвеня 1944 г. партызаны атакавалі чыгуначныя камунікацыі ворага па ўсёй тэрыторыі акупіраванай Беларусі і падарвалі 40 775 рэек. Рух па чыгунках быў паралізаваны. Да 29 чэрвеня 1944 г., у перыяд паспяховага наступлення Чырвонай Арміі, партызаны падарвалі яшчэ 20 тыс. рэек, у выніку чаго германскія войскі не маглі выкарыстаць чыгуначны транспарт у неабходным аб'ёме ні для дастаўкі рэзерваў, ні для эвакуацыі сваіх часцей.

З пачаткам наступлення Чырвонай Арміі баявыя дзеянні партызанскіх атрадаў і брыгад набылі шырокі размах на ўсёй тэрыторыі рэспублікі, у першую чаргу на галоўных шляхах адступлення гітлераўскіх войск. Народныя мсціўцы блакавалі многія ўчасткі шашэйных і грунтавых дарог, нападалі на варожыя калоны, зрывалі перагрупоўку сіл ворага, парушалі кіраванне войскамі.

▲ Улётка «Першыя на тым беразе». Прывесчана воінам-гвардзейцам, якія фарсіравалі Нёман

У баях асабліва вызначыліся камандзіры партызанскіх атрадаў, брыгад і разведвальна-дыверсійных груп Б. А. Булат, В. І. Лівенцаў, Ф. А. Малышаў, М. А. Міхайлашаў, Р. А. Такуеў. Усім ім прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

Партызаны захоплівалі і ўтрымлівалі да падыходу часцей савецкіх войск пераправы праз водныя перашкоды і плацдармы на іх бераг. Яны захапілі дзеючыя пераправы і пабудавалі новыя праз рэкі Пціч, Случ, Друць, Ольсу, Бярэзіну, Вілію, Шчару, Нёман, Котру. Гэтым партызаны дапамагалі часцям Чырвонай Арміі хутчэй рухацца на захад.

Партызаны аказалі вялікую дапамогу савецкім войскам у вызваленні шматлікіх гарадоў і населеных пунктаў рэспублікі, у тым ліку Мінска, Барысава, Вілейкі, Докшыцаў, Дунілавіч, Клічава, Слуцка, Ліды, Лагойска, Лунінца, Любані, Маладзечна, Нясвіжа, Навагрудка, Смалявіч, Пінска, Стоўбцаў і інш. Яны самастойна вызвалілі і ўтрымлівалі да падыходу савецкіх войск многія населеныя пункты: Капыль, Узду, Старобін, Рудзенск, Куранец, Свір, Відзы, Карэлічы, Івянец і інш.

Дзейсную дапамогу Чырвонай Арміі аказалі патрыёты ў ліквідацыі акружаных варожах груповак. У ходзе сумесных баявых дзеянняў з часткамі Чырвонай Арміі было знішчана звыш 15 тыс. і ўзята ў палон больш за 17 тыс. варожах салдат і афіцэраў.

У вызваленні Беларусі актыўна ўдзельнічалі падпольшчыкі і насельніцтва. У многіх населеных пунктах падпольныя арганізацыі стварылі групы для назірання за прамысловымі прадпрыемствамі і будынкамі, якія захопнікі планавалі знішчыць. Дом урада, будынак ЦК КП(б)Б, Дом афіцэраў, многія прадпрыемствы ў Мінску былі выратаваны толькі дзякуючы сумесным намаганням перадавых часцей, якія ўварваліся ў горад, і мясцовых падпольшчыкаў, якія паказалі

месцазнаходжанне замініраваных аб'ектаў і дапамаглі іх размініраваць.

Па закліку падпольных арганізацый жыхары вёсак разбуралі варожыя камунікацыі: перакопвалі дарогі, знішчалі масты, рабілі лясныя завалы, перашкаджаючы адступленню варожых войскаў. Калі савецкія воіны падыходзілі да населеных пунктаў, мясцовыя жыхары дапамагалі ім фарсіраваць водныя перашкоды, паказвалі варожыя засады, мінныя палі, замініраваныя будынкі і прадпрыемствы, праводзілі толькі ім вядомымі шляхамі, дзякуючы чаму нашы часткі з'яўляліся там, дзе іх менш за ўсё чакаў праціўнік, бралі ў палон нямецкіх салдат і афіцэраў і г. д.

Беларускі народ дапамагаў Чырвонай Арміі не толькі непасрэдным удзелам у барацьбе супраць акупантаў, але і самаадданай працай. Жыхары вызваленых раёнаў наладжвалі працу прамысловых прадпрыемстваў, якія забяспечвалі патрэбы фронту, удзельнічалі ў аднаўленні чыгунак, шашэйных і грунтавых дарог, будаўніцтве мастоў. Дзякуючы гэтаму за кароткі тэрмін удалося аднавіць звыш 10 тыс. км чыгуначнага палатна і 1735 чыгуначных мастоў, пабудаваць 2950 новых мастоў.

Жыхары клапаціліся аб параненых воінах, бралі шэфства над шпіталямі. Многія ўступалі ў Чырвоную Армію, каб працягваць барацьбу з германскімі захопнікамі. З вызваленых раёнаў былі прызваны ў дзеючую армію 600 тыс. чалавек, у тым ліку 194 тыс. партызан.

▲ Мемарыяльны комплекс
«Аперацыя “Баграціён”». Вёска
Ракавічы, Светлагорскі
раён Гомельскай вобласці

■ Парад партызан у Мінску.
16 ліпеня 1944 г. З архіва
БелТА. Фатаграфія У. Лупейкі

Пытанні і заданні

1. Якую кодавую назву атрымала Беларуская наступальная аперацыя? Растлумачце, чаму.
2. Прадоўжыце складаць табліцу «Вызваленне Беларусі».
3. Якую ролю ў вызваленні Беларусі адыгралі партызаны, падпольшчыкі і насельніцтва? Прыведзіце канкрэтныя прыклады ўзаемадзеяння партызан, падпольшчыкаў і насельніцтва Беларусі з часцямі Чырвонай Арміі.
4. Вызначыце асноўныя вынікі аперацыі «Баграціён» і яе ваенна-палітычнае значэнне.

Ствараем летапіс вайны

► Падрыхтуйце паведамленне аб тым, як адбывалася вызваленне населенага пункта, дзе вы жывяце.

Из Постановления ЦК КП(б)Б «О разрушении ж.-д. коммуникаций противника методом рельсовой войны». Июнь 1943 г.

Железные дороги, проходящие через Белоруссию, на всем их протяжении находятся под непрерывным воздействием партизанских отрядов и диверсионных групп, что имеет громадное значение в срыве оперативных и стратегических замыслов противника. Вместе с этим ЦК КП(б) Белоруссии считает, что боевая работа белорусских партизан по разрушению путей подвоза противника может и должна быть усилена, к этому имеются все предпосылки и возможности. Важнейшими из этих условий имеются: повсеместное быстрое развитие самого партизанского движения, принимающего характер всенародного движения против оккупантов, наличие широкой сети связи, аэродромов и посадочных площадок для самолетов, управляемость всеми партизанскими отрядами и бригадами в оккупированных областях и районах Белоруссии, наличие работающих на месте областных и районных подпольных комитетов КП(б) Белоруссии.

Все эти благоприятные условия и громадная сила самого движения делают возможным в настоящий момент поставить перед партизанским движением в Белоруссии задачу — нанесение массированных ударов по ж.-д. коммуникациям противника в целях коренной дезорганизации всей ж.-д. сети, проходящей по территории Белоруссии.

Эта задача может быть успешно разрешена белорусскими партизанами не только организацией крушений воинских поездов, взрывов мостов, ж.-д. станций, выводом из строя паровозов, вагонов, но и другими путями.

Методом рельсовой войны разрушение коммуникаций можно довести до степени катастрофической для немецко-фашистских войск. При массовом применении этого способа борьбы противник принужден будет проводить огромные работы трудоемкого характера по замене взорванных

рельсов для восстановления путей. Потребуется доставлять колоссальное количество стали, проката, что для него будет почти неразрешимой задачей.

Коренная дезорганизация ж.-д. коммуникаций врага составит историческую заслугу белорусских партизан в Великой Отечественной войне советского народа против немецко-фашистских захватчиков.

- ▶ 1. Чаму ЦК КП(б)Б лічыў, што ў Беларусі меліся ўмовы для ўзмацнення работы партызан па разбурэнні чыгунак?
- 2. Якую задачу павінна была вырашыць «рэйкавая вайна» падчас беларускай наступальнай аперацыі?
- 3. Дайце ацэнку дзейнасці партызан па разбурэнні чыгуначных камунікацый.

§ 14. САВЕЦКІ ТЫЛ У ГАДЫ ВАЙНЫ

Успомніце

- ▶ Які быў эканамічны патэнцыял СССР і Германіі напярэдадні вайны?
- ▶ Якія эканамічныя задачы неабходна было вырашыць Савецкаму Саюзу, каб перамагчы ворага?
- ▶ Якія надзвычайныя органы кіравання былі створаны ў краіне пасля нападу Германіі на СССР?

У барацьбе з германскімі захопнікамі прымалі актыўны ўдзел не толькі вайсковыя злучэнні, але і ўсе працаўнікі тылу. Яны забяспечвалі фронт усім неабходным: узбраеннем, ваеннай тэхнікай, боепрыпасамі, палівам, а таксама харчаваннем, абуткам, адзеннем і інш. Нягледзячы на цяжасці, савецкія людзі здолелі стварыць магутную эканамічную базу, якая забяспечыла перамогу. У кароткі тэрмін народная гаспадарка СССР была пераарыентавана на патрэбы фронту.

Перавод эканомікі СССР на ваеннае становішча. Акупацыя найважнейшых эканамічных раёнаў СССР паставіла народную гаспадарку краіны ў надзвычай складаныя ўмовы. На захопленай тэрыторыі да вайны пражывала 40 % насельніцтва краіны, выраблялася 33 % валавай прадукцыі ўсёй прамысловасці, вырошчвалася 38 % збожжа, гадавалася каля 60 % свіней і 38 % — буйной рагатай жывёлы.

Каб тэрмінова перавесці народную гаспадарку на ваенныя рэйкі, у краіне ўводзілася абавязковая працоўная павіннасць, ваенныя нормы выдачы насельніцтву прамысловых тавараў і прадуктаў харчавання. Паўсюль усталяўся надзвычайны парадак працы для дзяржаўных устаноў, прамысловых і гандлёвых арганізацый. Звычайнай практыкай стала звышурочная работа.

30 чэрвеня 1941 г. ЦК ВКП(б) і СНК СССР прынялі народна-гаспадарчы план на III квартал 1941 г., які прадугледжваў у самыя сціслыя тэрміны пачаць мабілізацыю матэрыяльных і працоўных рэсурсаў краіны для забеспячэння патрэб абароны. План прадугледжваў тэрміновую эвакуацыю насельніцтва, устаноў, прамысловых прадпрыемстваў і маёмасці з раёнаў, якім пагражала германская акупацыя.

Усходнія раёны СССР як асноўная ваенна-прамысловая база. Ваенныя разбурэнні, страта значнай часткі эканамічнага патэнцыялу прывялі да таго, што ў другой палове 1941 г. у СССР адбылося крытычнае падзенне аб'ёмаў вытворчасці. Перавод савецкай гаспадаркі на ваеннае становішча, які завяршыўся толькі ў сярэдзіне 1942 г., станоўча адбіўся на павелічэнні выпуску і пашырэнні асартыменту ваеннай прадукцыі.

Намаганнямі савецкіх людзей Урал, Заходняя Сібір і Сярэдняя Азія былі ператвораны ў магутную ваенна-прамысловую базу. Большая частка эвакуіраваных сюды заводаў і фабрык да пачатку 1942 г. наладзілі выпуск абароннай прадукцыі.

У параўнанні з 1940 г. валавая прадукцыя індустрыі ў Паволжы вырасла ў 3,1 разы, у Заходняй Сібіры — у 2,4, ва Усходняй Сібіры — у 1,4, у Сярэдняй Азіі і Казахстана — у 1,2 разы. У агульнасаюзнай вытворчасці нафты, вугалю, чыгуну і сталі доля ўсходніх раёнаў СССР (укліючаючы Паволжа) складала ад 50 да 100 %.

«Усё для фронту, усё для перамогі над ворагам!». Рост ваеннай вытворчасці пры скарачэнні колькасці рабочых і служачых дасягаўся за кошт інтэнсіфікацыі працы, павелічэння працягласці працоўнага дня, звышурочных работ і ўмацавання працоўнай дысцыпліны.

У лютым 1942 г. Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР выдаў загад «Аб мабілізацыі працаздольнага гарадскога насельніцтва для работы на вытворчасці і ў будаўніцтве на перыяд ваеннага часу». Мабілізоўваліся мужчыны ад 16 да 55 гадоў і жанчыны ад 16 да 45 гадоў з ліку не занятых у дзяржаўных установах і на прадпрыемствах. Працоўныя рэсурсы СССР складалі ў 1944 г. 23 млн чалавек, палова з іх былі жанчыны. Нягледзячы на гэта, у 1944 г. Савецкі Саюз штомесяц выпускаў 2,4 тыс. танкаў і САУ, 2,7 тыс. самалётаў, тады як Германія — 1,5 і 2,8 тыс.

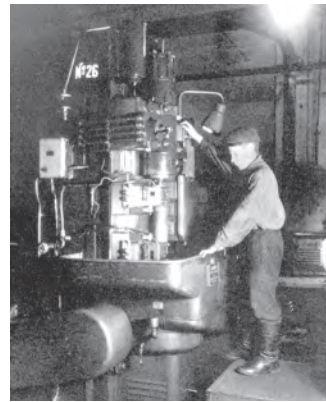
Прынятыя меры знаходзілі падтрымку і разуменне ў насельніцтва. Ва ўмовах вайны грамадзяне краіны забываліся пра сон і адпачынак, многія з іх перавыконвалі працоўныя нормы ў 10 і больш разоў. Лозунг «Усё для фронту, усё для перамогі над ворагам!» стаў, па сутнасці, усенародным. Жаданне ўнесці свой уклад у перамогу над ворагам выяўлялася ў розных формах працоўнага спаборніцтва. Яно стала важным маральным стымулам для росту прадукцыйнасці працы ў савецкім тыле.

Працоўны подзвіг савецкага народа. Дасягненні савецкай эканомікі ў гады Вялікай Айчыннай вайны былі б немагчымымі без працоўнага гераізму савецкіх людзей. Працуючы ў неймаверна цяжкіх умовах, не шкадуючы сваіх сіл, здароўя і часу, яны праяўлялі стойкасць і ўпартасць у выкананні заданняў.

Канструктар А. С. Якаўлеў успамінаў аб узвядзенні авіяцыйнага завода: «Работа пад адкрытым небам ішла на некалькіх узроўнях. Унізе размяшчалі станкі і пракладалі кабель, на сценах умацоўвалі арматуру. Будавалі дах. Новыя буйныя карпусы, будаўніцтва якіх ішло ў 30–40-градусныя маразы, асвойвалі па частках <...>.

Пачынаюць выпускаць самалёты, яшчэ няма вокнаў, даху. Снег пакрывае чалавека, станок, але работа працягвацца. З цэхаў нікуды не ідуць. Тут жа і жывуць. Сталовых яшчэ няма. Дзесьці ёсць раздатчая, дзе выдаюць нешта падобнае на крупнік».

Небывалы размах набыло сацыялістычнае спаборніцтва за выпуск звышпланавай прадукцыі. Подзвігам можна назваць гераічную працу моладзі і жанчын, якія рабілі ўсё неабходнае для перамогі над ворагам. У 1943 г. разгарнуўся рух маладзёжных брыгад за ўдасканаленне вытворчасці, выкананне і перавыкананне плана, за дасягненне высокіх вынікаў з меншай колькасцю рабочых. Дзякуючы гэтаму значна павялічыўся выпуск баявой тэхнікі, узбраення і боепрыпасаў. Адбывалася

▲ Бацькоў, якія пайшлі на фронт, на рабочых месцах замянілі дзеці

■ Зборка штурмавікоў Іл-2 на авіяцыйным заводзе

■ Савеці тыл у гады вайны

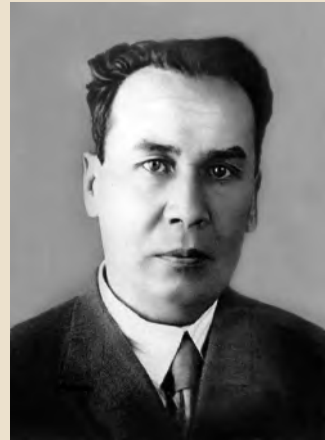

бесперапыннае ўдасканаленне танкаў, гармат, самалётаў (гл. табл. «Параўнальныя тэхнічныя характарыстыкі танкаў канца Другой сусветнай вайны»).

У ходзе вайны авіяканструктары А. С. Якаўлеў, С. А. Лавачкін, А. І. Мікаян, М. І. Гурэвіч, С. У. Ільюшын, У. М. Петлякоў, А. М. Тупалеў стварылі новыя тыпы самалётаў, якія пераўзыходзілі нямецкія. Распрацоўваліся

Міхаіл Ільіч Кошкін (1898–1940)

Савецкі інжынер-канструктор, стваральнік танка Т-34, Герой Сацыялістычнай Працы (1990). Удзельнічаў у Першай сусветнай і Грамадзянскай войнах. З 1937 г. галоўны канструктор танкавага канструктарскага бюро на Харкаўскім паровозабудаўнічым заводзе імя Камінтэрна. Першыя два доследныя ўзоры танка Т-34 былі выпушчаны 10 лютага 1940 г. Яны прыбылі з Харкава ў Маскву сваім ходам, у якім Кошкін сам прыняў удзел. Пасля паказу танка ў прысутнасці вышэйшага кіраўніцтва СССР (І. В. Сталін, М. І. Калінін, В. М. Молатаў, К. Я. Варашылаў) і ўсебаковых стэндавых і хадавых выпрабаванняў на танкавым палігоне Т-34 быў рэкамендаваны для неадкладнай пастаноўкі на вытворчасць.

новыя ўзоры танкаў. Лепшы танк перыяду Другой сусветнай вайны — Т-34 — быў сканструяваны М. І. Кошкіным.

Працоўныя савецкага тылу адчувалі сябе ўдзельнікамі вялікай бітвы за незалежнасць Айчыны. Для большасці працоўных і служачых законам жыцця сталі заклікі «Усё для фронту, усё для перамогі над ворагам!», «Працаваць не толькі за сябе, але і за таварыша, які пайшоў на фронт!», «У працы — як у баі!». Дзякуючы самаахвярнасці працоўных савецкага тылу ў кароткі тэрмін эканоміка краіны была пераведзена на ваеннае становішча, каб забяспечыць Чырвоную Армію ўсім неабходным для дасягнення перамогі.

Савецкі народ у цяжкіх ваенных умовах здолеў забяспечыць сваю армію ўсім мінімальна неабходным і няспынна ўдасканальваў яе баявую тэхніку. На ўсім працягу вайны ворагу не ўдалося пераўзысці нашу армію па якасці ўзбраення.

І. В. Сталін.

Старшыня Дзяржаўнага Камітэта Абароны СССР. 6 лістапада 1943 г.

■ Савецкія авіяканструкторы (злева направа): С. А. Лавачкін, А. М. Тупалеў, А. С. Якаўлеў, А. І. Мікаян

Нягледзячы на велізарныя страты, народная гаспадарка СССР ажыццявіла <...> найвялікшыя тэмпы пашыранага сацыялістычнага ўзнаўлення. Пра гэта сведчаць павелічэнне валавой прадукцыі прамысловасці ва ўсходніх раёнах СССР у 1944 годзе ў 2,8 разы ў параўнанні з 1940 мірным годам і рост прадукцыі прадпрыемстваў ваеннай прамысловасці за той жа час — у 6,6 раз.

М. А. Вазнясенскі.

Эканаміст, член Дзяржаўнага камітэта абароны. 1948 г.

Значны ўклад у ваенную эканоміку СССР зрабілі працоўныя Беларусі, эвакуіраваныя на ўсход краіны. У жніўні — верасні 1941 г. пачалі дзейнічаць 15 перабазіраваных з Беларусі заводаў і фабрык, у кастрычніку — лістападзе — яшчэ 20.

Да лета 1942 г. на абарону працавалі больш за 60 беларускіх прадпрыемстваў. Толькі месяц спатрэбіўся калектыву завода «Гомсельмаш», каб наладзіць выпуск прадукцыі ў горадзе Кургане (Паўднёва-Заходняя Сібір).

За такі ж тэрмін арганізаваў вытворчасць ваеннай прадукцыі і Гомельскі станкабудаўнічы завод у Свядлоўску (цяпер Екацярынбург). У верасні 1941 г. пачалі дзейнічаць эвакуіраваныя Гомельскі суднабудаўнічы завод, віцебскія станкабудаўнічы завод імя Камінтэрна, панчошна-трыкатажныя фабрыкі імя КІМ і імя К. Цэткін, у кастрычніку — лістападзе — гомельскі завод «Рухавік рэвалюцыі», віцебская фабрыка «Сцяг індустрыялізацыі» і інш.

Ва ўсходнія раёны краіны было эвакуіравана каля 1,5 млн працоўных Беларусі. Раёнамі размяшчэння беларускай прамысловасці сталі Паволжа (47 заводаў і фабрык), Урал (35), сярэдняя паласа Расіі (28), Заходняя Сібір (8) і інш. На працягу ліпеня — жніўня ў савецкі тыл было эвакуіравана 36 машынна-трактарных станцый з поўным абсталяваннем. Каля 700 тыс. галоў жывёлы, тысячы тон гаручага, змазачных матэрыялаў, 93,6 тыс. тон збожжа накіроўваліся ў Смаленскую, Калінінскую, Курскую, Арлоўскую вобласці. Каля 5 тыс. работнікаў чыгуначнага транспарту працавалі ў гады вайны на 40 тылавых і прыфрантавых дарогах. Былі вывезены 161 аддзяленне Дзяржбанка СССР, 116 раённых і цэнтральных ашчадных кас, больш за 568 млн руб. грашовага фонду, матэрыяльныя і культурныя каштоўнасці 60 навукова-даследчых інстытутаў, 20 вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў, 6 тэатраў і інш. У 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой аднавіў работу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, у Яраслаўлі — Мінскі медыцынскі інстытут.

У агульнай складанасці за гады Вялікай Айчыннай вайны ва ўсходніх раёнах СССР было пабудавана 2250 буйных прадпрыемстваў, сярод якіх такія гіганты індустрыі, як Чалябінскі металургічны завод, Нарыйскі нікелевы камбінат, Алтайскі трактарны завод і інш.

Ураджэнцы Беларусі з'яўляліся дырэктарамі буйнейшых ваенных вытворчасцей. Выбітны авіяканструктар П. В. Сухі ўзначальваў доследны завод і канструктарскае бюро, дзе ў 1942–1943 гг. быў створаны браніра-

▼ Параўнальныя тэхнічныя характарыстыкі танкаў канца Другой сусветнай вайны

Параметры танка	СССР		Германія		Вялікабрытанія		ЗША	
	Т-34-85 узору 1944 г.	ІС-2 узору 1944 г.	Т-УА/Г «Пантэра»	ТУ1Х «Тыгр»	Мк VIII «Кромвель»	Мк VII «Чэрчылль»	М24 «Чафі»	М4А3 «Шэрман»
Баявая маса, т	32	46	44,8	56,7	27,9	45	18,4	31,5
Экіпаж, чалавек	5	4	5	5	5	5	4–5	5
Калібр гарматы, мм	85	122	75	88	75	75	75	75
Пачатковая хуткасць бранябойнага снарада, м/с	792	781	935	780	620	620	620	620
Максімальная хуткасць, км/гадз	55	37	55	38	64	25	54	42
Браня, мм	20–90	20–160	17–100	26–100	8–76	25–152	10–38	15–100
Запас ходу по шашы, км	360	240	250	140	277	150	160	160

ваны штурмавік Су-6, за што кіраўнік атрымаў Сталінскую прэмію I ступені. Генерал-маёр Я. Э. Рубінчык узначалваў горкаўскі завод «Чырвонае Сормава», які выпускаў танкі Т-34, генерал-маёр І. С. Левін — Саратаўскі завод па выпуску знішчальнікаў Як-1 і Як-3; генерал-маёр А. А. Вашнёў — завод у Каўрове, які спецыялізаваўся на выпуску супрацьтанкавых стрэльбаў Дзегцярова і кулямётаў усіх тыпаў.

З вялікім працоўным уздымам выконвалі вытворчыя заданні рабочыя і інжынерна-тэхнічныя работнікі шэрагу эвакуіраваных беларускіх прадпрыемстваў. Сярод іх асобае месца займаў Гомельскі станкабудаўнічы завод імя С. М. Кірава, размешчаны ў Свядлоўску. За гады вайны калектыв

Георгій Сямёнавіч Шпагін (1897–1952)

Савецкі канструктар стралковай зброі, Герой Сацыялістычнай Працы (1945). Нарадзіўся ў сялянскай сям’і, скончыў трохгадовую школу. У 1916 г. прызваны ў войска, але з-за траўмы рукі, якая замянала страляць, быў накіраваны ў зброевыя майстэрні, дзе асвоіў розныя ўзоры айчынай і замежнай зброі. Найбольшую славу прынесла канструктару стварэнне пісталета-кулямёта ўзору 1941 г., які стаў самай масавай аўтаматычнай зброяй Чырвонай Арміі ў час Вялікай Айчынай вайны. Гэты «аўтамат», як яго звычайна называлі, з’яўляецца адным з сімвалаў перамогі над фашысцкай агрэсіяй.

► Даведайцеся, якія навукова-тэхнічныя адкрыцці і распрацоўкі былі зроблены ў гады Вялікай Айчынай вайны.

▲ На зборцы танкаў на Кіраўскім заводзе

▼ Свае працоўныя зберажэнні савецкія людзі здавалі ў Фонд абароны краіны

завода тры разы заваёўваў першае і шэсць разоў другое месца ва Усесаюзным саццялістычным спаборніцтве сярод заводаў наркамата.

Першай камсамольска-маладзёжнай брыгадай на заводзе «Гомсельмаш» стала брыгада Ф. Мельнікова. У яе ўваходзілі пераважна гамяльчане. Кожны з іх сістэматычна перавыконваў вытворчыя заданні. План 1943 г. брыгада выканала на 224 %. За выдатныя вытворчыя паказчыкі ў кастрычніку 1943 г. брыгадзе быў уручаны Пераходны Чырвоны Сцяг абкама камсамола і прысвоена званне лепшай франтавой Камсамольска-маладзёжнай брыгады Курганскай вобласці.

Культурнае і духоўнае жыццё ў савецкім тыле.

Важны ўклад у перамогу зрабіла савецкая культура. Добрая песня, трапная прыказка, прымаўка, верш уздымалі настрой воінаў, «лячылі» хворых не горш за лекі. Таму з такім нецяргпеннем чакалі брыгаду Ленінградскай эстрады, якая ўжо 4 ліпеня 1941 г. выехала на фронт. За гады вайны 3800 франтавых канцэртных брыгад з 40 тыс. удзельнікаў выступалі ў франтавых вайсковых часцях, шпітальных, на прызыўных пунктах, давалі канцэрты ў тылавых гарадах, вёсках. Сродкі ад гэтых выступленняў ішлі ў **Фонд абароны**.

У 1942–1945 гг. тэма мужнасці, патрыятызму, барацьбы за свабоду Радзімы заняла галоўнае месца ў савецкай літаратуры, музыцы, тэатры, кіно, выяўленчым мастацтве. З'явіліся

Вайна на экране

Ленінградская сімфонія (рэж. Захар Аграненка, 1957).

► Чаму было прынята рашэнне выканаць 7-ю сімфонію Д. Д. Шастаковіча ў блакадным Ленінградзе? Якая дата была абрана для гэтага? Чаму твор стаў сімвалам стойкасці і мужнасці не толькі жыхароў блакаднага Ленінграда, але і ўсяго савецкага народа?

творы В. С. Гросмана «Народ бессмяротны», К. М. Сіманава «Дні і ночы», М. А. Шолахава «Яны змагаліся за Радзіму». Надзвычай важнае месца сярод літаратурных твораў ваеннага часу займала кніга А. Т. Твардоўскага «Васіль Цёркін: Кніга пра байца». Своеасаблівы гімн часоў Вялікай Айчыннай вайны — песню-набат «Свяшчэнная вайна» — стварылі кампазітар А. В. Аляксандраў і паэт В. І. Лебедзеў-Кумач. У сакавіку 1942 г. па Усе-саюзным радыё ўпершыню прагучала 7-я сімфонія Д. Д. Шастаковіча, а ў жніўні таго ж года адбылася прэм'ера гэтага твора ў блакадным Ленінградзе.

Адным з самых яркіх графічных твораў, створаных у 1941 г., быў плакат мастака І. М. Таїдзе «Радзіма-маці заве!». Вялікай папулярнасцю карысталіся карыкатуры і плакаты групы мастакоў Кукрыніксы (мастакі-сатырыкі М. В. Купрыянаў, П. М. Крылоў, М. А. Сакалоў).

Адметнае месца ў духоўнай культуры ваеннага часу займала царква, якая выхоўвала ў людзей патрыятызм, высокія духоўныя, маральныя і агульначалавечыя якасці. На сродкі, сабраныя духавенствам і вернікамі, былі пабудаваны і перададзены Чырвонай Арміі танкавая калона «Дзмітрый Данскі» і авіяэскадрылля «Аляксандр Неўскі».

У гады вайны ў савецкім тыле працягвалі працаваць многія беларускія дзеячы навукі і культуры. Па няпоўных дадзеных, ва ўсходніх рэгіёнах Савецкага Саюза працавалі каля 100 акадэмікаў і членаў-карэспандэнтаў Акадэміі навук БССР, дактароў і кандыдатаў навук, больш за 400 артыстаў, каля 50 мастакоў, 22 кампазітары.

► Плакат «Наполеон потерпел поражение. То же будет с зазнавшимися Гитлером!». Кукрыніксы. 1941 г.

► Л. П. Александроўская ў час выступлення перад воінамі на фронце. 1943 г.

► Медаль «За працоўную доблесць». Устаноўлены 27 снежня 1938 г.

► Медаль «За працоўную адзнаку». Устаноўлены 27 снежня 1938 г.

► Медаль «За доблесную працу ў Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.». Устаноўлены 6 чэрвеня 1945 г.

Разгарнулі сваю работу тэатры Беларусі: у гарадах РСФСР — Беларускі драматычны тэатр імя Янкі Купалы, Беларускі тэатр оперы і балета, Рускі тэатр БССР, Яўрэйскі драматычны тэатр БССР; у Казахстане — Беларускі драматычны тэатр імя Якуба Коласа. Разам з савецкімі майстрамі пярэ А. М. Талстым, М. А. Шолаховым, І. Г. Эрэнбургам, М. С. Ціханавым і іншымі стваралі свае творы беларускія пісьменнікі Я. Купала, Я. Колас, К. Крапіва, А. Куляшоў, М. Лынькоў, К. Чорны, І. Гурскі, М. Танк, П. Панчанка і інш.

З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны кіраўніцтва краіны засяродзіла ўвагу на ідэяна-палітычным выхаванні насельніцтва. Асабліва ўвага надавалася ўзмацненню лекцыйнай прапаганды, выпуску масава-агітацыйнай і прапагандысцкай літаратуры, арганізацыі культурна-асветніцкай работы сярод насельніцтва.

? *Пытанні і заданні*

1. Што азначала рашэнне ператварыць краіну ў адзіны ваенны лагер? Якія мерапрыемствы былі праведзены для гэтага? Якія цяжкасці ўзніклі?
2. Калі быў завершаны перавод народнай гаспадаркі СССР на ваеннае становішча?
3. Ахарактарызуйце новыя віды ўзбраення і ваеннай тэхнікі, якія былі распрацаваны і пачалі выпускацца ў СССР у гады вайны. Параўнайце асноўныя характарыстыкі баявой тэхнікі дзяржаў — удзельніц Другой сусветнай вайны. Зрабіць вывад.

4. Ацаніце ўклад працоўных савецкага тылу ў разгром ворага.
5. Высветліце, як мастацтва дапамагала перамагчы ворага. Падрыхтуйце прэзентацыю аднаго з твораў мастацтва перыяду Вялікай Айчыннай вайны (літаратура, жывапіс, графіка, музыка, кіно), які зрабіў на вас найбольшае ўражанне.

Ствараем летапіс вайны

► Якія прадпрыемствы працавалі на тэрыторыі населенага пункта або раёна, у якім вы жывяце, да Вялікай Айчыннай вайны? Што адбылося з імі ў гады вайны?

Из Указа Президиума Верховного Совета Союза ССР «Об ответственности рабочих и служащих предприятий военной промышленности за самовольный уход с предприятий». 26 декабря 1941 г.

Задача увеличения производства продукции на предприятиях военной промышленности и дальнейшего усиления снабжения Красной Армии всеми видами вооружения требует безусловного закрепления рабочих и служащих на предприятиях военной промышленности.

Обеспечение военной промышленности постоянными кадрами рабочей силы имеет особое значение для быстрого восстановления на полную мощность военных заводов, эвакуированных в восточные районы страны.

В целях полной ликвидации все еще имеющих место самовольных уходов рабочих и служащих с предприятий военной промышленности и усиления ответственности рабочих и служащих, работающих на военных заводах, Президиум Верховного Совета Союза ССР постановляет:

1. Всех рабочих и служащих мужского и женского пола предприятий военной промышленности (авиационной, танковой, вооружения, боеприпасов, военного судостроения, военной химии), в том числе эвакуированных предприятий, а также предприятий других отраслей, обслуживающих военную промышленность по принципу кооперации, — считать на период войны мобилизованными и закрепить для постоянной работы за теми предприятиями, на которых они работают.

2. Самовольный уход рабочих и служащих с предприятий указанных отраслей промышленности, в том числе эвакуированных, рассматривать как дезертирство и лиц, виновных в самовольном уходе (дезертирстве), карать тюремным заключением на срок от 5 до 8 лет.

3. Установить, что дела о лицах, виновных в самовольном уходе (дезертирстве) с предприятий указанных отраслей промышленности, рассматриваются военными трибуналами.

- 1. Ахарактарызуйце гістарычныя ўмовы таго часу, калі з'явіўся гэты дакумент.
2. Наколькі апраўданым было прыняцце такіх жорсткіх рашэнняў?

▼ Вытворчасць важнейшых відаў узбраення ў СССР і Германіі ў 1941–1945 гг.

Від ваеннай тэхнікі	1941 г.		1942 г.		1943 г.		1944 г.		1945 г.	
	СССР ліпень — снежань	Германія	СССР	Германія	СССР	Германія	СССР	Германія	СССР студзень — жнівень	Германія студзень — красавік
Вінтоўкі і карабіны, тыс. штук	1567,1	1359,0	4049,0	1370,2	3436,2	2275,3	2450,0	2855,7	637,0	665,0
Пісталеты-кулямёты, тыс. штук	89,7	325,0	1506,4	232,0	2023,6	234,3	1970,8	228,6	583,4	78,0
Кулямёты ўсіх відаў, тыс. штук	106,2	96,2	356,1	117,0	458,5	263,0	439,1	509,4	156,0	111,0
Гарматы ўсіх відаў, тыс. штук	30,2	22,1	127,1	40,5	130,3	73,7	122,4	148,2	72,2	27,0
Мінамёты, тыс. штук	42,3	4,2	230,0	9,8	69,4	23,0	7,1	33,2	3,0	2,8
Танкі і самаходныя артылерый- скія ўстаноўкі, тыс. штук	4,8	3,8	24,4	6,2	24,1	10,7	29,0	18,3	20,5	4,4
Баявыя самалёты, тыс. штук	8,2	8,4	21,7	11,6	29,9	19,3	33,2	34,1	19,1	7,2

- ▲ 1. Прааналізуйце прыведзеныя статыстычныя дадзеныя. Якія фактары паўплывалі на рост ваеннай вытворчасці ў СССР? Як вы можаце ацаніць ваенны патэнцыял Германіі ў пачатку і ў канцы вайны?
2. Ці была магчыма перамога на фронце без дапамогі тылу? Чаму дзейнасць савецкага народа па забеспячэнні фронту ўсім неабходным называюць працоўным подзвігам?

РАЗДЗЕЛ III

ЗАКАНЧЭНЕ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ І ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВОЙНАЎ. ПЕРАМОГА!

Савецка-германскі фронт заставаўся галоўным фронтам Другой сусветнай вайны. Пры самай станоўчай ацэнцы ўкладу саюзнікаў у разгром фашысцкай кааліцыі, павяга да гістарычнай ісціны патрабуе сказаць, што лёс Другой сусветнай вайны вырашаўся ўсё ж такі ў Расіі, Украіне, Беларусі, а не ў афрыканскай пустыні або на ціхаакіянскіх атолах. І немагчыма параўнаць бітвы пры Эль-Аламейне, пад Монтэ-Касіна, у Тунісе і на Акінаве з бітвамі пад Сталінградам, на Курскай дузе, з аперацыяй «Баграціён». Права на такое сцвярджэнне заваявана не намі, а тымі, хто на прасторах СССР і Еўропы паказаў узор мужнасці, стойкасці, адвагі, самаахвярнасці і вытрымкі.

Чырвоная Армія не толькі вызваліла народы СССР, але і выратавала ад «карычневай чумы» краіны Еўропы, Азіі і Афрыкі. Дзякуючы мужнасці байцоў і камандзіраў, таленту савецкіх военачальнікаў, самаахвярнасці працаўнікоў тылу, дзеяннем партызан і падпольшчыкаў сумеснымі намаганнямі з саюзнікамі былі спынены і разбіты нямецка-фашысцкія захопнікі і японскія мілітарысты. Сусветная супольнасць (у тым ліку народы Германіі і Японіі) была пазбаўлена ад пагрозы фашысцкага прыгнёту.

§ 15–16. РАЗГРОМ НАЦЫСЦКАЙ ГЕРМАНІІ І МІЛІТАРЫСЦКАЙ ЯПОНІІ

! Успомніце

- ▶ Якія найважнейшыя аперацыі былі праведзены Чырвонай Арміяй у перыяд вызвалення тэрыторыі Савецкага Саюза?
- ▶ Як вырашалася пытанне аб адкрыцці другога фронту?

Да восені 1944 г. завяршылася вызваленне тэрыторыі Савецкага Саюза. Стратэгічная ініцыятыва цалкам перайшла да Чырвонай Арміі, якая мела выгаднае размяшчэнне войск, дастатковую колькасць людскіх рэзерваў, баявой тэхнікі, боепрыпасаў і ўзбраення. Усё гэта дазваляла праводзіць буйныя наступальныя аперацыі не на адным кірунку, а паступова на ўсіх франтах.

Адкрыццё другога фронту. З самага пачатку вайны Савецкі Саюз пастаянна дамагаўся адкрыцця ў Заходняй Еўропе *другога фронту*. Гэта было найважнейшай задачай, якая стаяла перад удзельнікамі антыгітлераўскай кааліцыі ў іх

▲ Аднаўленне дзяржаўнай
граніцы СССР

■ Высадка саюзных войск у
Нармандыі. 6 чэрвеня 1944 г.

барацьбе супраць фашысцкага блока. Вырашэнне гэтага пытання займала цэнтральнае месца ва ўзаемаадносінах паміж СССР, ЗША і Вялікабрытаніяй. Яшчэ ў маі 1942 г. была дасягнута дамоўленасць аб адкрыцці ў Заходняй Еўропе другога фронту. Яе рэалізацыя дазволіла б значна паскорыць разгром фашысцкага блока і паменшыць страты Савецкага Саюза. Спачатку планавалася адкрыць другі фронт у Еўропе ў 1942 г. У жніўні была зроблена першая спроба высадзіць дэсант на ўзбярэжжы Паўночнай Францыі ў раёне горада Дзьепп. Аперацыя скончылася поўным паражэннем саюзнікаў. Савецкі Саюз працягваў несці асноўны цяжар барацьбы з нацысцкай Германіяй і яе сатэлітамі. Як ужо адзначалася, на Тэгеранскай канферэнцыі кіраўнікі трох дзяржаў вырашылі адкрыць другі фронт дэсантнай аперацыяй на поўначы Францыі не пазней за май 1944 г.

Аднак толькі **6 чэрвеня 1944 г.** амерыканскія, англійскія і канадскія войскі агульнай колькасцю 2,9 млн салдат і афіцэраў пры падтрымцы 10 тыс. самалётаў і амаль 7 тыс. баявых караблёў, транспартных і дэсантных судоў высадзіліся на ўзбярэжжы Паўночнай Францыі ў Нармандыі. Высадка саюзных войск у Францыі, якая скончылася 19 жніўня 1944 г., атрымала назву **операцыя «Оверлорд» (D-Day)**. Яна адкрыла заходні фронт у Еўропе ў Другой сусветнай вайне і да гэтага часу з’яўляецца найбуйнейшай дэсантнай аперацыяй у гісторыі. Актыўную падтрымку саюзным войскам аказаў французскі рух Супраціўлення.

Вызваленчы паход у Еўропу. У 1944–1945 гг. Чырвоная Армія паспяхова правяла шэраг буйных наступальных аперацый па вызваленні народаў еўрапейскіх краін (гл. табл. «Аперацыі Чырвонай Арміі па вызваленні краін Еўропы»). Яна пазбавіла ад германскага рабства 11 краін Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы з насельніцтвам 113 млн чалавек.

▼ Аперацыі Чырвонай Арміі па вызваленні краін Еўропы

Дата	Стратэгічныя аперацыі
13 ліпеня — 29 жніўня 1944 г.	Львоўска-Сандамірская аперацыя
20–29 жніўня 1944 г.	Яска-Кішынёўская аперацыя
12 студзеня — 3 лютага 1945 г.	Вісла-Одэрская аперацыя
13 студзеня — 25 красавіка 1945 г.	Усходне-Пруская аперацыя
16 красавіка — 8 мая 1945 г.	Берлінская аперацыя
6–11 мая 1945 г.	Пражская аперацыя

▼ Разгром нацысцкай Германіі (1944—1945)

► Якія краіны Еўропы былі вызвалены Чырвонай Арміяй?

Разграміўшы нацысцкую Германію, Чырвоная Армія вызваліла і сам нямецкі народ ад фашысцкага прыгнёту, садзейнічала вызваленню Францыі, Італіі і іншых краін Еўропы. У вызваленні еўрапейскіх дзяржаў удзельнічалі сфарміраваныя савецкім камандаваннем і забяспечаныя зброяй і тэхнікай дзве польскія арміі, чэхаславацкі армейскі корпус, дзве румынскія пяхотныя дывізіі, некалькі югаслаўскіх часцей, французскі авіяцыйны полк «Нармандыя — Нёман».

Кожная атрыманая перамога была аплачана вельмі дарагой цаной. У бітвах за свабоду і незалежнасць еўрапейскіх краін аддалі сваё жыццё каля 1 млн савецкіх салдат і афіцэраў.

Страты Чырвонай Арміі пры вызваленні краін Еўропы	
Польша	640 тыс. чалавек
Чэхаславакія	140 тыс. чалавек
Венгрыя	больш за 140 тыс. чалавек
Германія	102 тыс. чалавек
Румынія	каля 69 тыс. чалавек
Аўстрыя	каля 26 тыс. чалавек
Югаславія	8 тыс. чалавек

У канцы ліпеня 1944 г. агульнае наступленне нарэшце пачалі саюзнікі. Да канца года былі вызвалены Францыя і вялікая частка Бельгіі. У снежні 1944 г. нямецкія войскі павялі наступленне ў Ардэнах (паўднёвы захад Бельгіі) з мэтай змяніць становішча на Заходнім фронце, разграміўшы англа-амерыканскія ўзброеныя сілы ў Бельгіі і Нідэрландах.

▼ Жыхары Бялграда сустракаюць воінаў Чырвонай Арміі. Кастрычнік 1944 г.

Хоць немцаў удалося спыніць, становішча ў пачатку студзеня застава-лася напружаным. 6 студзеня 1945 г. У. Чэрчыль звярнуўся за дапамогай да савецкага ўрада. Верны саюзніцкім абавязацельствам, СССР прышоў на дапамогу ЗША і Англіі. 12 студзеня войскі Чырвонай Арміі на 8 дзён раней назначанага тэрміну пачалі Вісла-Одэрскую наступальную аперацыю. Нямецка-фашысцкае камандаванне вымушана было адмовіцца ад далей-шых спроб наступлення на захадзе і пачаць перакідку войск на савецка-германскі фронт. З 12 па 31 студзеня было перакінута 7 дывізій. Да канца студзеня саюзнікі цалкам ліквідавалі Ардэнскі выступ і пачалі ўварванне ў Германію. Нямецкае контрнаступленне скончылася правалам, не дасяг-нуўшы пастаўленых задач.

Крымская (Ялцінская) канферэнцыя (4–11 лютага 1945 г.). У выніку паспяховых наступальных дзеянняў Чырвонай Арміі на ўсходзе і амерыкана-англійскіх войск на захадзе становішча гітлераўскай Гер-маніі стала катастрафічным. Каб узгадніць дзеянні саюзнікаў па анты-гітлераўскай кааліцыі, была праведзена Крымская (Ялцінская) канфе-рэнцыя кіраўнікоў трох дзяржаў І. В. Сталіна, Ф. Рузвельта і У. Чэрчыля. На канферэнцыі абмяркоўвалася ваенна-палітычнае становішча ў Еўро-пе і Азіі. Саюзнікі ўзгаднілі планы канчатковага разгрому Германіі і Японіі, а таксама пытанні аб акупацыі Германіі саюзнымі войскамі і кіраванні Берлінам, вызначылі асноўныя прынцыпы пасляваеннага ўладкавання свету і міжнароднай бяспекі. Акрамя таго, было дасягнута паразуменне па польскім і югаслаўскім пытаннях, прынята рашэнне аб скліканні Устаноўчай канферэнцыі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый для падрыхтоўкі яе статута.

■ І. В. Сталін, Ф. Рузвельт і У. Чэрчыль (справа налева) з членамі ўрадавых дэлегацый СССР, ЗША і Вялікабрытаніі на Крымскай (Ялцінскай) канферэнцыі. Люты 1945 г.

► Лейтэнант арміі ЗША Уільям Робертсан і лейтэнант Чырвонай Арміі Аляксандр Сільвашка. 25 красавіка 1945 г. у раёне г. Торгау на мосце цераз р. Эльба адбылася сустрэча савецкіх і амерыканскіх войск

Кіраўнікі дзяржаў дамовіліся і аб выплаце Германіі рэпарацый. Яны прынялі пастанову аб стварэнні дэмакратычнага ўрада Польшчы і аб вызначэнні яе межаў.

Пастановы Крымскай канферэнцыі сведчылі аб правале разлікаў палітычных сіл Германіі і краін, якія яе падтрымлівалі, на раскол антыгітлераўскай кааліцыі, спрыялі ўмацаванню адзінства саюзнікаў і хутчэйшаму дасягненню перамогі.

Берлінская аперацыя (16 красавіка — 8 мая 1945 г.) стала завяршальнай стратэгічнай наступальнай аперацыяй, праведзенай войскамі Чырвонай Арміі. Яна мела вырашальнае значэнне для поўнага разгрому Германіі і вызвалення нямецкага народа ад гітлераўскай дэспатыі. У аперацыі ўдзельнічалі войскі 1-га і 2-га Беларускіх і 1-га Украінскага франтоў сумесна з Балтыйскім флотам і Дняпроўскай флатыліяй, а таксама 1-я і 2-я арміі Войска Польскага, у складзе якіх ваявалі тысячы беларусаў, у тым ліку каля 20 генералаў.

На берлінскім напрамку нямецка-фашысцкае камандаванне засяродзіла буйную групоўку, якая налічвала каля 1 млн чалавек, 10,4 тыс. гармат і мінамётаў, 1530 танкаў і штурмавых гармат, звыш 3300 самалётаў. На заходніх берагах рэк Одэр і Нейсэ былі створаны тры абарончыя паласы глыбінёй

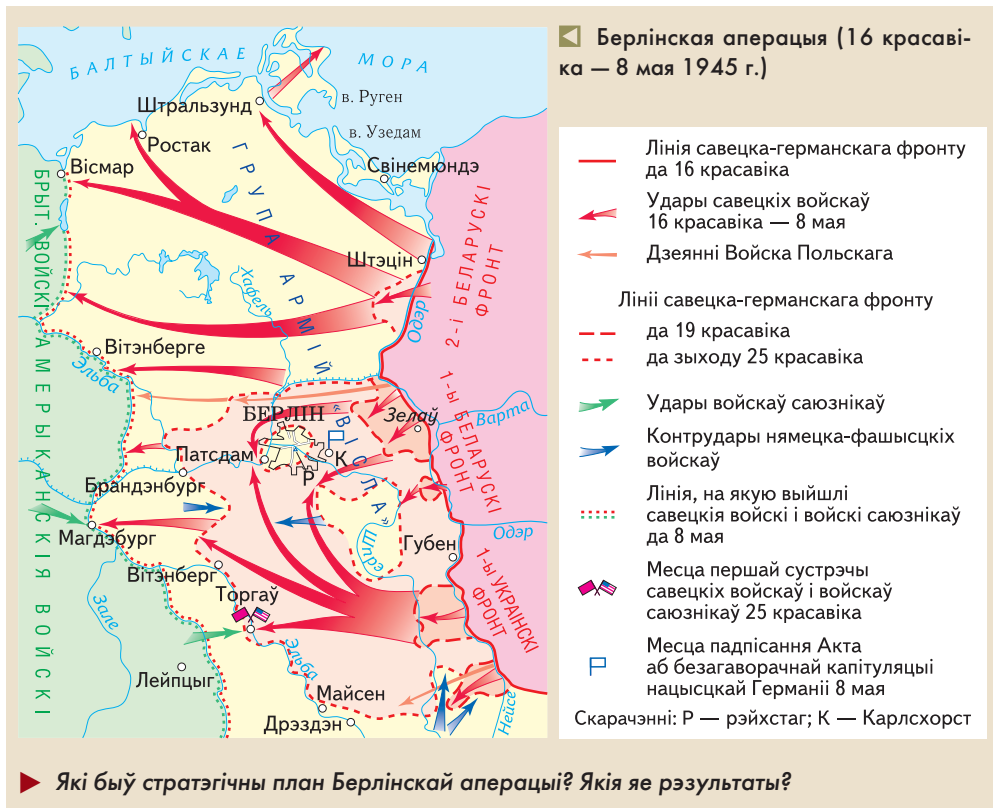
да 20–40 км. Берлінскі абарончы раён складаўся з трох кольцавых абарончых абводаў, усе буйныя будынкі ў горадзе былі ператвораны ў апорныя пункты, вуліцы і плошчы перакрыты барыкадамі.

Разграміўшы сілы гітлераўцаў на подступах да Берліна, савецкія войскі пачалі яго штурм. Пераадольваючы адчайнае супраціўленне ворага, яны вызвалілі квартал за кварталам, вуліцу за вуліцай.

30 красавіка А. Гітлер скончыў жыццё самагубствам. У той жа дзень над рэйхстагам быў падняты Сцяг Перамогі. Днём 2 мая 1945 г. германскія войскі спынілі супраціўленне ў Берліне. У ходзе Берлінскай аперацыі войскі Чырвонай Арміі разграмілі 93 дывізіі ворага, узялі ў палон каля 480 тыс. салдат і афіцэраў.

▲ Савецкія артылерысты рыхтуюць «падарункі» ворагу

► Берлін у маі 1945 г.

▲ Медаль «За ўзяцце Берліна». Устаноўлены 9 чэрвеня 1945 г.

▲ Медаль «За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.». Устаноўлены 9 мая 1945 г.

Вайна на экране

На шляху ў Берлін (рэж. Міхаіл Яршоў, 1969)

► *Параўнайце, як у кінематографе паказаны пачатковы і завяршальны перыяды вайны. Да якіх прыёмаў звяртаюцца аўтары фільма, каб паказаць падзеі праўдзіва?*

Берлінская аперацыя ўвайшла ў гісторыю як пераможнае завяршэнне цяжкага і слаўнага шляху, які прайшла Чырвоная Армія ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Больш за 600 удзельнікаў Берлінскай аперацыі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза, 13 з іх — ураджэнцы Беларусі.

Апоўначы 8 мая ў прадмесці Берліна — Карлсхорсце — у прысутнасці ваеннага кіраўніцтва армій СССР, ЗША, Вялікабрытаніі, Францыі і прадстаўнікоў германскага рэйха быў падпісаны *Акт аб безагаворачнай капітуляцыі нацысцкай Германіі*. Пасля падпісання гэтага дакумента нямецкія войскі пачалі здаваць зброю. З 9 па 17 мая ў палон было ўзята больш за 1390 тыс. салдат і афіцэраў і 101 генерал.

Вайна ў Еўропе скончылася. **9 мая 1945 г.** уся Савецкая краіна святкавала *Дзень Перамогі*.

Пасля разгрому ворага на берлінскім напрамку адзінай сілай, здольнай аказаць сур'ёз-

▲ Падпісанне Акта аб безагаворачнай капітуляцыі нацысцкай Германіі. Кукрыніксы. 1945–1946 гг.

► Як бы вы ахарактарызавалі эмацыйны стан, якім напоўнена карціна?

нае супраціўленне Чырвонай Арміі, заставаліся група армій «Цэнтр» і частка групы армій «Аўстрыя», якія знаходзіліся на тэрыторыі Чэхаславакіі. 9 мая войскі Чырвонай Арміі ўвайшлі ў Прагу. 10–11 мая рэшткі групы армій «Цэнтр» капітулявалі. У баях за вызваленне Чэхаславакіі загінулі больш за 140 тыс. савецкіх воінаў.

▼ Парад Перамогі. Масква. 24 чэрвеня 1945 г.

24 чэрвеня 1945 г. на Чырвонай плошчы ў Маскве адбыўся **Парад Перамогі**. У ім прынялі ўдзел зводныя палкі ўсіх франтоў. Сцягано-сцы неслі 36 баявых сцягоў часцей і злучэнняў кожнага фронту, якія найбольш вызначыліся ў баях. Парад прымаў намеснік Вярхоўнага Галоўнакамандуючага Г. К. Жукаў. Камандаваў парадам Маршал Савецкага Саюза К. К. Ракасоўскі. У Парадзе Перамогі ўдзельнічалі 20 генералаў і больш за 300 салдат і афіцэраў з Беларусі. На Чырвоную плошчу былі вынесены і кінуты да падножжа Маўзалея 200 сцягоў разгромленых вайсковых фарміраванняў вермахта.

Патсдамская канферэнцыя (17 ліпеня — 2 жніўня 1945 г.). Пасля паражэння Германіі адбылася Патсдамская (Берлінская) канферэнцыя кіраўнікоў краін-пераможцаў: СССР (І. В. Сталін), ЗША (Г. Трумэн) і Вялікабрытаніі (У. Чэрчыль, з 28 ліпеня — К. Этлі). На ёй саюзнікі пацвердзілі рашэнні Крымскай канферэнцыі. Была абмеркавана праблема пасляваеннага ўладкавання Германіі і прынята ра-

■ У час работы Патсдамскай канферэнцыі

шэнне аб яе *дэмакратызацыі*, *дэмілітарызацыі* і *дэнацыфікацыі*. Саюзнікі ўзгаднілі пытанні аб пакаранні ваенных злачынцаў, сістэме чатырохбаковай акупацыі краіны і кіраванні Берлінам, рэпарацыях, заходняй граніцы Польшчы, перадачы СССР горада Кёнігсберга (цяпер Калінінград) і прылеглых да яго раёнаў. На канферэнцыі быў створаны Міжнародны ваенны трыбунал для правядзення суда над нямецкімі ваеннымі злачынцамі.

Разгром Квантунскай арміі. Інтэрэсы аднаўлення міру патрабавалі найхутчэйшай ліквідацыі далёкаўсходняга ачага вайны. Верны сваім саюзніцкім абавязацельствам, Савецкі Саюз не мог заставацца ў баку ад вырашэння гэтай

▲ Медаль «За перамогу над Японіяй». Устаноўлены 30 верасня 1945 г.

▼ Паражэнне мілітарысцкай Японіі (жнівень — верасень 1945 г.)

► Чаму Маньчжурскую стратэгічную аперацыю, якая ўзята за аснову мадэлявання стратэгічных аперацый будучыні, называюць адной з выбітных за ўсю сусветную ваенную гісторыю?

▲ Амерыканскі бамбардзіроўшчык Б-29С. З такога самалёта была ажыццёўлена бамбардзіроўка японскіх гарадоў Хірасіма і Нагасакі 6 і 9 жніўня

важнай задачы. 5 красавіка 1945 г. савецкі ўрад дэнансаваў дагавор з Японіяй аб нейтралітэце і 8 жніўня 1945 г. заявіў аб уступленні з ёй у вайну.

9 жніўня — 2 верасня 1945 г. войскі Забайкальскага, 1-га і 2-га Далёкаўсходніх франтоў, сілы Ціхаакіянскага флоту і Амурскай ваеннай флатыліі правялі *Маньчжурскую стратэгічную аперацыю*, акружылі і разграмілі Квантунскую армію, якая налічвала больш за 1 млн салдат і афіцэраў, 6,6 тыс. гармат і мінамётаў, звыш 1,2 тыс. танкаў, больш за 1,9 тыс. баявых самалётаў.

Адначасова былі праведзены *Паўднёва-Сахалінская (11–25 жніўня) і Курыльская дэсантная (18 жніўня — 1 верасня) аперацыі*. Савецкі Саюз вярнуў у свой склад Паўднёвы Сахалін і Курыльскія астравы. Колькасць палонных склала 593 тыс. чалавек. Чырвоная Армія за ўвесь час баёў страціла больш за 36 тыс. салдат і афіцэраў, з іх звыш 12 тыс. забітымі.

6 і 9 жніўня 1945 г. амерыканцы скінулі дзве атамныя бомбы на японскія гарады Хірасіма і Нагасакі. Ахвярамі гэтых варварскіх

► Хірасіма пасля атамнага ўзрыву

▣ Падпісанне Акта аб безагаворачнай капітуляцыі Японіі на борце амерыканскага лінкора «Місуры». 2 верасня 1945 г.

бамбардзіровак сталі 114 тыс. мірных жыхароў. Гэты акт улад ЗША быў выкліканы не ваеннымі, а палітычнымі матывамі і накіраваны перш за ўсё на ўмацаванне амерыканскага ўплыву ў міжнародных справах пасля вайны.

Уступленне сёння раніцай у вайну Савецкага Саюза ставіць нас канчаткова ў бязвыхаднае становішча і робіць немагчымым заканчэнне вайны.

З заявы прэм'ер-міністра Японіі Судзукі на экстранным пасяджэнні Вышэйшага ваеннага савета па кіраўніцтву вайной. 9 жніўня 1945 г.

2 верасня 1945 г. Японія падпісала Акт аб безагаворачнай капітуляцыі. Другая Сусветная вайна скончылася.

Воіны-беларусы на франтах Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. У дні цяжкіх выпрабаванняў савецкія людзі, да якой бы нацыі ці народнасці яны ні належалі, выступілі адзіным фронтам супраць агульнага ворага. На франтах Вялікай Айчыннай вайны змагалася больш за 1,3 млн беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі, з іх 449 удастоены звання Героя Савецкага Саюза, а чацвёра — П. Я. Галавачоў, І. І. Гусакоўскі, С. Ф. Шутаў, І. І. Якубоўскі — двойчы, 73 — сталі кавалерамі ордэна Славы трох ступеней. У барацьбе з ворагам прымалі ўдзел тысячы настаўнікаў, лекараў, інжынерна-тэхнічных работнікаў, навукоўцаў. Сярод іх М. А. Барысевіч, А. І. Залескі, А. М. Мацко, І. С. Краўчанка, В. Ф. Раманоўскі, І. Я. Навуменка, У. М. Сікорскі, А. Ф. Хацкевіч, Героі Савецкага Саюза Д. П. Жмуроўскі, А. А. Філімонаў. Каля 400 тыс. воінаў-беларусаў узнагароджаны баявымі ордэнамі і медалямі. За гады вайны больш за 400 беларусаў сталі генераламі і адміраламі.

Ураджэнцы Беларусі

Іван Ігнатавіч Якубоўскі (1912–1976)

Маршал Савецкага Саюза, двойчы Герой Савецкага Саюза (1944), Герой ЧССР. Удзельнік вызвалення Заходняй Беларусі ў 1939 г., савецка-фінляндскай вайны. У гады Вялікай Айчыннай вайны прымаў удзел у абароне Мінска, Магілёва, у Сталінградскай і Курскай бітвах, вызваленні Украіны, Польшчы. Удзельнічаў у фарсіраванні Дняпра і Віслы, вызваленні Кіева, захопе Сандамірскага плацдарма, Берлінскай і Пражскай аперацыях. Адрозніваўся неверагоднай мужнасцю, майстэрствам прыняцця нестандартных рашэнняў, умением дзейнічаць самастойна. У гады Вялікай Айчыннай вайны некалькі разоў быў паранены, гарэў у танку.

Многія нашы землякі прынялі актыўны ўдзел у еўрапейскім руху Супраціўлення. Гэта датычыцца перш за ўсё жыхароў заходніх раёнаў Беларусі, якія былі дэпартаваны напярэдадні вайны ў Сібір і адтуль трапілі ў армію генерала У. Андэрс, сфарміраваную на тэрыторыі Савецкага Саюза. Пазней на баку саюзнікаў яна прыняла ўдзел у цяжкіх баях за вызваленне Італіі. Многія беларусы навечна засталіся ляжаць у італьянскай зямлі.

Грамадзяне Беларусі непасрэдна ўдзельнічалі ў барацьбе з германскімі акупантамі ў многіх еўрапейскіх краінах. Апынуўшыся ў канцэнтрацыйных лагерах, яны ўсталёўвалі кантакты з удзельнікамі антыфашысцкага руху на волі, арганізоўвалі ўцёкі з месцаў зняволення, прымалі ўдзел у стварэнні баявых цэнтраў, якія вялі актыўную барацьбу супраць нацыстаў.

Падпольную арганізацыю ў канцэнтрацыйным лагеры Эбензе (Аўстрыя) узначаліў ураджэнец горада Чавусы Магілёўскай вобласці палкоўнік Л. Я. Маневіч. Пад яго кіраўніцтвам быў распрацаваны план паўстання. Да падыходу саюзнікаў паўстанцы захапілі і ўтрымлівалі лагер. У канцэнтрацыйным лагеры Маўтгаўзен гітлераўцы расстралялі аднаго з актыўных удзельнікаў падпольнай арганізацыі ўраджэнца вёскі Цяхцін Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці палкоўніка Д. Ф. Цумарава.

Найбольш магутным і арганізаваным быў удзел савецкіх патрыётаў у французскім Супраціўленні. У кастрычніку 1943 г. у Францыі быў створаны Цэнтральны камітэт былых савецкіх ваеннапалонных. Пад яго кіраўніцтвам вязні, сярод якіх было шмат беларусаў, наносілі гітлераўцам значны ўрон. У гэтай краіне дзейнічаў таксама асобны жаночы атрад «Радзіма».

Нюрнбергскі працэс над галоўнымі нямецкімі ваеннымі злачынцамі (20 лістапада 1945 г. — 1 кастрычніка 1946 г.) ажыццяўляў міжнародны ваенны трыбунал, створаны на аснове Лонданскага пагаднення ад 8 жніўня 1945 г. паміж урадамі СССР, ЗША, Вялікабрытаніі і Францыі, да якога далучыліся 19 іншых краін — членаў антыгітлераўскай кааліцыі. У ходзе працэсу Міжнародны ваенны трыбунал разгледзеў звыш 300 тыс. пісьмовых паказанняў і каля 3 тыс. дакументаў, у тым ліку фота- і кінаабвінавачвання. У час Нюрнбергскага працэсу выкарыстоўваліся дакументальныя дадзеныя аб злачынствах нацыстаў і матэрыяльным уронне, якія сабрала Надзвычайная дзяржаўная камісія (НДК), створаная 2 лістапада 1942 г. у СССР.

Вайна на экране

Нюрнбергскі працэс (рэж. Стэнлі Крамер, 1961)

► Якую ідэю хацелі данесці да гледачоў аўтары фільма?

Перад судом паўсталі 22 ваенныя злачынцы, якія ўваходзілі ў кіраўніцтва Трэцяга рэйха. Трыбунал прызнаў дзеянні нацыстаў злачынствам супраць чалавецтва і асудзіў 12 чалавек да смяротнага пакарання праз павешанне, трох — да пажыццёвага турэмнага зняволення, чатырох — да розных тэрмінаў зняволення (ад 10 да 20 гадоў). Злачыннымі арганізацыямі былі прызнаны СС, СД, гестапа, а таксама кіруючы склад нацысцкай партыі. Міжнародны суд адзначыў небяспеку адраджэння фашызму ў любой форме, прызнаў ілжывасць версіі аб «прэвентыўным» характары нападения Германіі на СССР. Нюрнбергскі працэс паклаў пачатак міжнароднаму правасуддзю. Упершыню ў гісторыі агрэсія была прызнана «найцяжэйшым міжнародным злачынствам».

► Пасяджэнне Нюрнбергскага трыбунала

26 лістапада 1968 г. Генеральная Асамблея ААН прыняла Канвенцыю аб непрымяненні тэрміну даўнасці да ваенных злачынцаў і злачынстваў супраць чалавецтва.

Пытанні і заданні

1. Чаму доўгі час праблема адкрыцця другога фронту не вырашалася станоўча? Калі ён быў адкрыты? Які ўплыў аказала адкрыццё другога фронту на ход далейшых ваенных дзеянняў?
2. Якія найважнейшыя аперацыі ажыццявілі войскі Чырвонай Арміі ў 1944–1945 гг. у Еўропе? Якія краіны былі вызвалены?
3. Калі была праведзена Берлінская аперацыя? Якія яна мела вынікі?
4. Ахарактарызуйце адносіны паміж Савецкім Саюзам, ЗША і Вялікабрытаніяй на завяршальным этапе Другой сусветнай вайны. Якія пытанні вырашаліся на Ялцінскай і Патсдамскай канферэнцыях?
5. Чым была выклікана неабходнасць уступлення СССР у вайну з Японіяй? Калі быў падпісаны Акт аб безагаворачнай капітуляцыі Японіі?
6. Ці была атамная бамбардзіроўка японскіх гарадоў Хірасіма і Нагасакі неабходнай для разгрому Японіі? Якія мэты пераследвала кіраўніцтва ЗША, прымаючы рашэнне аб іх бамбардзіроўцы? Дайце ацэнку гэтым дзеянням ЗША.
7. Чаму Нюрнбергскі працэс называюць «Судом гісторыі»? Чаму Генеральнай Асамблеяй ААН упершыню ў гісторыі было прынята рашэнне аб непрымяненні тэрмінаў даўнасці да ваенных злачынцаў і злачынстваў супраць чалавецтва?

Ствараем летаніс вайны

► Даведайцеся, як людзі, якія жылі ў ваенны час, сустрэлі вестку пра перамогу над фашыскай Германіяй.

 1. Из Коммюнике о конференции руководителей трех союзных держав: Соединенных Штатов Америки, Советского Союза и Великобритании (по итогам Крымской конференции). 11 февраля 1945 г.

V. Декларация об освобожденной Европе

<...>

Установление порядка в Европе и переустройство национально-экономической жизни должно быть достигнуто таким путем, который позволит освобожденным народам уничтожить последние следы нацизма и фашизма и создать демократические учреждения по их собственному выбору. В соответствии с принципом Атлантической хартии о праве всех народов избирать форму правительства, при котором они будут жить, должно быть обеспечено восстановление суверенных прав и самоуправле-

ния для тех народов, которые были лишены этого агрессивными нациями путем насилия.

<...>

Этой Декларацией мы снова подтверждаем нашу веру в принципы Атлантической хартии, нашу верность Декларации Объединенных Наций и нашу решимость создать, в сотрудничестве с другими миролюбивыми нациями, построенный на принципах права международный порядок, посвященный миру, безопасности, свободе и всеобщему благосостоянию человечества.

<...>

IX. Единство в организации мира, как и в ведении войны

Только при продолжающемся и растущем сотрудничестве и взаимопонимании между нашими тремя странами и между всеми миролюбивыми народами может быть реализовано высшее стремление человечества — прочный и длительный мир, который должен, как говорится в Атлантической хартии, обеспечить такое положение, при котором все люди во всех странах могли бы жить всю свою жизнь, не зная ни страха, ни нужды.

Победа в этой войне и образование предполагаемой международной организации представляет самую большую возможность во всей истории человечества для создания в ближайшие годы важнейших условий такого мира.

2. Из Коммюнике о конференции руководителей трех союзных держав: Соединенных Штатов Америки, Советского Союза и Великобритании (по итогам Потсдамской конференции). 2 августа 1945 г.

Союзники не намерены уничтожить или ввергнуть в рабство немецкий народ. Союзники намереваются дать немецкому народу возможность подготовиться к тому, чтобы в дальнейшем осуществить реконструкцию своей жизни на демократической и мирной основе. Если собственные усилия германского народа будут беспрестанно направлены к достижению этой цели, то для него будет возможно с течением времени занять место среди свободных и мирных народов мира.

1. В соответствии с Соглашением о контрольном механизме в Германии верховная власть в Германии будет осуществляться Главкомандующими вооруженных сил Союза Советских Социалистических Республик, Соединенных Штатов Америки, Соединенного Королевства и Французской Республики, каждым в своей зоне оккупации, по инструкциям своих соответствующих Правительств, а также совместно

по вопросам, затрагивающим Германию в целом, действующими в качестве членов Контрольного Совета.

<...>

3. Целями оккупации Германии, которыми должен руководствоваться Контрольный Совет, являются:

I. Полное разоружение и демилитаризация Германии и ликвидация всей германской промышленности, которая может быть использована для военного производства, или контроль над ней.

<...>

III. Уничтожить национал-социалистическую партию и ее филиалы и подконтрольные организации, распустить все нацистские учреждения, обеспечить, чтобы они не возродились ни в какой форме, и предотвратить всякую нацистскую и милитаристскую деятельность или пропаганду.

IV. Подготовиться к окончательной реконструкции германской политической жизни на демократической основе и к эвентуальному мирному сотрудничеству Германии в международной жизни.

4. Все нацистские законы, которые создали базис для гитлеровского режима или которые установили дискриминацию на основе расы, религии или политических убеждений, должны быть отменены. Никакая такая дискриминация, правовая, административная или иная, не будет терпима.

5. Военные преступники и те, кто участвовал в планировании или осуществлении нацистских мероприятий, влекущих за собой или имеющих своим результатом зверства или военные преступления, должны быть арестованы и преданы суду.

6. Все члены нацистской партии, которые были больше чем номинальными участниками ее деятельности, и все другие лица, враждебные союзным целям, должны быть удалены с общественных или полуофициальных должностей и с ответственных постов в важных частных предприятиях.

- 1. Прааналізуйце дакументы. Вызначце асноўныя прынцыпы пасляваеннага ўладкавання свету. Раскрыйце іх сутнасць.
- 2. На падставе дакумента 2 раскрыйце сутнасць прынцыпаў дэмілітарызацыі, дэнацыфікацыі і дэмакратызацыі Германіі.

**Из Акта о военной капитуляции германских вооруженных сил. Берлин.
8 мая 1945 г.**

1. Мы, нижеподписавшиеся, действуя от имени Германского Верховного Командования, соглашаемся на безоговорочную капитуляцию всех наших вооруженных сил на суше, на море и в воздухе, а также всех сил, находящихся в настоящее время под немецким командованием, Верхов-

ному Главнокомандованию Красной Армии и одновременно Верховному Командованию Союзных экспедиционных сил.

2. Германское Верховное Командование немедленно издаст приказы всем немецким командующим сухопутными, морскими и воздушными силами и всем силам, находящимся под германским командованием, прекратить военные действия в 23.01 часа по центральноевропейскому времени 8 мая 1945 года, остаться на своих местах, где они находятся в это время, и полностью разоружиться, передав все их оружие и военное имущество местным союзным командующим или офицерам, выделенным представителями Союзного Верховного Командования, не разрушать и не причинять никаких повреждений пароходам, судам и самолетам, их двигателям, корпусам и оборудованию, а также машинам, вооружению, аппаратам и всем вообще военно-техническим средствам ведения войны.

<...>

5. В случае, если немецкое Верховное Командование или какие-либо вооруженные силы, находящиеся под его командованием, не будут действовать в соответствии с этим актом о капитуляции, Верховное Командование Красной Армии, а также Верховное Командование Союзных экспедиционных сил предпримут такие карательные меры или другие действия, которые они сочтут необходимыми.

От имени Германского Верховного Командования: Кейтель, Фридебург, Штумпф

в присутствии:

По уполномочию Верховного Главнокомандования Красной Армии Маршала Советского Союза Г. Жукова

По уполномочию Верховного Командующего экспедиционными силами союзников главного Маршала авиации Теддера

При подписании также присутствовали в качестве свидетелей:

Командующий стратегическими воздушными силами США генерал Спаатс

Главнокомандующий французской армией генерал Де Латр де Тасиньи.

- 1. Калі быў падпісаны Акт аб ваеннай капітуляцыі германскіх узброеных сіл? Прадстаўнікі якіх дзяржаў прымалі ўдзел у гэтай падзеі?
- 2. На якіх умовах быў падпісаны гэты акт?

Из Устава Международного военного трибунала. 8 августа 1945 г.

Статья 6.

Трибунал <...> для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси, имеет право судить и наказывать лиц, которые,

действуя в интересах европейских стран оси индивидуально или в качестве членов организации, совершили любое из следующих преступлений <...>.

а) преступления против мира, а именно: планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны или войны в нарушение международных договоров, соглашений или заверений или участие в общем плане или заговоре, направленных к осуществлению любого из вышеизложенных действий;

б) военные преступления, а именно: нарушение законов или обычаев войны. К этим нарушениям относятся убийства, истязания или увод в рабство или для других целей гражданского населения оккупированной территории; убийства или истязания военнопленных или лиц, находящихся в море; убийства заложников; ограбление общественной или частной собственности; бессмысленное разрушение городов или деревень, разорение, не оправданное военной необходимостью, и другие преступления;

с) преступления против человечности, а именно: убийства, истребление, порабощение, ссылка и другие жестокости, совершенные в отношении гражданского населения до или во время войны, или преследования по политическим, расовым или религиозным мотивам с целью осуществления или в связи с любым преступлением, подлежащим юрисдикции Трибунала, независимо от того, являлись ли эти действия нарушением внутреннего права страны, где они были совершены, или нет.

Руководители, организаторы, подстрекатели и пособники, участвовавшие в составлении или в осуществлении общего плана или заговора, направленного к совершению любых из вышеупомянутых преступлений, несут ответственность за все действия, совершенные любыми лицами с целью осуществления такого плана.

Статья 7.

Должностное положение подсудимых, их положение в качестве глав государства или ответственных чиновников различных правительственных ведомств не должно рассматриваться как основание к освобождению от ответственности или смягчению наказания.

Статья 8.

Тот факт, что подсудимый действовал по распоряжению правительства или приказу начальника, не освобождает его от ответственности, но может рассматриваться как довод для смягчения наказания, если Трибунал признает, что этого требуют интересы правосудия.

- 1. За якія злачынствы судзіў Міжнародны ваенны трыбунал?
- 2. Вызначце значэнне стварэння Міжнароднага ваеннага трыбунала.

§ 17. ВЫНІКІ І ЎРОКІ ВАЙНЫ

Успомніце

- ▶ Калі скончылася Вялікая Айчынная вайна?
- ▶ Якія падзеі завяршылі Другую сусветную вайну? Калі яны адбыліся?

Вайна для Савецкай краіны і яе Узброеных сіл была самым цяжкім і разам з тым гераічным часам. Яна сфарміравала аблічча цэлай эпохі. Пры ўсім перапляценні святла і ценяў пасляваенных дзесяцігодзяў нязменным застаецца галоўнае — бессмяротны подзвіг народа-пераможцы.

Вынікі вайны. Небывалая ў гісторыі па сваіх маштабах і жорсткасці Другая сусветная вайна завяршылася перамогай СССР і краін-саюзніц. У ходзе Вялікай Айчынай вайны Узброеныя сілы СССР правялі больш за 50 буйных стратэгічных наступальных аперацый, якія завяршыліся разгромам магутных групавак ворага. У выніку былі дасягнуты важнейшыя ваенна-палітычныя мэты. На савецка-германскім фронце было знішчана 80 % жывой сілы Германіі і яе саюзнікаў, звыш 70 тыс. самалётаў (больш за 75 % да агульных страт Германіі за ўсю вайну), каля 50 тыс. танкаў і штурмавых гармат (да 75 %), 167 тыс. артылерыйскіх гармат (74 % агульных страт). З 1418 дзён вайны баявыя дзеянні на савецка-германскім фронце працягваліся 1320 дзён.

Менавіта савецкі народ і Чырвоная Армія заступілі шлях германскаму нацызму да сусветнага панавання, вынеслі на сваіх плячах асноўны цяжар бяспрыкладнай у гісторыі чалавечтва вайны і ўнеслі вырашальны ўклад у разгром нацысцкай Германіі і яе саюзнікаў.

Надзвычайны кошт заплацілі народы СССР за перамогу над агрэсарам. Людскія страты склалі каля 27 млн чалавек, з іх каля 9 млн — воіны Чырвонай Арміі. У руінах ляжалі 1710 гарадоў, звыш 70 тыс. сёл і вёсак, захопнікі знішчылі амаль 32 тыс. фабрык і заводаў, 65 тыс. км чыгуначных шляхоў, затапілі і ўзарвалі 1135 шахт, разрабавалі 427 музеяў і 43 тыс. бібліятэк. Матэрыяльныя страты дасягнулі амаль 1/3 нацыянальнага багацця краіны.

Велізарныя ахвяры панесла Беларусь, якая страціла каля 3 млн жыхароў. Немецка-фашысцкія захопнікі і іх саўдзельнікі разбурылі і спалілі 209 гарадоў і гарадскіх пасёлкаў, больш за 9200 сёл і вёсак, знішчылі або вывезлі ў Германію больш за 10 тыс. прамысловых прадпрыемстваў, знішчылі больш за 8 тыс. школ, нанеслі матэрыяльны ўрон на суму 75 млрд рублёў (у цэнах 1941 г.).

Страты ўзброеных сіл Германіі і яе саюзнікаў перавышалі 20 млн чалавек. ЗША і Вялікабрытанія страцілі каля 780 тыс. вайскоўцаў.

Разгром германскага фашызму і японскага мілітарызму аказаў вялікае ўздзеянне на далейшы ход сусветнага развіцця, стаў важным пераломным рубяжом у лёсе чалавецтва. Склаліся новыя ўмовы для барацьбы народаў за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Умацаваліся пазіцыі прагрэсіўных, дэмакратычных, міралюбівых сіл, паскорыўся распад каланіяльнай сістэмы.

ЗША — адзіная краіна ў свеце, чыя эканоміка выйшла з Другой сусветнай вайны значна пачаццёвай. У гады вайны на тэрыторыі ЗША ваенныя дзеянні не вяліся, яе нацыянальны даход узрос больш чым у два разы, павялічыўся сярэдні заробак, выраслі спажывецкія выдаткі насельніцтва, фактычна знікла беспрацоўе. Да канца вайны каля 70% сусветнага залатога запасу аказалася засяроджана ў ЗША. Таму ў ЗША за Другой сусветнай вайной замацавалася назва «good war» — «добрая вайна».

Вынікам перамогі краін антыгітлераўскай кааліцыі стала ўзнікненне *Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН)* — міжнароднай арганізацыі, створанай для падтрымання міру, бяспекі і развіцця супрацоўніцтва паміж дзяржавамі.

З улікам укладу народаў Беларусі і Украіны ў перамогу над Германіяй на Крымскай канферэнцыі была прынята дамоўленасць запрасіць на ўстаноўчую канферэнцыю ААН у Сан-Францыска дэлегацыі Беларускай ССР і Украінскай ССР. Урачыстае падпісанне Статута ААН прадстаўнікамі 50 дзяржаў адбылося **26 чэрвеня 1945 г.** Беларусь ратыфікавала Статут ААН **30 жніўня 1945 г.**

Асноўныя крыніцы і фактары перамогі. Найважнейшымі крыніцамі перамогі сталі масавы патрыятызм, мужнасць і самаадданасць, маральна-палітычная садружнасць народаў СССР. Савецкі народ не скарыўся перад магутнасцю германскай ваеннай машыны, як гэта здарылася з заходнімі дзяржавамі, а выстаяў, знайшоў у сабе сілы, каб пераламаць ход нябачанай у гісторыі барацьбы, атрымаць канчатковую перамогу.

Абарона Айчыны стала ідэяй, якая аб'яднала савецкае грамадства. Гэта была праведная справа. Савецкі салдат змог захаваць і праявіць лепшыя чалавечыя якасці: прыродны розум, бясстрашнасць і мужнасць, высокую фізічную і ваенную падрыхтоўку, пачуццё дружбы і братэрства, самаадданасць, стойкасць, гатоўнасць пераадольваць незвычайныя фізічныя і духоўныя цяжкасці, якія апынуліся непасільнымі для іншых. Але галоўнае — ён верыў у канчатковую перамогу.

За гады вайны больш за 400 чалавек паўтарылі подзвіг Аляксандра Матросава, у тым ліку 16 ураджэнцаў Беларусі.

Масавай з'явай стаў паветраны таран. Такі подзвіг здзейснілі 598 экіпажаў. Гераізм, мужнасць і адвага савецкіх людзей сталі фундаментам

■ Дэлегацыя БССР пры падпісанні Статута ААН. Статут падпісвае наркам замежных спраў К. В. Кісялёў. Сан-Францыска. 26 чэрвеня 1945 г.

перамогі. Неабходна падкрэсліць, што гэта быў асэнсаваны падзвіг у імя свабоды і незалежнасці Айчыны.

Больш за 7 млн савецкіх воінаў былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі, з іх 11 603 чалавекі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза, у тым ліку 105 — двойчы, а трое — тройчы. Сярод іх прадстаўнікі 100 нацый і народнасцей: 7998 рускіх, 2021 украінец, 446 беларусаў, 161 татарын, 107 яўрэяў, 96 казахаў, 90 грузін, 89 армян, 67 узбекаў, 63 мардвіны, 45 чувашоў, 43 азербайджанцы і інш.

Значным фактарам перамогі стала адзінства арміі і тылу. Мільёны грамадзян СССР збіралі сродкі ў Фонд абароны на будаўніцтва танкавых калон, авіяэскадрылляў, пасылалі на фронт цёплыя рэчы, падарункі, сталі донарамі, добраахвотна ўступалі ў шэрагі дзеючай Чырвонай Арміі і народнага апалчэння. За гады вайны ў Фонд абароны паступіла каля 24 млрд рублёў, працоўныя падпісаліся амаль на 90 млрд рублёў дзяржаўнай ваеннай пазыкі. Жыхары акупіраванай Беларусі сабралі і пераправілі ў Фонд абароны звыш 21 млн рублёў грашыма і аблігацыямі дзяржаўных пазык, 4920 рублёў золатам, 13 кг золата, 90 кг срэбра і іншых каштоўнасцей.

■ Медаль «За адвагу». Устаноўлены 17 кастрычніка 1938 г.

■ Медаль «За баявыя заслугі». Устаноўлены 17 кастрычніка 1938 г.

▲ 23 лютага 1943 г. у баі за вёску Чарнушкі Пскоўскай вобласці А. М. Матросаў закрывае сваім целам амбразуру варожага дзота. Пасмяротна ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза

▲ Орден Чырвонага Сцяга. Устаноўлены 1 жніўня 1924 г.

▲ Орден Чырвонай Зоркі. Устаноўлены 6 красавіка 1930 г.

Барацьба партызан і падпольшчыкаў, супраціўленне насельніцтва эканамічным і палітычным мэтам акупантаў па сваіх маштабах і выніках не мелі аналагаў у свеце, набылі стратэгічнае значэнне і сталі важным фактарам разгрому ворага. Але стратэгічнае значэнне мае нават не нанесены ўрон, а адцягненне з фронту вялікай колькасці войск Германіі і яе саюзнікаў (у сярэднім каля 10 % ад усіх войск, якія дзейнічалі на савецка-германскім фронце) і зрыў большай часткі мерапрыемстваў германскай акупацыйнай адміністрацыі па забеспячэнні эканомікі рэйха за кошт акупіраваных тэрыторый Савецкага Саюза. Калі краіны захопленай Еўропы вырабілі пастаўкі тавараў і паслуг рэйху на 26 млрд даляраў, то на захопленых тэрыторыях СССР вораг змог «выкачаць» матэрыяльных рэсурсаў толькі на 1 млрд долараў. Маленькая Бельгія паставіла рэйху больш, чым усе савецкія акупіраваныя тэрыторыі.

За гераізм і мужнасць, праяўленыя ў барацьбе з акупантамі, звыш 185 тыс. партызан і падпольшчыкаў узнагароджаны ордэнамі і медалямі, з іх 234 чалавекі ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза, у тым ліку 91 беларус і ўраджэнец Беларусі.

СССР прадэманстраваў небывалую ў гісторыі здольнасць да канцэнтрацыі сіл і магчымасцей, змог перавесці планава-цэнтралізаваную эканоміку на патрэбы вайны. Савецкі Саюз уступаў Германіі ў вытворчасці электраэнергіі ў 1,8 разы, сталі — у 2,6, вугалю — у 4,8 разы, і тым не менш за гады вайны ён выпусціў амаль у 2 разы больш баявой тэхнікі і ўзбраенняў. Дзякуючы самаадданай працы рабочых, сялян, інтэлігенцыі была дасягнута эканамічная перамога над нацысцкай Германіяй і яе сатэлітамі. Важнай рухаючай сілай стала сацыялістычнае спаборніцтва, якое канцэнтравала працоўную энергію мільёнаў людзей пад галоў-

ным лозунгам часу: «Усё для фронту, усё для перамогі!».

Несумненнай крыніцай перамогі з'яўлялася магутнасць Узброеных Сіл СССР, талент іх каманднага саставу. Вярхоўным Галоўнакамандуючым быў І. В. Сталін. Нягледзячы на ўсю неадназначнасць гэтай гістарычнай асобы, неабходна адзначыць, што ён цвёрда, рашуча, у цэлым правільна кіраваў ваеннымі дзеяннямі і работай тылу.

За гады вайны ў шэрагах Чырвонай Арміі вылучылася цэлая плеяда таленавітых палкаводцаў, якія пераўзышлі германскі генералітэт. Сярод іх перш за ўсё варта назваць Г. К. Жукава — чалавека смелага і арыгінальнага ў сваіх меркаваннях, вельмі цвёрдага ў правядзенні рашэнняў у жыццё. У гады Вялікай Айчыннай вайны ярка выявіўся талент палкаводцаў А. М. Васілеўскага і К. К. Ракасоўскага. Выбітныя здольнасці праявілі маршалы І. Х. Баграмян, Л. А. Говараў, А. І. Яроменка, І. С. Коней, Р. Я. Маліноўскі, К. А. Мерацкоў, Ф. І. Талбухін, В. Д. Сакалоўскі, маршал авіяцыі С. А. Красоўскі.

Важным фактарам перамогі з'явілася стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Намаганнямі салдат і афіцэраў Чырвонай Арміі і саюзнікаў была прыпыненая магутная ваенная машына вермахта, што прывяло да перамогі ў сусветнай

▲ Ордэн Леніна. Устаноўлены 6 красавіка 1930 г.

▲ Медаль «Залатая Зорка», які ўручаўся асобам, удастоеным звання Героя Савецкага Саюза. Устаноўлены 1 жніўня 1939 г.

■ Камандуючыя франтамі на заключным этапе Вялікай Айчыннай вайны (злева направа сядзяць): І. С. Коней, А. М. Васілеўскі, Г. К. Жукаў, К. К. Ракасоўскі, К. А. Мерацкоў; (стаяць): Ф. І. Талбухін, Р. Я. Маліноўскі, Л. А. Говараў, А. І. Яроменка, І. Х. Баграмян

▲ Орден Айчыннай вайны. Мае I і II ступені. Устаноўлены 20 мая 1942 г.

▲ Орден Славы. Мае I, II і III ступені. Устаноўлены 8 лістапада 1943 г.

▲ Орден «Перамога». Устаноўлены 8 лістапада 1943 г.

► У 1943 г. адначасова былі ўстаноўлены ордэн Славы і ордэн «Перамога». Хто ўзнагароджваўся гэтымі ордэнамі?

вайне, забяспечыла паварот у лёсе чалавечай супольнасці. Саюзнікі ўнеслі істотны ўклад у разгром нямецка-фашысцкіх агрэсараў і японскіх мілітарыстаў. Значнымі былі ваенна-эканамічныя і харчовыя пастаўкі па ленд-лізе.

Перамога была забяспечана не толькі ваенна-эканамічнымі фактарамі, але і перавагай маральнага духу савецкіх людзей. Ідэалогія гітлераўскай Германіі засноўвалася на ваяўнічым нацыяналізме і расізме. Пры любым стаўленні да савецкай ідэалогіі нельга адмаўляць той факт, што яна не абвяшчала нацыянальнай выключнасці, не ставіла адны народы рангам вышэй за іншых, не абуджала ваяўнічых інстынктаў, не нараджала пагарды да іншых народаў.

Судовыя працэсы над ваеннымі нямецка-фашысцкімі злачынцамі. Цяжкія злачынствы ўчынілі фашысцкія захопнікі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Іх улік па спецыяльным распараджэнні ЦК КП(б)Б і БШПД праводзілі падпольныя партыйныя органы і партызанскія фарміраванні, якія па гарачых слядах складалі акты аб знішчаных вёсках, расстраляных і жыўцом спаленых мясцовых жыхарах.

Агульны ўлік усіх злачынстваў і ўрону, нанесенага народнай гаспадарцы фашысцкімі акупантамі, праводзіла *Надзвычайная дзяржаўная камісія па выяўленні і расследаванні злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў і іх саўдзельнікаў і прычыненых ім страт грамадзянам, калгасам і грамадскім арганізацыям, дзяржаўным прадпрыемствам і ўстановам СССР*. Яна была створана паводле Указа Прэзідыума ВС СССР ад 2 лістапада 1942 г. У Беларусі такую камісію, створаную ў *сакавіку 1943 г.*, узначальваў першы сакратар ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнка. Дзейнічалі Баранавіцкая, Бабруйская, Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Мінская, Магілёўская, Маладзечанская, Пінская, Палеская, Полацкая абласныя камісіі садзеяння, якія збіралі дакументальныя

Ураджэнцы Беларусі

Васіль Данілавіч Сакалоўскі (1897–1968)

Маршал Савецкага Саюза, Герой Савецкага Саюза (1945). Удзельнік Грамадзянскай вайны. Вялікую Айчынную вайну прайшоў з першага да апошняга дня. У час Смаленскай і Маскоўскай бітваў, нягледзячы на некаторыя пралікі і памылкі ў рабоце, здолеў наладзіць разведку, арганізаваць інжынерныя работы на перадавых рубяжах і ў глыбіні абароны. Удзельнічаў у вызваленні Украіны, Польшчы, Чэхаславакіі, штурме Берліна, дзе прад'явіў вайсковаму кіраўніцтву Германіі ўльтыматум аб безагаворачнай капітуляцыі. Валодаў аналітычным розумам, быў разважлівым, спакойным і вельмі дыпламатычным чалавекам.

Ураджэнцы Беларусі

Сцяпан Акімавіч Красоўскі (1897–1983)

Маршал авіяцыі, Герой Савецкага Саюза (1945). Удзельнік Грамадзянскай і савецка-фінляндскай войнаў. У Вялікую Айчынную вайну злучэнні пад яго камандаваннем змагаліся на Паўднёвым, Бранскім, Паўднёва-Заходнім, Варонежскім і 1-м Украінскім франтах; удзельнічалі ў абарончых баях за Растоў-на-Доне і Сталінград, у Курскай бітве, фарсіраванні Дняпра, вызваленні Кіева, Корсунь-Шаўчэнкаўскай, Львоўска-Сандамірскай, Ніжне-Сілезскай, Берлінскай і Пражскай аперацыях. Адрозніваўся ўмелым камандаваннем авіяцыяй і арганізацыяй яе ўзаемадзеяння з наземнымі войскамі.

дадзеныя, у тым ліку паказанні сведак, якія складалі акты аб злачынствах і нанесеных стратах. Акты, паведамленні і іншыя матэрыялы Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі шырока выкарыстоўваліся на Нюрнбергскім працэсе. Яны былі прызнаны судовымі органамі бяспрэчнымі доказамі віны нямецкіх ваенных злачынцаў.

Судовы працэс па справе аб злачынствах, учыненых нямецка-фашысцкімі захопнікамі на тэрыторыі Беларусі, адбыўся 15–29 студзеня 1946 г. у Мінску. Былі асуджаны 18 вайскоўцаў і супрацоўнікаў карных органаў гітлераўскай Германіі, у тым ліку 3 генералы. Да смяротнага пакарання прыгавораны 14 з іх.

Судовыя працэсы над вінаватымі ў злачынствах на тэрыторыі Беларусі адбыліся таксама ў Бранску (1945), Рызе (1946, 1961), Бабруйску, Віцебску, Гомелі (1947), Кобленцы (1963, ФРГ). Працэсы над асобамі, якія

ўчынялі расправы над мірным насельніцтвам у гады вайны, праводзіліся ва ўсіх выпадках, калі быў даказаны факт злачынства.

Пытанні і заданні

1. У сваім выступленні 20 красавіка 1945 г. А. Гітлер сказаў: «Вайна вырашаецца не на Захадзе, а на Усходзе... Наш погляд павінен быць звернуты на Усход незалежна ад таго, што будзе адбывацца на Захадзе. Утрыманне Усходняга фронту з'яўляецца перадумовай да пералому ў ходзе вайны». Аб чым сведчыць гэтае выказванне А. Гітлера? На якім фронце вырашаўся лёс Другой сусветнай вайны? Свой адказ абгрунтуйце.
2. Ахакарачызуйце асноўныя крыніцы і фактары перамогі.
3. Чым можна растлумачыць масавы гераізм савецкіх людзей на франтах вайны, на акупіраванай тэрыторыі і ў савецкім тыле? Прывядзіце прыклады.
4. У чым выявіўся вызваленчы характар Вялікай Айчыннай вайны?
5. Назавіце асноўныя вынікі Другой сусветнай вайны. Якія ўрокі павінна вынесці чалавецтва з гэтай трагедыі?
6. Упершыню ў гісторыі ваенныя злачынцы былі пакараны. Аб чым сведчыць прыняцце такога рашэння? Дзе адбыліся судовыя працэсы над ваеннымі злачынцамі?

Ствараем летапіс вайны

- Даведайцеся, якія людскія і матэрыяльныя страты панёс ваш населены пункт, раён, вобласць у гады Вялікай Айчыннай вайны.

 Из Отчета ЦК КП(б)Б Центральному Комитету ВКП(б) о людских и материальных потерях, понесенных Белорусской ССР в результате немецко-фашистской оккупации. Не ранее 1 декабря 1946 г.

За 3 года оккупации Белоруссия подверглась всеобщему разорению и опустошению. Немецкими захватчиками убито и замучено более 2200 тыс. чел. Наибольший урон понесло население городов и рабочих центров.

<...> Разрушено подавляющее большинство промышленных предприятий и все электростанции. Оказались уничтоженными 96 проц. энергетических мощностей. Свыше 90 проц. станочного и технологического оборудования было вывезено или уничтожено. Были взорваны и уничтожены все крупные и средние мосты железных и шоссейных дорог, разрушена вся связь, здания вокзалов, депо железнодорожных мастерских и 6026 км железнодорожных путей.

<...> Посевные площади сократились до 40 проц. Полностью было уничтожено общественное животноводство колхозов, 60 проц. колхозных семей лишились личного скота. Разорены машинно-тракторные станции, уничтожены десятки тысяч сельскохозяйственных машин.

Немцы сожгли на сале 1200 тыс. строений, в том числе свыше 500 тыс. колхозных общественных построек и 420 996 домов колхозников и крестьян-единоличников.

Особенно большие разрушения произведены в гор. Минск, Витебск, Полоцк, Гомель, Орша, Молодечно, Жлобин, где уничтожены все промышленные предприятия и жилищно-коммунальный фонд на 80–90 проц. Из 10 773 тыс. кв. м жилого фонда городов и районных центров сохранилось всего 2762 тыс. кв. м. В городах и на сале остались без крова до 3 млн чел.

Сожжены и разрушены Академия наук с ее институтами и лабораториями, здания высших учебных заведений, около 7 тыс. школ, библиотеки, Дома культуры, больницы, клиники, театры, музеи, Государственная картинная галерея.

Ущерб, причиненный народному хозяйству Белорусской ССР, Государственной чрезвычайной комиссией определен в размере 75 млрд руб.

- ▶ 1. Ацаніце школу, нанесеную Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Ці аказвае гэта ўплыў на сучаснае развіццё краіны?
- 2. Адной з праблем, якія патрабуюць далейшага даследавання і ўдакладнення, з’яўляецца праблема вызначэння людскіх страт Беларусі ў 1941–1945 гг. Чаму колькасць загінулых у час вайны ў Беларусі, названую ў дакуменце, даследчыкі лічаць няпоўнай?

Из справки президента Академии наук БССР об ущербе, нанесенном гитлеровскими захватчиками Академии. 26 июля 1944 г.

Академия наук БССР накануне войны представляла собой прекрасно оборудованное научно-исследовательское учреждение <...>.

Библиотека Академии наук была основана в 1925 г. За время своего существования библиотека накопила значительный книжный фонд, ценный не только в количественном отношении (свыше 300 тыс. книг), но и своим качественным составом, располагала значительным квалифицированным штатом работников и в условиях Белоруссии являлась одной из крупнейших библиотек, уступая только Госбиблиотеке имени Ленина <...>. С приходом в Минск немецких захватчиков книгохранилище с иностранной литературой и еврейской было занято под склад, а книги выброшены под лестницу, засыпаны мусором и залиты водой <...>. Масовый характер расхищения библиотеки начался в 1943 г. <...> Во время своего бегства немцы сожгли помещение Академии. Так погибла одна из крупнейших библиотек Белоруссии.

Более 20 лет собирался материал по геологии, фауне и флоре Белоруссии <...>. Немецкие варвары выбросили весь этот ценнейший материал в коридоры под лестницы. Стекла в витринах были выбиты, а сами

витрины поломаны. Чучела выставлены были на балкон. Таким образом, был уничтожен зоологический музей. Аналогичное отношение было и к лабораториям и институтам Академии наук <...>.

Осенью 1943 г. все оставшееся имущество из здания Академии было выброшено и в поломанном виде перевезено в сарай контрольно-семенной станции, где было свалено в груды <...>. В мае 1944 г. <...> были отправлены в Германию остатки сохранившегося имущества Академии наук БССР. В типографии Академии наук уничтожены типографские машины <...>, а также бумага, картон, ледерин, коленкор, отпечатанные книги <...>.

В довершение к перечисленным выше злодеяниям, убегая из Минска, гитлеровцы сожгли лабораторный корпус Академии, главный корпус, лабораторное здание ботанического сада и 30-квартирный дом.

Президент Академии наук Белорусской ССР Горев

- Ці можна стаўленне нямецкіх акупантаў да Акадэміі навук БССР разглядаць як тыповае ў адносінах да нацыянальнага здабытку Беларусі?

§ 18. ПАМЯЦЬ ПРА ВАЙНУ

Месцы жорсткіх баёў шчодрa палітыя крывёю ўсіх народаў Савецкага Саюза. На велізарных прасторах ад Волгі да Эльбы — незлічоныя магілы тых, хто, ахвяраваўшы сваім жыццём, абараніў нашу свабоду. Мы проста не маем права ў паўсядзённых клопатах, у радасці падзей і горычы няўдач забываць тых, хто даў нам магчымасць жыць.

Увекавечанне памяці загінулых. На месцах баёў, памятных ваенных падзей і брацкіх магілах на тэрыторыі былога СССР і краін Еўропы ўстаноўлена больш за 70 тыс. помнікаў і мемарыялаў. У 1949 г. было завершана ўзвядзенне грандыёзнага мемарыяла воінам Савецкай Арміі ў Трэптаў-парку ў Берліне. У Маскве сімвалам смутку аб загінуўшых героях стала магіла Невядомага салдата.

Тысячы помнікаў і абеліскаў, на якіх высечаны прозвішчы загінуўшых герояў, увекавечваюць памяць аб воінах Чырвонай Арміі, партызанах і падпольшчыках. За праяўленыя ў барацьбе супраць нямецка-фашысцкіх агрэсараў масавы гераізм і мужнасць 12 гарадам Савецкага Саюза прысвоена ганаровае званне **горада-героя**. Званне **крэпасці-героя** атрымала Брэсцкая крэпасць. Ордэнам Айчыннай вайны I ступені ўзнагароджаны беларускія гарады Магілёў, Орша, Барысаў.

Няма ў Беларусі такога кутка, які не стаў бы месцам здзяйснення народнага подзвігу. І няма месца, дзе б не шанавалі гэты подзвіг. Абеліскі і помнікі, мемарыяльныя комплексы, Курганы Славы. Іх у Беларусі амаль 6 тысяч. Для падножжа многіх з іх гарыць Вечны агонь. Яны раскрываюць

▲ Магіла Невядомага салдата ў Маскве

веліч подзвігу людзей у імя свабоды і незалежнасці Радзімы, з'яўляюцца часткай духоўнага жыцця нашага грамадства. Сярод іх шмат такіх, якія вядомыя ва ўсім свеце.

Мемарыяльныя комплексы. Да ліку найбольш значных мемарыяльных комплексаў адносіцца перш за ўсё Брэсцкая крэпасць-герой, якая ўвекавечвае памяць аб подзвігу, здзейсненым абаронцамі ў чэрвені — ліпені 1941 г. Кампазіцыйным цэнтрам ансамбля з'яўляецца манумент «Мужнасць» і 100-метровы штык-абеліск. З манументам арганічна звязаны трыбуна і трох'ярусны некропаль, дзе пахаваны астанкі 850 абаронцаў крэпасці. Сотні тысяч людзей з усяго свету едуць сюды, каб ушанаваць бесмяротны подзвіг герояў, сярод якіх былі такія нашы землякі, як палкавы камісар Я. М. Фамін і капітан У. В. Шаблоўскі.

У 1954 г. у цэнтры Мінска быў узведзены манумент Перамогі, які сімвалізуе перамогу савецкага народа над фашысцкай Германіяй.

Сусветную вядомасць атрымаў мемарыяльны архітэктурна-скульптурны комплекс

▲ Помнік савецкаму воіну-вызваліцелю ў Трэптаў-парку ў Берліне

▲ Манумент Перамогі ў Мінску

▲ Скульптура «Няскораны чалавек». Мемарыяльны комплекс «Хатынь»

▲ Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой»

► П. М. Машэраў запальвае Вечны агонь мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой». 1971 г.

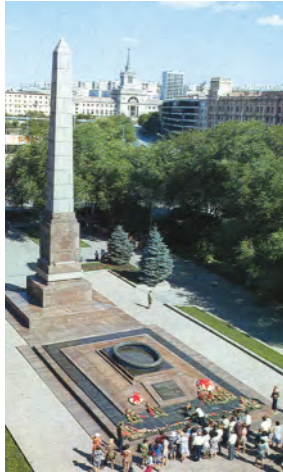
«Хатынь». Ён створаны ў Лагойскім раёне Мінскай вобласці як сімвал ушанавання памяці жыхароў вёскі Хатынь, а таксама іншых беларускіх вёсак, спаленых гітлераўскімі варварамі разам з жыхарамі ў 1941–1944 гг. Тут на Могілках вёсак — 185 урнаў з зямлёй, прывезенай з тых населеных пунктаў Беларусі, што былі спалены разам з жыхарамі і пазней не адноўлены. Побач — сімвалічнае Дрэва жыцця са спісам 433 беларускіх вёсак, знішчаных разам з жыхарамі і адноўленых пасля вайны. У цэнтры мемарыяльнага комплексу ўзвышаецца бронзавая скульптура «Няскораны чалавек», якая ўвасабляе апошняга жыхара Хатыні з забітым хлопчыкам на руках. На брацкай магіле ляжыць Вянок памяці з белага мармуру са словамі наказу мёртвых жывым. З другога боку Вянка памяці — адказ жывых загінуўшым. Комплекс уключае сцяну Жалобы вязняў фашысцкіх канцлагераў, на мемарыяльных плітах якой — назвы 66 найбольш буйных лагераў смерці і месцаў масавага знішчэння мірных грамадзян і ваеннапалонных на тэрыторыі Беларусі.

Мемарыяльны комплекс створаны на месцы лагера смерці каля гарадскога пасёлка Азарычы (Калінкавіцкі раён), куды па загадзе

▲ Абеліск «Горад-герой
Кіеў»

▲ Абеліск «Горад-герой
Сталінград»

нямецкага камандавання пад выглядам эвакуацыі было кінута ў пачатку сакавіка 1944 г. больш за 50 тыс. савецкіх грамадзян. Да дня вызвалення 18—19 сакавіка ў жывых засталася 33 480 чалавек, з іх дзяцей да 13 гадоў — 15 960.

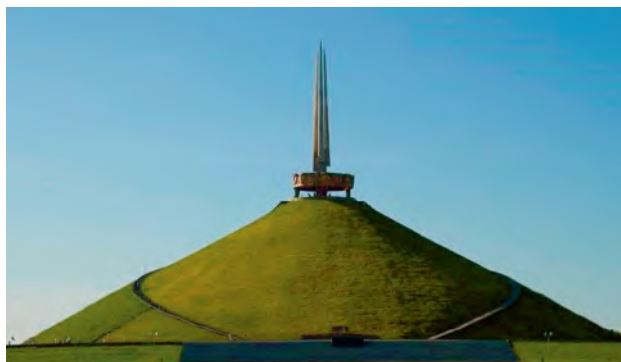
У Беларусі створана шмат мемарыяльных комплексаў, якія ўвекавечылі подзвігі савецкіх воінаў і партызан. Гэта — мемарыял вайсковай славы на Лудчыцкай вышыні Быхаўскага раёна, Мемарыяльны комплекс савецкай баявой садружнасці ў вёсцы Леніна Горацкага раёна, мемарыяльны комплекс «Прарыў» каля гарадскога пасёлка Ушачы на месцы легендарнага прарыву варожай блакады партызанамі ў красавіку — маі 1944 г., Курган Славы Савецкай Арміі — вызваліцельніцы Беларусі на 21-м кіламетры шашы Мінск — Масква каля вёскі Слабада ў гонар подзвігу воінаў 1-га, 2-га, 3-га Беларускіх і 1-га Прыбалтыйскага франтоў, якія вызвалялі Беларусь, і інш. У кожным раённым цэнтры, у многіх вёсках і цэнтральных сядзібах сельскагаспадарчых прадпрыемстваў узведзены помнікі землякам, на якіх навечна

■ Гарады-героі

► Якім гарадам прысвоена ганаровае званне «Горад-герой»? За што прысвоена званне «Крэпасць-герой» Брэсцкай крэпасці?

► Курган Славы Савецкай
Арміі — вызваліцельніцы Бе-
ларусі

► Мемарыяльны комплекс
«Буйніцкае поле» пад Магі-
лёвам

высечаны прозвішчы загінуўшых у гады Вялікай Айчыннай вайны. Яны — даніна памяці ўдзячнага беларускага народа.

Падзеі гераічнай абароны Магілёва ўвечаваны ў рамане К. Сіманавы «Жывыя і мёртвыя». На месцы жорсткіх баёў каля вёскі Буйнічы створаны мемарыяльны комплекс «Буйніцкае поле».

У Мінску пабудаваны ўнікальны Нацыянальны мемарыяльны комплекс Храм-помнік у гонар Усіх Святых і ў памяць аб ахвярах, якія выратаванню Айчыны нашай паслужылі. Дру-

► Помнік братам М. С. і І. С. Цубам у вёсцы Цубы Салігорскага раёна. М. С. Цуба адмовіўся паказваць карнікам дарогу да партызан. І. С. Цуба завёў варожы атрад на забалочаны бераг ракі Лань, адкуль гітлераўцы не змаглі выбрацца. Абодва расстраляны карнікамі

▣ Нацыянальны мемарыяльны комплекс Храм-помнік у гонар Усіх Святых і ў памяць аб ахвярах, якія выратаванню Айчыны нашай паслужылі

гога ліпеня 2010 г., напярэдадні Дня Рэспублікі ў крыпце з воінскімі і царкоўнымі ўшанаваннямі былі пахаваны астанкі трох невядомых салдат — воінаў Айчыннай вайны 1812 года, Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай войн. Пры храме функцыянуе Беларускі культурны цэнтр духоўнага Адраджэння, які каардынуе дзейнасць «Музея памяці».

Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны адкрыты ў Мінску ў лістападзе 1944 г. Матэрыялы музея прысвечаны падзеям на франтах вайны, адлюстроўваюць гісторыю зараджэння і развіцця партызанскага руху і падполля, перыяд акупацыі Беларусі.

▣ Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны

▲ Манумент «Горад-герой
Ленінград»

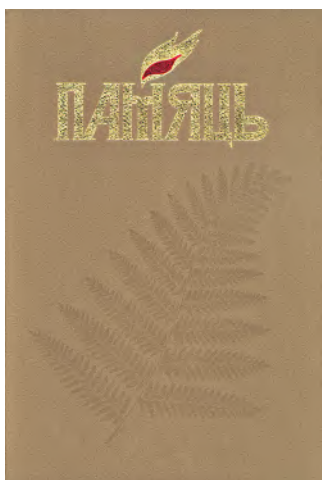
Сярод экспанатаў фатаграфіі і дакументы, баявыя сцягі, агнястрэльная і халодная зброя, перыядычныя выданні, абмундзіраванне ваеннаслужачых Чырвонай Арміі і вермахта, асабістыя рэчы савецкіх салдат і інш. Асаблівую значнасць уяўляюць калекцыі рукапісных партызанскіх часопісаў і самаробнай партызанскай зброі.

У многіх установах адукацыі Беларусі ёсць музеі або куткі баявой славы, віртуальныя экспазіцыі, прысвечаныя асобным старонкам гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Школьнікі і студэнты праводзяць вялікую пошукавую працу, выяўляюць новыя імёны, праводзяць добраўпарадкаванне пахаванняў воінаў і памятных месцаў.

Гісторыка-дакументальная хроніка «Памяць»

стала выдатным помнікам подзвігу нашага народа. Выданне было распачата па рашэнні Урада ў 1985 г. Да цяперашняга часу выйшла 146 кніг. У хроніцы адлюстравана гісторыя ўсіх раёнаў і гарадоў Беларусі, падрабязна асветлены падзеі Вялікай Айчыннай вайны. У «Памяці» пайменна называюцца байцы Чырвонай Арміі, якія загінулі ў баях за Беларусь, воіны-землякі, якія аддалі жыццё на франтах вайны, партызаны, падпольшчыкі, мірныя жыхары — ахвяры фашысцкага генацыду, а таксама ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны, якія вярнуліся на радзіму пераможцамі.

Адлюстраванне падзей Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў у гістарыяграфіі і мастацтве. За пасляваенны перыяд сусветная і айчынная гістарыяграфія ўзбагацілася многімі сур'ёзнымі навуковымі даследаваннямі, прысвечанымі вывучэнню і аналізу ваенных падзей. Выйшлі тысячы артыкулаў, навуковых зборнікаў, манаграфій і мемуараў, мноства публікацый, якія істотна дапаўняюць даследаванні навукоўцаў.

▲ Адзін з тамоў гісторыка-дакументальных хронік «Памяць»

Пазней гэта дазволіла стварыць фундамен-
тальныя працы.

У даследаваннях заходніх гісторыкаў,
на жаль, празмерна перабольшваецца роля
другога фронту і недаацэньваецца ўклад Чыр-
вонай Арміі, якая вынесла найбольшыя няго-
ды вайны.

Значны ўклад у распрацоўку ваеннай пра-
блематыкі ўнеслі савецкія даследчыкі. У пас-
ляваенныя гады выдадзена 6-томная «Гісторыя
Вялікай Айчыннай вайны Савецкага Саюза,
1941–1945», 12-томная «Гісторыя Другой су-
светнай вайны, 1939–1945», «Вялікая Айчын-
ная вайна Савецкага Саюза, 1941–1945 гг.:
Кароткая гісторыя» і інш.

Навукоўцамі Інстытута ўсеагульнай гісто-
рыі Расійскай акадэміі навук і Інстытута
гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Бела-
русі падрыхтавана і ў 2018 г. выдадзена най-
буйнейшае даследаванне Вялікай Айчыннай
вайны на постсавецкай прасторы. Падзеі
вайны абагульнены ў тры тамы: «1941. Кра-
іна ў агні», «1942–1943. На пераломе»
і «1944–1945. Вызваленне». Кожны з іх скла-
даецца з двух кніг: у адной сабраны нарысы
пра канкрэтны перыяд, у другой — дакумен-
ты. Выкарыстаны матэрыялы з Архіва Прэ-
зідэнта Расіі, Архіва знешняй палітыкі Міні-
стэрства замежных спраў, Цэнтральнага
архіва Міністэрства абароны, дзяржаўных

▲ Помнік піянеру-партызану
М. Казею ў Мінску. Узведзены
на сродкі, сабраныя піянерамі

◀ Манумент у гонар Маці-
патрыёткі ў г. Жодзіна. Прысве-
чаны беларускай жанчыне
Н. Ф. Купрыянавай, пяцёра
сыноў якой пайшлі на фронт.
Малодшы сын П. І. Купрыянаў
у лістападзе 1944 г. у баі ў Кул-
дыгскім раёне (Латвія) закрыў
сваім целам амбразуру варо-
жага дзота. Удастоены звання
Героя Савецкага Саюза

▲ Мемарыял на Паклоннай гары. Зала Славы. Масква

архіваў Беларусі, Украіны, Германіі, ЗША і Вялікабрытаніі.

Вялікая заслуга ў распрацоўцы дадзенай праблемы належыць беларускім гісторыкам. У 1975 г. выйшла першая фундаментальная праца — 5-томная «Гісторыя Беларускай ССР», 4-ы том якой прысвечаны падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Комплекснае абагульненне гісторыі барацьбы з ворагам на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ажыццёўлена ў трохтомным выданні «Усенародная барацьба ў Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны». У даследаванні асвятляецца развіццё ваенных падзей з першых дзён вайны і да поўнага выгнання акупантаў з тэрыторыі Беларусі, барацьба падпольшчыкаў і партызан, жыхароў рэспублікі супраць ворага. Значную навуковую каштоўнасць маюць выдадзеныя зборнікі архіўных дакументаў і матэрыялаў, даведнікі.

Пачынаючы з 1990-х гг. беларускія навукоўцы імкнуцца да больш глыбокага і крытычнага вывучэння Другой сусветнай вайны. Асаблівую ўвагу даследчыкі звяртаюць на яшчэ малавывучаныя праблемы: удакладненне шматлікіх фактаў баявой і дыверсійнай дзейнасці партызан і падпольшчыкаў, страт беларускага народа, асэнсаванне дзейнасці нямецка-фашысцкіх і савецкіх спецслужбаў, калабарацыянізму.

Беларускімі даследчыкамі падрыхтаваны такія фундаментальныя выданні, як «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945», «Уклад беларускага народа ў перамогу ў Вялікай Айчыннай вайне». У чацвёртым томе «Гісторыі беларускай дзяржаўнасці», які прадстаўляе перыяд з верасня 1939 па 1953 г., асаблівая ўвага нададзена Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнам. Унікальным картаграфічным выданнем стаў «Вялікі гістарычны атлас Беларусі», у чацвёртым томе

▣ Партизанская Мадонна.
Мастак М. А. Савіцкі. 1967 г.

► Растлумачце, чаму аўтар
даў сваёй карціне такую
назву?

якога прадстаўлены падзеі, што адбываліся
напярэдадні і ў гады Другой сусветнай вайны.
Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі
ініцыявана Усебеларуская акцыя «Народны
летапіс Вялікай Айчыннай вайны: успомнім
усіх!», у ходзе якой прапануецца разгарнуць
працу па зборы ўспамінаў і фатаграфій
удзельнікаў падзей Вялікай Айчыннай вайны,
што захаваліся.

Галоўнай скарбніцай народнай памяці
аб вайне з'яўляюцца архівы. Асноўныя сярод
іх у Беларусі — гэта Нацыянальны архіў Рэс-
публікі Беларусь, у якім захоўваецца ўвесь
комплекс дакументаў і матэрыялаў аб Вялікай
Айчыннай вайне, Нацыянальны гістарычны
архіў Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяр-
жаўны архіў кінафотафонадакументаў, аб-
ласныя архівы.

Няўмольны закон часу адносіць год за го-
дам падзеі вайны ў мінулае. Толькі ў памяці
няма тэрміну даўнасці. Цяперашняе пакаленне

► Падрыхтуйце прэзен-
тацыю «Вялікая Айчынная
вайна ў творах белару-
скага мастацтва».

▲ Народны летапіс Вялікай Айчыннай вайны: успомнім усіх! Кніга 1

беларускага народа — шчаслівыя людзі. Нам не давялося перажыць жахі вайны. Аб нястачы і цяжкасці беларускіх людзей у гады ваенных выпрабаванняў мы даведваемся са старонак шматлікіх кніг, тэатральных пастацовак, кінафільмаў, музейных экспазіцый, музычных і мастацкіх твораў. За пасляваенныя гады напісаны і выдадзены тысячы таленавітых твораў аб Вялікай Айчыннай вайне.

Нікога не пакідаюць абыякавымі шэдэўры савецкай літаратуры «Брэсцкая крэпасць» С. Смірнова, «Маладая гвардыя» А. Фадзеева, «Лёс чалавека» М. Шолахава, «Жывыя і мёртвыя» К. Сіманова, «Сотнікаў» В. Быкава, «Гарачы снег» Ю. Бондарова і многія іншыя. Значная колькасць літаратурных твораў былі экранізаваны, сталі найкаштоўнейшым матэрыялам для драматургаў. Многія мастацкія кінастужкі пра вайну глыбока эмацыйна перадаюць трагедыю ваенных падзей, іх пажадана паглядзець сённяшняй моладзі: «Бессмяротны гарнізон», «Аповесць пра сапраўднага чалавека», «Ляццяць жураўлі», «Бацька салдата», «Жывыя і мёртвыя», «Гарачы снег», «А зоры тут ціхія», «У бой ідуць адны "старыя"», «Балада пра салдата», «Яны змагаліся за Радзіму», «Лёс чалавека», «Хроніка пікіруючага бамбардзіроўшчыка», «Сталінград» і многія іншыя, якія з'яўляюцца эталонам кінематаграфічнага мастацтва. У шэрагу кінастужак раскрываюцца падзеі, якія адбываліся на акупіраванай тэрыторыі Беларусі «Дзяўчынка шукае бацьку», «Гадзіннік спыніўся апоўначы». Фільм «Ідзі і глядзі» расказвае аб правядзенні нацыстамі карнай аперацыі ў адной з беларускіх вёсак у 1943 г.

За гады вайны і пасляваенны перыяд таленавітыя майстры жывапісу стварылі шматлікія творы, якія сталі дакументамі часу, што нясуць праўду пра жыццё, вайну і Вялікую перамогу. Палотны М. Савіцкага серыі

«Лічбы на сэрцы» раскрываюць гледачу злавеснае аблічча фашызму і адначасова сцвярджаюць неўміручасць Няскоранага чалавека. Карціна А. Пластова «Фашыст праляцеў», якая па прапанове І. Сталіна экспанавалася на Тэгеранскай канферэнцыі ў 1943 г., дэманструе горкі боль бязвіннай страты, жорсткасць і бяздушнасць вайны, прымушае зразумець, чаму савецкія людзі не шкадавалі сябе на фронце і ў тыле. Гледзячы на гэтую карціну, міжволі пачынаеш усведамляць, дзеля чаго здзяйснялі подзвігі і пралівалі кроў нашы суайчыннікі. Мастакі стварылі тысячы таленавітых палотнаў, якія паказваюць абарону Масквы, Ленінграда, Сталінграда, Курскую бітву, узяцце Берліна.

Тэма вайны ярка і эмацыйна перададзена ў сотнях твораў музычнага мастацтва. Большасць савецкіх людзей ведалі і спявалі аб воінах, якія загінулі на тысячах безыменных вышынь — песня «На безыменнай вышыні», напісаная паэтам М. Матусоўскім і кампазітарам В. Баснерам; песня «Афіцэры», напісаная і выкананая А. Газманавым і, вядома, гімн заканчэння вайны — песня «Дзень Перамогі» кампазітара Д. Тухманава на словы В. Харытонава.

Калі б мы мелі магчымасць сабраць усе мастацкія творы разам, атрымалася б велічная панарама вайны, бяспрыкладнага гераізму, мужнасці і самаахвярнасці савецкіх людзей, якая будзе заклікаць да памяці народнай не адно пакаленне і служыць вечным напамінам аб чалавечай годнасці і перамозе добра над злом.

Пытанні і заданні

1. Высветліце гісторыю стварэння помніка воіну-вызваліцелю ў Трэптаў-парку ў Берліне. Якія яшчэ мемарыялы ў гонар савецкіх воінаў-вызваліцеляў узведзены ў Германіі і іншых краінах?
2. Складзіце спіс твораў мастацкай літаратуры і кіно, якія вам найбольш спадабаліся і якія б вы паралілі пачытаць і паглядзець сваім аднакласнікам і сябрам.
3. Часам абвінавачваюць Савецкі Саюз у акупацыі краін Усходняй Еўропы, робяцца спробы прынізіць ролю Чырвонай Арміі ў вызваленні гэтых краін. Які лёс спасціглі б народы Еўропы, калі б яны не былі вызвалены савецкімі воінамі?
4. Чаму і ў цяперашні час ствараюцца мастацкія творы аб Вялікай Айчыннай вайне?

Ствараем летапіс вайны

► Як ушаноўваюць памяць аб загінуўшых у час вайны ў вашай сям’і, у вашым населеным пункце? Што для гэтага робіце вы?

► Даведайцеся пра жыццё вашых сваякоў, жыхароў вашага населенага пункта ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Складзіце летапіс гісторыі вашай сям’і ў гады вайны.

Указ Президиума Верховного Совета СССР о присвоении Брестской крепости почетного звания «Крепость-Герой».
Москва, Кремль. 8 мая 1965 г.

Отражая вероломное и внезапное нападение гитлеровских захватчиков на Советский Союз, защитники Брестской крепости в исключительно тяжелых условиях проявили в борьбе с немецко-фашистскими агрессорами выдающуюся воинскую доблесть, массовый героизм и мужество, ставшие символом беспримерной стойкости советского народа.

Отмечая исключительные заслуги защитников Брестской крепости перед Родиной и в ознаменование 20-летия победы советского народа в период Великой Отечественной войне 1941–1945 гг., присвоить Брестской крепости почетное звание «Крепость-Герой» с вручением ордена Ленина и медали «Золотая Звезда».

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
А. МИКОЯН

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
М. ГЕОРГАДЗЕ

Из Речи Первого секретаря ЦК Компартии Белоруссии П. М. Машерова на торжественном открытии мемориального комплекса «Брестская крепость-герой». 25 сентября 1971 г.

Этот замечательный памятник немеркнувшей советской ратной славы достойно увековечивает бессмертный легендарный подвиг тех, кто в суровые дни 1941 года в числе первых принял на себя жестокий удар отборных фашистских полчищ и явил миру великолепный образец безупречного выполнения своего патриотического воинского долга, продемонстрировал негнбаемую силу духа и массовый героизм <...>.

Тысяча четыреста восемнадцать дней и ночей продолжалась эпопея Великой Отечественной войны, и каждый час ее отмечен великим самопожертвованием и героизмом нашего народа. И одним из самых первых рубежей этого всенародного подвига, рубежом мужества и отваги стала Брестская крепость. Здесь пролегли первые метры трудного и славного пути, который привел нас к победе. Заря этой победы рождалась в огне больших и малых сражений, в горниле ратных и трудовых будней. Она занялась в заснеженных полях Подмоскovie, разгоралась на берегах Вол-

ги, в осажденном героическом Ленинграде и на огненной Курской дуге. Во имя победы сражались и умирали партизаны в лесах Белоруссии и подпольщики Краснодона, ей отдавали нелегкие дни и бессонные ночи сталевары Магнитки и машиностроители Сибири, нефтяники Баку и ткачи Ташкента, для нее трудились хлеборобы Алтая и Средней Азии. Почти четыре года ожесточенных боев, невиданных испытаний отделяют победный факел всенародной борьбы с фашизмом от жарких, кровавых дней сорок первого года <...>.

<...> В крайне невыгодных условиях защитники Брестской крепости проявили исключительную стойкость, отвагу и мужество. Фашисты смогли обойти и окружить крепость, обрушить на нее тысячи тонн смертоносного металла, но они были не в состоянии заставить ее героических бойцов сложить оружие. Верные сыны своей Родины стояли насмерть, продолжали сражаться с врагом. Последние защитники цитадели, выполнив до конца свой воинский долг, начертали штыком на стене каземата слова, которые навсегда останутся в памяти поколений: «Умираем, но не сдаемся!»

Мемарыяльныя комплексы Беларусі

БРЭСЦКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Брэст. Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой». **Бакуны.** Мемарыяльны комплекс, прысвечаны савецкім воінам, партызанам і землякам. **Баранавічы.** Мемарыяльны комплекс «Урочышча Гай». **Здзітава.** Мемарыяльны комплекс «Здзітаўская абарона». **Калдычэва.** Помнік вязням Калдычэўскага лагера смерці. **Корачын.** Мемарыяльны комплекс ва ўрочышчы Хаваншчына на месцы базавання Брэсцкіх падпольных абкамаў КП(б)Б і ЛКСМБ, штаба Брэсцкага партызанскага злучэння. **Лясны.** Помнік на брацкай магіле савецкіх воінаў і ахвяр фашызму. **Пінск.** Мемарыяльны комплекс, прысвечаны вызваліцелям. Мемарыяльны комплекс «Партызанам Палесся». **Старое Сяло.** Мемарыял на месцы базы партызанскага атрада імя М. М. Чарнака. **Сцяпанкі.** Мемарыяльны комплекс «ДрэMLEва».

ВІЦЕБСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Віцебск. Мемарыяльны комплекс у гонар савецкіх воінаў-вызваліцеляў, партызан і падпольшчыкаў. **Бягомль.** Помнікі: партызанскай славы; ахвярам фашызму; на месцы партызанскага аэрадрома. **Верхнядзвінск.** Мемарыяльны комплекс у памяць аб ахвярах фашызму, спаленых вёсках, воінах-вызваліцелях і земляках (размешчаны ў 1 км ад Верхнядзвінска). **Глыбокае.** Помнік савецкім і італьянскім ваеннапалонным, закатаваным у Беразвецкім лагеры смерці. **Орша.** Мемарыяльны комплекс «Кацюша». Курган Славы. **Полацк.** Помнік савецкім ваеннапалонным і ахвярам фашызму. Курган Бессмяротнасці. **Прошкі.** Курган Дружбы ў гонар баявой са-дружнасці партызан Беларусі, Латвіі і Расіі. **Расоны.** Мемарыял ахвярам фашысцкай агрэсіі. **Рыленкі.** Мемарыяльны комплекс «Рыленкі» на вайсковых могілках. **Ушачы.** Мемарыяльны комплекс «Прарыў» (размешчаны ў 7 км ад Ушач). **Шунёўка** (былая вёска). Мемарыяльны комплекс «Праклён фашызму».

ГОМЕЛЬСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Гомель. Курган Славы. Помнік Вызвалення. Мемарыяльная дошка ў памяць аб ахвярах фашызму. **Добруш.** Мемарыяльны комплекс «Памяць». **Чырвоны Бераг.** Мемарыял «Помнік дзецям — ахвярам Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945 гг.)». **Лоеў.** Мемарыяльны комплекс «Лоеў». **Азарычы.** Мемарыяльны помнік на месцы Азарыцкага лагера смерці. **Буда-Кашалёва.** Курган Славы. **Навасёлкі.** Мемарыяльны комплекс «Загінуўшым і жывым». **Ала** (былая вёска). Мемарыяльны комплекс «Ала». **Ракавічы.** Мемарыяльны комплекс, прысвечаны аперацыі «Баграціён». **Рагачоў.** Курган Славы. **Слабодка.** Мемарыяльны комплекс «Беларусь партызанская».

ГРОДЗЕНСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Гродна. Мемарыяльны ансамбль у гонар воінаў беларускай пагранічнай акругі, якія загінулі ў першыя дні Вялікай Айчыннай вайны. **Карэлічы.** Мемарыяльны помнік у гонар савецкіх воінаў і партызан. **Скідаць.** Помнік камсамольцам-падпольшчыкам. **Шаўлічы** (былая вёска). Мемарыяльны комплекс «Шаўлічы». **Шымкі.** Мемарыяльны помнік, прысвечаны савецкім воінам, партызанам і ахвярам фашызму.

МАГІЛЁўСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Магілёў. Мемарыяльны комплекс на месцы Лупалаўскага лагера смерці. **Боркі.** Мемарыяльны комплекс «Памяці спаленых вёсак Магілёўскай вобласці». **Брыцалавічы.** Мемарыяльны комплекс, прысвечаны ахвярам фашызму, савецкім воінам і партызанам. **Буйнічы.** Мемарыяльны комплекс

«Буйніцкае поле». Мемарыяльны знак у памяць пра пісьменніка К. М. Сіманава. **Глуск**. Мемарыяльны комплекс, прысвечаны землякам. **Крычаў**. Помнік на месцы Крычаўскага лагера ваеннапалонных. **Леніна**. Мемарыяльны комплекс савецка-польскай баявой садружнасці. **Лудчыцы**. Мемарыял воінскай славы. **Сычкава**. Мемарыяльны комплекс у гонар воінаў 1-га Беларускага фронту і партызан

МІНСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

Мінск. Манумент Перамогі. Архітэктурна-скульптурны комплекс «Мінск — горад-герой». Помнік-манумент на месцы Масюкоўшчынскага лагера смерці. Манумент ахвярам халакоста «Яма». **Барысаў**. Помнік на брацкай магіле савецкіх ваеннапалонных, якія загінулі ў Барысаўскім канцлагеры. **Вялікі Трасцянец**. Помнік ахвярам фашызму (у памяць пра вязняў Трасцянецкага лагера смерці). **Дальва** (былая вёска). Мемарыяльны комплекс «Дальва». **Загалле**. Мемарыяльны комплекс «Зыслаў». **Клецк**. Мемарыяльны комплекс, прысвечаны савецкім воінам, партызанам і землякам. **Любань**. Мемарыяльны комплекс, прысвечаны савецкім воінам, партызанам і падпольшчыкам. **Маладзечна**. Мемарыяльны комплекс у гонар вызваліцеляў. Помнік ахвярам фашызму. **Раваніцкая Слабада**. Мемарыяльны комплекс «Разгром». **Слабада**. Курган Славы Савецкай Арміі — вызваліцельніцы Беларусі. **Старобін**. Мемарыяльны комплекс, прысвечаны савецкім воінам, партызанам і землякам. **Хатынь** (былая вёска). Мемарыяльны комплекс «Хатынь».

Гарады і населеныя пункты Рэспублікі Беларусь, узнагароджаныя вымпелам
«За мужнасць і стойкасць у гады Вялікай Айчыннай вайны»:

гарадскі пасёлак Бягомль
горад Бабруйск
горад Барысаў
горад Брэст
горад Віцебск
горад Гомель
горад Гродна
горад Жлобін
горад Заслаўе
горад Клічаў
горад Крычаў
горад Лепель
горад Ліда
гарадскі пасёлак Лоеў

горад Мінск
горад Магілёў
горад Маладзечна
горад Орша
гарадскі пасёлак Акцябрскі (Карпілаўка)
вёска Астрашыцкі Гарадок
горад Пінск
горад Полацк
горад Рагачоў
гарадскі пасёлак Расоны
горад Скідзель
гарадскі пасёлак Сураж
гарадскі пасёлак Ушачы

ВЫНІКОВАЕ АБАГУЛЬНЕННЕ

1. Ахарактарызуйце міжнародныя адносіны ў другой палове 1930-х гг. Як вы лічыце, ці можна было пазбегнуць вайны?

2. Вызначце прычыны, характар і асноўныя вынікі Другой сусветнай вайны. Складзіце адпаведную схему. Пастарайцеся, каб у ёй былі адлюстраваны інтарэсы розных дзяржаў: у чым гэтыя інтарэсы часам супадалі, а ў чым раз'ядноўвалі краіны.

Прычыны другой сусветнай вайны

США	Вялікабрытанія	Францыя	СССР	Германія	Італія	Японія

Характар вайны

--	--

Асноўныя вынікі

--	--	--	--	--	--	--

3. Назавіце асноўныя перыяды Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войн. Дайце кароткую характарыстыку кожнаму перыяду. Ці можаце вы прапанаваць іншую перыядызацыю? Свой адказ абгрунтуйце. Растлумачце, чаму ў амерыканскіх падручніках пачаткам вайны лічыцца 7 снежня 1941 г., а ў Кітаі — 1937 г.

4. Параўнайце дзеянні Германіі і Савецкага Саюза ў 1939–1940 гг. Вызначце іх мэты і характар. Зрабіце вывад.

5. Складзіце табліцу «Асноўныя ваенныя аперацыі Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войн». Хто з савецкіх палкаводцаў у іх вызначыўся?

Дата	Асноўныя ваенныя аперацыі	Значэнне

6. Якую назву атрымала аперацыя па вызваленні Беларусі? Якія франты былі ў ёй задзейнічаны? Якую ролю ў вызваленні Беларусі адыгралі партызаны і падпольшчыкі? Назавіце асноўныя вынікі гэтай аперацыі.

7. Ахарактарызуйце дзейнасць партызан і падпольшчыкаў. Дзе існавалі найбольш значныя падпольныя арганізацыі? Якія буйныя аперацыі былі праведзены партызанамі і падпольшчыкамі? Каго з народных месціўцаў вы ведаеце? Падрыхтуйце паведамленне аб адным з іх.

8. Як вы лічыце, ці быў неабходны паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Еўропу (1944–1945)? Якія яго вынікі?

9. Параўнайце эканамічнае развіццё Савецкага Саюза і Германіі ў гады Другой сусветнай вайны. Зрабіце вывад.

10. Вылучыце асноўныя этапы складвання антыгітлераўскай кааліцыі. Вызначце ўклад саюзнікаў СССР па антыгітлераўскай кааліцыі ў разгром фашысцкага блока.

11. Запоўніце ў рабочым сшытку табліцу «Міжнародныя канферэнцыі перыяду Другой сусветнай вайны».

Крытэрыі для параўнання	Маскоўская	Тэгеранская	Крымская	Патсдамская (Берлінская)
Дата правядзення				
Удзельнікі				
Асноўныя рэзультаты				
Значэнне				

12. Якія падзеі, на ваш погляд, сталі вырашальнымі і паваротнымі пунктамі ў ходзе Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў?

13. Назавіце галоўныя прычыны перамогі савецкага народа ў Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнах.

14. Якое гістарычнае значэнне перамогі над фашысцкай Германіяй?

15. Што з гісторыі Вялікай Айчыннай вайны выклікае ў вас пачуццё гонару? Што вы робіце для захавання памяці аб Вялікай Айчыннай вайне?

СЛОЎНІК ГІСТАРЫЧНЫХ ПАНЯЦЦЯЎ

А́бвер (ням. *Abwehr* — абарона, адлюстраванне) — разведвальная і контр-разведвальная служба германскай арміі ў 1919–1944 гг.

Айнза́цгрупа (ням. *Einsatzgruppen*) — германская мабільная аператыўная група, спецыяльнае карнае воінскае падраздзяленне, прызначанае для масавага знішчэння людзей.

Акупа́цыя (ад лац. *occupatio* — захоп, заняцце) — узброены захоп тэрыторыі іншай дзяржавы.

Ане́ксія (ад лац. *annexio* — «далучэнне») — гвалтоўнае далучэнне, захоп адной дзяржавай тэрыторыі іншай дзяржавы.

Антыгі́тлераўская каа́ліцыя — ваенна-палітычны саюз дзяржаў і народаў, склаўся ў ходзе Другой сусветнай вайны супраць краін фашысцкага блока. Пачатак яе фарміраванню паклала савецка-англійскае пагадненне ад 12 ліпеня 1941 г., згодна з якім бакі абавязваліся не заключаць сепаратны мір з Германіяй і дамовіліся аб сумесных дзеяннях у вайне. У канцы Другой сусветнай вайны ў антыгітлераўскую кааліцыю ўваходзіла больш за 50 дзяржаў.

«Антыкамі́нтэрнаўскі пакт» — дагавор паміж Германіяй і Японіяй, падпісаны 25 лістапада 1936 г. У лістападзе 1937 г. да яго далучылася Італія. Прадугледжваў абмен інфармацыяй аб дзейнасці Камінтэрна і сумесную барацьбу супраць яго.

А́ншлюс (ням. *Anschluss* — далучэнне) — палітыка гвалтоўнага далучэння Аўстрыі да Германіі. Завяршылася захопам Аўстрыі фашысцкай Германіяй 11–12 сакавіка 1938 г.

«Барбаро́са» (ням. *Barbarossa*, ад імя германскага імператара XII ст. Фрыдрыха I Барбаросы) — кодавая назва германскага плана агрэсіўнай вайны супраць СССР.

«Бліцкры́г» (ням. *Blitz* — маланка, *Krieg* — вайна), «маланкавая вайна» — стратэгічная канцэпцыя вядзення баявых дзеянняў у кароткія тэрміны з масавым выкарыстаннем авіяцыі, танкаў, матарызаванай пяхоты і артылерыі, новых баявых і тэхнічных сродкаў.

Ва́енная каменда́тура — орган кіравання германскіх воінскіх фарміраванняў у тылавой частцы войск. Яе галоўнымі задачамі былі арганізацыя падаўлення ўсякага антыгерманскага супраціўлення, забеспячэнне парадку сярод мясцовага насельніцтва. Прымала ваенна-гаспадарчыя рашэнні, забяспечвала выкананне дырэктыў палітычнага і ваеннага кіраўніцтва на акупіраваных тэрыторыях. Па сваіх функцыях ваенныя камендатуры падзяляліся на галоўныя, палявыя і мясцовыя.

Ве́рмахт (ням. *Wehrmacht*) — назва ўзброеных сіл фашысцкай Германіі ў 1935–1945 гг.

Генацы́д (ад грэч. *genos* — род, племя і лац. *caedo* — забіваю) — знішчэнне асобных груп насельніцтва па расавай, нацыянальнай ці рэлігійнай прыкмеце; адно з найцяжэйшых злачынстваў супраць чалавецтва.

«Дзіўная вайна» — становішча на Заходнім фронце ў першыя 9 месяцаў (верасень 1939 — май 1940 г.) Другой сусветнай вайны, калі англа-французскія і сканцэнтраваныя супраць іх германскія войскі амаль бяздзейнічалі.

Другі фронт — фронт ваенных дзеянняў супраць фашысцкай Германіі, які ЗША і Вялікабрытанія адкрылі 6 чэрвеня 1944 г. уварваннем сваіх войск у Нармандыю (Паўночная Францыя).

Знішчальныя батальёны — добраахвотніцкія ваенізаваныя фарміраванні ў складзе НКВС СССР, якія прызначаліся галоўным чынам для барацьбы з дыверсантамі і парашутнымі дэсантамі.

«Зялёная пінка» (ням. *Grüne Mappe*) — кодавая назва германскага плана ваенна-эканамічнага рабавання тэрыторыі СССР у гады Другой сусветнай вайны.

Калабарацыянізм (ад франц. *collaboration* — супрацоўніцтва, сумесныя дзеянні) — усвядомленае, добраахвотнае і наўмыснае супрацоўніцтва з ворагам, у яго інтарэсах і супраць сваёй дзяржавы.

Канцэнтрацыйныя лагеры — месцы масавага зняволення і фізічнага знішчэння людзей па палітычных, расавых, рэлігійных і іншых прыкметах. Ствараліся ў Германіі пасля прыходу да ўлады ў 1933 г. нацыстаў і на акупіраваных тэрыторыях. Найбольш буйнымі з іх былі Асвенцім, Майданак, Трэблінка, Трасцянец, Дахау, Заксенхаўзен, Бухенвальд, Маўтхаўзен.

Карная аперацыя — сукупнасць рэпрэсіўных, ваенных, эканамічных і палітычных акцый, галоўнымі мэтамі якіх былі ліквідацыя партызанскага руху і падпольнай барацьбы, захоп матэрыяльных і людскіх рэсурсаў.

Ленд-ліз (англ. *lend-lease* — даваць у пазыку, здаваць у арэнду) — праграма перадачы ўрадам ЗША у форме пазыкі або арэнды ваеннай тэхнікі, зброі, амуніцыі, стратэгічнай сыравіны, харчавання, розных тавараў і паслуг краінам — саюзніцам па антыгітлераўскай кааліцыі ў гады Другой сусветнай вайны.

«Лінія Мажыно» — сістэма французскіх абарончых збудаванняў уздоўж усходняй мяжы Францыі (каля 380 км). Мела каля 5600 доўгачасовых агнявых збудаванняў. Сваю назву атрымала па прозвішчы ваеннага міністра А. Мажыно.

«Лінія Манергейма» — сістэма доўгачасовых умацаванняў на Карэльскім перашыйку ў 32 км ад Ленінграда. Агульная працягласць — 135 км. Мела некалькі эшаланіраваных ліній загароды. Названа па прозвішчы К. Манергейма — дзяржаўнага і ваеннага дзеяча Фінляндыі.

Люфтва́фэ (ням. *Luftwaffe*) — ваенна-паветраныя сілы Германіі.

Мабілізацыя — прызыў ва ўзброеныя сілы ваеннаабавязаных, якія знаходзіліся ў запасе, папаўненне вайсковых частак і стварэнне на іх аснове новых ваенных фарміраванняў.

Мюнхенскае пагадненне — падпісана 29—30 верасня 1938 г. у Мюнхене прэм’ер-міністрамі Францыі і Вялікабрытаніі Э. Даладзье і Н. Чэмберленам і дыктатарамі Германіі і Італіі А. Гітлерам і Б. Мусаліні. Прадугледжвала падзел Чэхаславакіі.

Народнае апалчэнне — добраахвотныя ваенныя і ваенізаваныя падраздзяленні — рабочыя атрады, групы самаабароны, камуністычныя батальёны, атрады партыйна-савецкага актыву і інш., сфарміраваныя з асоб, якія не падлягалі першачарговаму прызыву па мабілізацыі.

Нацыяна́л-сацыялі́зм (нацы́зм) — афіцыйная ідэалогія і практыка ў гітлераўскай Германіі ў 1933—1945 гг.; разнавіднасць фашызму, адна з форм таталітарнага рэжыму, якая характарызуецца расізмам, антысемітызмам, масавым тэрорам.

«Нёвы пара́дак» (ням. *Neuordnung*) — сістэма ваенна-паліцэйскіх, эканамічных, палітычных і ідэалагічных мерапрыемстваў, накіраваных на ўстанаўленне і падтрымку дзяржаўнага ладу агрэсараў, эканамічнае рабаванне захопленых тэрыторый; рэжым тэрору, здзекаў над насельніцтвам, насаджэння нацыяна́л-сацыялістычнай ідэалогіі.

«Ост» (ням. *Ost* — усход) — генеральны план нацысцкага кіраўніцтва Германіі па каланізацыі і германізацыі тэрыторыі Усходняй Еўропы, у тым ліку і БССР.

Падпóльная барацьба́ — нелегальная дзейнасць органаў і арганізацый, а таксама асобных прадстаўнікоў з ліку мясцовага насельніцтва, якая ажыццяўляецца на захопленай тэрыторыі і накіравана на зрыў акупацыйнай палітыкі і аднаўленне дзяржаўнай незалежнасці.

Палі́тыка «прымі́рэння» агрэ́сара — палітыка, якая праводзілася ўрадамі заходніх краін, галоўным чынам Вялікабрытаніі і Францыі, напярэдадні Другой сусветнай вайны ў 1933—1939 гг. і прадугледжвала саступкі нацысцкай Германіі з мэтай дамовіцца з ёй за кошт краін Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы, адвесці гітлераўскую агрэсію ад Вялікабрытаніі і Францыі і накіраваць яе на Усход, супраць Савецкага Саюза.

Палі́тыка калекты́ўнай бяспэ́кі — палітыка, накіраваная на захаванне граніц у Еўропе на аснове заключэння міждзяржаўных пагадненняў аб узаемнай дапамозе ў выпадку спроб агрэсіі з боку якой-небудзь дзяржавы. Ініцыятарам і актыўным прыхільнікам гэтай палітыкі быў міністр замежных спраў Францыі Л. Барту.

Партыза́нская зо́на — тэрыторыя аднаго або некалькіх сумежных адміністрацыйных раёнаў, якая пэўны час надзейна ўтрымлівалася або кантралявалася партызанамі.

Партызанскі рух — барацьба добраахвотнікаў у складзе арганізаваных узброеных фарміраванняў на тэрыторыі, якая акупіравана або кантралюецца сапернікам.

Пацыфізм (ад лац. *pacificus* — міратворчы) — антываенны рух, удзельнікі якога выступаюць супраць усякай вайны.

Рух Супраціўлення — у час Другой сусветнай вайны сукупнасць узброенай, эканамічнай і ідэалагічнай форм барацьбы насельніцтва захопленых краін супраць германскіх акупантаў і іх саюзнікаў за свабоду і нацыянальна-дзяржаўную незалежнасць сваіх краін.

Сістэма калектыўнай бяспекі — сістэма мер, накіраваных на падтрымку міжнароднага міру і ў выпадку неабходнасці падаўленне агрэсіі з боку якой-небудзь краіны. Тэрмін «калектыўная бяспека» ўвайшоў у практыку міжнародных адносін Лігі Нацый з 1922 г.

Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання — вышэйшы орган стратэгічнага кіраўніцтва Узброенымі Сіламі СССР у гады Вялікай Айчыннай вайны.

Фашызм (італ. *fascismo*, ад *fascio* — саюз, пучок, звязка, аб'яднанне) — тэрарыстычная дыктатура, накіраваная на падаўленне ўсіх дэмакратычных свабод і прагрэсіўных грамадскіх рухаў, якая абапіраецца на прамое насілле, расізм, культ правадыра. Для фашызму характэрны таталітарны палітычны рэжым, усеагульны кантроль над асобай, чалавеканенавісніцтва, мілітарызацыя грамадства.

Фонд абароны (Фонд Чырвонай Арміі) — спецыяльны фонд, на рахункі якога паступалі добраахвотныя ахвяраванні (грашовыя сродкі і матэрыяльныя каштоўнасці), што перадаваліся грамадзянамі СССР на патрэбы фронту ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Эвакуюцыя (лац. *evacuatio* — спаражняць, выдаляць) — арганізаваны вываз людзей, маёмасці, абсталявання і г.д. з адной мясцовасці ў іншую для засцярогі ад небяспекі падчас вайны, стыхійных бедстваў і да т.п.

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА

1933 г.	
15 ліпеня	Падпісанне «Пакта чатырох» паміж Вялікабрытаніяй, Францыяй, Германіяй і Італіяй
1936 г.	
25 лістапада	Заклучэнне дагавора ў Берліне паміж Германіяй і Японіяй («Антыкамінтэрнаўскі пакт»)
Ліпень 1936 — красавік 1939 г.	Грамадзянская вайна ў Іспаніі
1938 г.	
12 сакавіка	Увядзенне германскіх войск у Аўстрыю
Ліпень — жнівень	Баявыя дзеянні паміж савецкімі і японскімі войскамі ў раёне возера Хасан (Хасанскі канфлікт)
29–30 верасня	Мюнхенская канферэнцыя
9–10 лістапада	«Крыштальная ноч» — масавыя пагромы яўрэйскага насельніцтва ў Германіі
1939 г.	
Май — верасень	Баявыя дзеянні паміж савецка-мангольскімі і японскімі войскамі ў раёне ракі Халхін-Гол (Халхін-Гольскі канфлікт)
23 жніўня	Падпісанне Дагавора аб ненападзенні паміж Германіяй і СССР (Пакт Рыбентропа — Молатава)
1 верасня	Нападзенне Германіі на Польшчу. Пачатак Другой сусветнай вайны
3 верасня	Абвясчэнне Вялікабрытаніяй і Францыяй вайны Германіі
Верасень 1939 — май 1940 г.	«Дзіўная вайна»
17 верасня	Уступленне войск Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну
28 верасня	Падпісанне Дагавора аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй
22 кастрычніка	Выбары ў Народны сход Заходняй Беларусі
29 кастрычніка	Прыняцце Народным сходам Дэкларацыі аб уваходжанні Заходняй Беларусі ў склад СССР і БССР
2 лістапада	Прыняцце ў СССР Закона аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад СССР і яе ўз'яднанні з БССР

30 лістапада 1939 — 12 сакавіка 1940 г.	Савецка-фінляндская вайна
1940 г.	
Красавік — чэрвень	Акупацыя Германіяй Нарвегіі
9 красавіка	Акупацыя Германіяй Даніі
10 мая — 22 чэрвеня	Шырокамаштабнае наступленне германскіх войск на фронце ў Заходняй Еўропе
14 мая	Капітуляцыя Нідэрландаў
28 мая	Капітуляцыя Бельгіі
10 чэрвеня	Абвяшчэнне Італіяй вайны Францыі і Вялікабрытаніі
22 чэрвеня	Падпісанне дагавора аб прыпыненні ваенных дзеянняў супраць Францыі. Акт аб капітуляцыі Францыі. Утварэнне калабарацыянісцкага ўрада Францыі пад кіраўніцтвам А. Ф. Петэна (урад «Вішы»)
Жнівень	Уключэнне Эстоніі, Латвіі і Літвы ў склад СССР
18 снежня	Падпісанне А. Гітлерам плана «Барбароса»
1941 г.	
22 чэрвеня	Нападзенне нацысцкай Германіі на СССР. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны
22 чэрвеня — 20 ліпеня	Абарона Брэсцкай крэпасці
28 чэрвеня	Акупацыя Мінска
30 чэрвеня	Стварэнне ў СССР Дзяржаўнага камітэта абароны
3–26 ліпеня	Абарона Магілёва
7 ліпеня — 26 жніўня	Кіеўская абарончая аперацыя
10 ліпеня — 10 жніўня	Смаленская бітва
14 ліпеня	Першае баявое прымяненне рэактыўных устаноў («Кацюш») пад Оршай
14 жніўня	Падпісанне прэзідэнтам ЗША Ф. Рузвельтам і прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі У. Чэрчылем Атлантычнай хартыі
8 верасня 1941 — 27 студзеня 1944 г.	Блакада Ленінграда (была прарвана 18 студзеня 1943 г.)

30 верасня 1941 — 20 красавіка 1942 г.	Маскоўская бітва
30 кастрычніка 1941—4 ліпеня 1942 г.	Абарона Севастопаля
7 снежня	Нападзенне японскіх узброеных сіл на Пёрл-Харбар. Уступленне ў вайну ЗША
8 снежня	Абвяшчэнне ЗША і Вялікабрытаніяй вайны Японіі
1942 г.	
1 студзеня	Падпісанне дэкларацыі Аб'яднаных Нацый
30 мая	Стварэнне Цэнтральнага штаба партызанскага руху (ЦШПР)
17 ліпеня 1942— 2 лютага 1943 г.	Сталінградская бітва
9 верасня	Стварэнне Беларускага штаба партызанскага руху (БШПД)
1943 г.	
Студзень	Касабланцкая канферэнцыя
5 ліпеня — 23 жніўня	Курская бітва
Жнівень — верасень	Першы этап «рэйкавай вайны»
5 жніўня	Вызваленне Арла і Белгарада. Першы артылерыйскі салют у Маскве
Сярэдзіна верасня — пачатак лістапада	Другі этап «рэйкавай вайны» («Канцэрт»)
22 верасня	Знішчэнне падпольшчыкамі генеральнага камісара Беларусі В. Кубэ
23 верасня	Вызваленне першага раённага цэнтра Беларусі — гарадскога пасёлка Камарын
26 лістапада	Вызваленне першага абласнога цэнтра Беларусі — Гомеля
28 лістапада — 1 снежня	Тэгеранская канферэнцыя
1944 г.	
6 чэрвеня	Адкрыццё другога фронту
20 чэрвеня — 28 ліпеня	Трэці этап «рэйкавай вайны»
23 чэрвеня — 29 жніўня	Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён»

26 чэрвеня	Вызваленне Віцебска
27 чэрвеня	Разгром савецкімі войскамі віцебскай групы праціўніка. Вызваленне Оршы
27–29 чэрвеня	Акружэнне і знішчэнне нямецкіх войск у бабруйскім «катле»
3 ліпеня	Вызваленне сталіцы Беларусі — Мінска
28 ліпеня	Вызваленне Брэста. Канчатковае вызваленне тэрыторыі Беларусі
25 жніўня	Уступленне французскіх войск пад камандаваннем генерала Ш. дэ Голя ў Парыж
4 верасня	Падпісанне перамір'я паміж СССР і Фінляндыяй
1945 г.	
14 студзеня	Уступленне войск Чырвонай Арміі ва Усходнюю Прусію
4–11 лютага	Крымская (Ялцінская) канферэнцыя ўдзельнікаў антыгітлераўскай кааліцыі (СССР, ЗША і Вялікабрытаніі)
5 красавіка	Дэнансаванне савецкім урадам дагавора з Японіяй аб нейтралітэце
16 красавіка — 8 мая	Берлінская наступальная аперацыя
6–11 мая	Празская наступальная аперацыя
8 мая	Падпісанне Акта аб безагаворачнай капітуляцыі Германіі
9 мая	Дзень Перамогі над фашысцкай Германіяй
24 чэрвеня	Парад Перамогі на Чырвонай плошчы ў Маскве
17 ліпеня — 2 жніўня	Патсдамская (Берлінская) канферэнцыя вышэйшых кіраўнікоў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі
6 жніўня	Атамная бамбардзіроўка японскага горада Хірасіма
8 жніўня	Аб'яўленне СССР аб уступленні ў вайну з Японіяй
9 жніўня	Атамная бамбардзіроўка японскага горада Нагасакі. Наступленне савецкіх войск у Маньчжурію
2 верасня	Падпісанне Японіяй Акта аб безагаворачнай капітуляцыі. Завяршэнне другой сусветнай вайны
24 кастрычніка	Дзень утварэння Арганізацыі Аб'яднаных Нацый
20 лістапада 1945 — 1 кастрычніка 1946 г.	Міжнародны судовы працэс у Нюрнбергу над вышэйшымі ваеннымі і палітычнымі дзеячамі нацысцкай Германіі

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА АБ ВАЙНЕ

- Адамовіч, А. Блокадная книга / А. Адамовіч, Д. Гранин. М., 2005.
- Адамовіч, А. Партызаны / А. Адамовіч. Мінск, 1980.
- Адамовіч, А. Хатынская аповесць / А. Адамовіч. Мінск, 1989.
- Ананьев, А. Годы без войны: роман: в 4 кн. / А. Ананьев. М., 1989.
- Беларусь партизанская. Иллюстрированная энциклопедия партизанского движения в Беларуси в годы Великой Отечественной войны. Минск, 2019.
- Богомолов, В. Момент истины: В августе сорок четвертого: роман / В. Богомолов. СПб., 2005.
- Бондарев, Ю. Батальоны просят огня; Последние залпы / Ю. Бондарев. М., 1980.
- Брянцев, Г. Конец осинового гнезда / Г. Брянцев. М., 1994.
- Быкаў, В. Абеліск / В. Быкаў. Мінск, 1986.
- Быкаў, В. Дажыць да сьвятання / В. Быкаў. Мінск, 1990.
- Быкаў, В. Знак бяды; Ваўчыная яма: аповесці / В. Быкаў. Мінск, 2009.
- Быкаў, В. Сотнікаў / В. Быкаў // Круглянскі мост; Сотнікаў: аповесці / В. Быкаў. Мінск, 2008.
- Васильев, Б. А зори здесь тихие: повести и рассказы / Б. Васильев. М., 1993.
- Васильев, Б. В списках не значился / Б. Васильев. Минск, 2001.
- Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне / А. М. Литвин [и др.]; редкол.: А. А. Коваленя (гл. ред.) [и др.]. Минск, 2020.
- Воронкова, И. Ю. Минск: лето 1941, лето 1944 / И. Ю. Воронкова. Минск, 2014.
- Голяков, С. Рихард Зорге / С. Голяков, В. Пониловский. М., 1965.
- Долготович, Б. Д. Созвездие героев земли белорусской / Б. Д. Долготович, А. А. Коваленя. Минск, 2019.
- Казакевич, Э. Звезда: повесть; Весна на Оudere: роман / Э. Казакевич. Минск, 1987.
- Кожевников, В. Щит и меч: роман: в 2 кн. / В. Кожевников. М., 1994.
- Літвін, А. М. Савецкія святы і партызанскія парады на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / А. М. Літвін. Мінск, 2020.
- Лынькоў, М. Векапомныя дні: раман: у 4 т. / М. Лынькоў. Мінск, 1958.
- Медведев, Д. Это было под Ровно / Д. Медведев. М., 1970.
- Мележ, І. Мінскі напрамак: раман: у 3 кн. / І. Мележ. Мінск, 1974.
- Навуменка, І. Вецер у соснах: раман / І. Навуменка. Мінск, 1993.
- Навуменка, І. Сасна пры дарозе: раман / І. Навуменка. Мінск, 1991.
- Навуменка, І. Сорок трэці: раман / І. Навуменка. Мінск, 1996.
- Некрасов, В. В окопах Сталинграда: повесть / В. Некрасов. М., 2004.
- Ніколі не забудзем: Расказы беларускіх дзяцей аб днях Вялікай Айчыннай вайны. Мінск, 1989.
- О погибших помните: повести и рассказы о Великой Отечественной войне. Минск, 2001.
- Пикуль, В. Реквием каравану PQ-17 / В. Пикуль. М., 2008.
- Платов, Л. Секретный фарватер / Л. Платов. М., 1987.
- Полевой, Б. Повесть о настоящем человеке / Б. Полевой. М., 1989.
- Полевой, Б. Сокрушение «Тайфуна» / Б. Полевой. М., 1971.
- Решин, Е. Г. Генерал Карбышев: док. повесть / Е. Г. Решин. М., 1987.

- Рыбаков, А. Тяжелый песок / А. Рыбаков. М., 2009.
- Семенов, Ю. С. Семнадцать мгновений весны / Ю. С. Семенов. М., 1984.
- Симонов, К. Живые и мертвые: роман: в 5 кн. / К. Симонов. М., 2004.
- Смирнов, С. Брестская крепость: док. кн. / С. Смирнов. М., 1991.
- Твои сыновья, Беларусь: маршалы, генералы (адмиралы) — белорусы и уроженцы Беларуси в годы Великой Отечественной войны: биографический справочник / сост.: Б. Д. Долготович, А. А. Коваленя. Минск, 2019.
- Третьяк, С. А. Трудный путь к Победе / С. А. Третьяк. Минск, 2015.
- Фадеев, А. Молодая гвардия / А. Фадеев. М., 1990.
- Чаковский, А. Блокада: роман / А. Чаковский. М., 1975.
- Чаковский, А. Победа: полит. роман: в 2 т. / А. Чаковский. М., 2005.
- Чыгрынаў, І. Плач перапёлкі; Апраўданне крыві: раманы / І. Чыгрынаў. Мінск, 1990.
- Шамякін, І. Глыбокая плынь: раман / І. Шамякін. Мінск, 1996.
- Шолохов, М. Они сражались за Родину: главы из романа; Рассказы / М. Шолохов. М., 1995.

Серыя кніг «Гісторыя для школьнікаў»

- Долготович, Б. Д. Летчики-белорусы — асы Первой мировой и Великой Отечественной войн: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2019.
- Долготович, Б. Д. Панфиловцы. «Шли на бой, заслоняя Родину собой»: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2021.
- Долготович, Б. Д. На Невских рубежах: белорусы и уроженцы Беларуси — в боях за город-герой Ленинград: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2021.
- Долготович, Б. Д. Белорусы на Смоленских рубежах летом 1941 года: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2021.
- Долготович, Б. Д. Битва за Беларусь. Днепр — река героев: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2022.
- Долготович, Б. Д. Сыны Беларуси в боях на Черноморских рубежах: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2022.
- Долготович, Б. Д. Сыны Беларуси в боях на Курской дуге: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2022.
- Долготович, Б. Д. Город-герой Мурманск: белорусы и уроженцы Беларуси — участники боёв в Заполярье: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2022.
- Долготович, Б. Д. Отстоим Волгу-матушку: сыны Беларуси в Сталинградской битве: для сред. и ст. шк. возраста / Б. Д. Долготович. Минск, 2022.

ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ФІЛЬМЫ АБ ВАЙНЕ

- Берлін. Рэж. Ю. Райзман. 1945.
Блакада. Рэж. С. Лазніца. 2005.
Вялікая вайна. Рэж. А. Граждан. 2010.
Вялікая Айчынная. Рэж. Р. Кармэн, С. Смірноў. 1965.
Уварванне. Аб першым дні вайны. Рэж. І. Рудамётаў. 2011.
Гісторыя Перамогі. АНТ, 2005.
Ленд-ліз. Ваенная палітэканомія. Рэж. А. Чацверыкоў. 2013.
Маршалы Перамогі. Рэж. А. Уладзіміраў, Г. Грыгор'ева. 2015.
Наступіць ноч. Рэж. А. Сінгер. 2014.
Ноч і туман. Рэж. А. Рэнэ. 1956.
Звычайны фашызм. Рэж. М. Ром. 1965.
Аперацыя «Баграціён». Хроніка перамогі. Рэж. Д. Скварцоў. 2009.
Парад Перамогі 24 чэрвеня 1945 г. Рэж. М. Салаўёў, І. Венжэр, І. Пасельскі. 1945.
Разгром нямецкіх войск пад Масквой. Рэж. Л. Варламаў, І. Капалін. 1942.
Сталінград. Рэж. Л. Варламаў. 1943.
Цень над Расіяй. План «Ост». Рэж. М. Фанасян. 2011.
Хроніка Мінскага гета. Рэж. В. Луцкі, Л. Клінцова. 2014–2018.

ЭЛЕКТРОННЫЯ РЭСУРСЫ

Партизаны Беларусі. Спецыяльны праект Выдавецкага дома «Беларусь сегодняя» і Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. URL: <https://partizany.by/>

Беларусь памятае. Спецыяльны праект Выдавецкага дома «Беларусь сегодняя». URL: <http://storyofvictory.sb.by>

База дадзеных «Беларускія вёскі, спаленыя ў гады Вялікай Айчыннай вайны». URL: <http://db.narb.by>

Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. URL: <http://warmuseum.by>

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. URL: <https://narb.by>

Архівы Беларусі. URL: <https://archives.gov.by>

Нацыянальны мемарыяльны комплекс Храм-помнік у гонар Усіх Святых і ў памяць аб ахвярах, якія выратаванню Айчыны нашай паслужылі. URL: <http://hramvs.by>

Электронны банк дакументаў «Подзвіг народа ў Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гг.». URL: <http://podvignaroda.ru/?#tab=navHome>

Дзяржаўная інфармацыйная сістэма «Памяць народа». URL: https://pamyat-naroda.ru/?static_hash=00de42bc9233d9bef6d6d4bed386e372v2

Абагульнены банк дадзеных «Мемарыял». URL: <https://obd-memorial.ru>

Цэнтральны архіў Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі. URL: https://archive.mil.ru/archival_service/central/history.htm

Портал «Архівы Расіі». URL: <https://rusarchives.ru>

ЗМЕСТ

Уводзіны	6
РАЗДЗЕЛ I. Міжнародная супольнасць	
напярэдадні і ў пачатку Другой сусветнай вайны.....	11
§ 1. Міжнароднае становішча напярэдадні Другой сусветнай вайны	13
§ 2. Пачатак Другой сусветнай вайны	26
§ 3. СССР і Беларусь напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны	42
РАЗДЗЕЛ II. Барацьба супраць фашысцкай агрэсіі (1941–1944).....	
§ 4. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны	51
§ 5–6. Крах «Маланкавай вайны»	66
§ 7. Акупацыйны рэжым	86
§ 8. Палітыка генацыду, рабавання і насілля	97
§ 9. Антыфашысцкае супраціўленне на акупіраваных тэрыторыях.....	111
§ 10–11. Баявая, дыверсійная і агітацыйна-прапагандысцкая дзеяснасць партызан і падпольшчыкаў.....	126
§ 12. Карэнны пералом у Вялікай Айчыннай вайне	144
§ 13. Вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў ...	159
§ 14. Савецкі тыл у гады вайны	171
РАЗДЗЕЛ III. Заканчэнне Вялікай Айчыннай	
і Другой сусветнай войнаў. Перамога!	183
§ 15–16. Разгром нацысцкай Германіі і мілітарысцкай Японіі	185
§ 17. Вынікі і ўрокі вайны	205
§ 18. Памяць пра вайну.....	214
Выніковае абагульненне	232
Слоўнік гістарычных паняццяў.....	234
Храналагічная табліца	238
Мастацкая літаратура аб вайне	242
Дакументальныя фільмы аб вайне	244
Электронныя рэсурсы	245

Вучэбнае выданне

Каваленя Аляксандр Аляксандравіч
Краснова Марына Аляксееўна
Лемяшонак Уладзімір Іосіфавіч і інш.

ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА САВЕЦКАГА НАРОДА

(у кантэксце Другой сусветнай вайны)

Вучэбны дапаможнік для 9 (11) класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Адказны за выпуск *Т. Ф. Рослік*
Карэктар *В. Р. Ермаковіч*
Камп'ютарная вёрстка *А. Б. Грышына*

У выданні выкарыстаны матэрыялы з архіва Беларускага тэлеграфнага агенцтва
і фондаў Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны.
На вокладцы: фатаграфія Я. Халдзэя «Сцяг Перамогі». 1945 г..

Падпісана ў друк 25.10.2022. Фармат 70×100 ¹/₁₆.
Папера афсетная № 1. Гарнітура Ньютан. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 19,99. Ул.-выд. арк. 16,5. Тыраж 15 765 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/159 ад 27.01.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Выдавецкі цэнтр БДУ

(Назва ўстановы адукацыі)			
Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			